

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Навчально-науковий інститут післядипломної освіти

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ _____ ” _____ 20__ року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **МЕДИЧНІ НАУКОВІ ТОВАРИСТВА НА ПІВДНІ УКРАЇНИ
(XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)**

Керівник: д. і. н., професор

Міронова Ірина Сергіївна

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент:

директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України,

д. і. н., професор

Левченко Лариса Леонідівна

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав:

студент VI курсу групи 634 МЗ

Пустовий Юрій Олександрович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

(шифр і назва спеціальності)

Миколаїв – 2024 рік

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

Інститут, факультет, відділення	Навчально-науковий інститут післядипломної освіти
Кафедра, циклова комісія	кафедра історії
Рівень вищої освіти	другий (магістерський)
Спеціальність	032 «Історія та археологія» (шифр і назва)

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри історії

_____ І. С. Міронова

“ ____ ” _____ 20__ року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ**

Пустовому Юрію Олександровичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проекту (роботи) **Медичні наукові товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.)**

керівник роботи _____ Міронова Ірина Сергіївна, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«11» жовтня 2023 року № 184

2. Строк подання студентом проекту (роботи) «06» лютого 2024 року

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом дипломної роботи магістра.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Міронова І.С.		
Розділ 1	Міронова І.С.		
Розділ 2	Міронова І.С.		
Розділ 3	Міронова І.С.		
Розділ 4	Міронова І.С.		
Висновки	Міронова І.С.		

7. Дата видачі завдання 11.10.2023**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до дипломної роботи	жовтень 2023	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	жовтень 2023	
3.	Розділ 2. Формування медичних знань в Україні в умовах перебування під владою Російської імперії	листопад 2023	
4.	Розділ 3. Становлення та розвиток Одеського товариства лікарів	листопад 2023	
5.	Розділ 4. Організаційно-просвітницька місія медичних наукових товариств Півдня України	грудень 2023	
6.	Висновки	грудень 2023	
7.	Переддипломна практика	22.01 – 04.02. 2024	
8.	Оформлення списку використаних джерел та літератури	січень 2024	
9.	Попередній захист	02.02.2024	
10.	Рецензія на дипломну роботу	06.02.2023	
11.	Захист дипломної роботи		

Студент

_____ (підпис)

Пустовий Ю. О.

_____ (прізвище та ініціали)

Керівник проєкту (роботи)

_____ (підпис)

Міронова І. С.

_____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ	9
1.1 Історіографія проблеми	9
1.2 Джерельна база	23
1.3. Методологія та методи дослідження.....	25
Розділ 2 ФОРМУВАННЯ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	29
2.1. Розвиток медицини і медичної науки у ХІХ – на початку ХХ ст.	29
2.2. Земська і міська медицина	42
Розділ 3 СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЛІКАРІВ	45
3.1. Основні напрямки діяльності Одеського товариства лікарів.....	45
3.2. Створення одеської бактеріологічної станції.....	50
3.3. Наукові розвідки професора М. Ф. Гамалія	58
3.4. Внесок учених Одеського товариства лікарів у подолання масових захворювань на Півдні України.....	62
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА МІСІЯ МЕДИЧНИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ	70
4.1. Роль медичних товариств у відкритті лікувальних закладів та установ ..	70
4.2. Генерація наукових знань та їх поширення в соціумі членами медичних товариств.....	78
4.3. Періодичні видання медичних наукових товариств як соціокультурний феномен другої половини ХІХ– початку ХХ ст.	86
4.4. Актуальні напрямки співробітництва вчених медичних товариств Півдня України із зарубіжною корпорацією дослідників.....	97
ВИСНОВКИ	106
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	109

ВСТУП

Наукова робота «Медичні наукові товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.)» присвячена детальному вивченню становлення та діяльності медичних товариств у регіоні у зазначений період. Ця тема є актуальною, оскільки медичні товариства завжди відігравали важливу роль у формуванні медичної інфраструктури, наукових досліджень та забезпеченні населення якісною медичною допомогою.

Актуальність теми дослідження розглядає розвиток медичних наукових товариств на території Південної України упродовж XIX – на початку XX ст., що визначається певною спадковістю традицій та необхідністю перенесення накопиченого багаторічного досвіду цих товариств до сучасного суспільства. У сучасний період в Україні спостерігається відродження діяльності наукових товариств, які були ліквідовані в радянський період, а також виникнення нових організацій наукового спрямування. Цей факт спонукає дослідників до вивчення і аналізу практик та досягнень їхніх попередників, що діяли у XIX – на початку XX ст.

Дослідження історії медичних наукових товариств та їхнього внеску в розвиток науки і медицини є важливим завданням, оскільки це допомагає визначити оптимальні форми організації наукового дослідження та механізми наукового управління в сучасних умовах, тож такий аналіз може надати корисний досвід для сучасних наукових товариств та допомогти покращити якість наукових досліджень у медицині та суміжних галузях знань.

Об'єктом дослідження є медичні наукові товариства.

Предметом дослідження є провідні тенденції зародження і збагачення знань про діяльність медичних наукових товариств на теренах Південної України упродовж XIX – на початку XX ст.

Метою даного дослідження є системне вивчення та аналіз історії медичних товариств на території Південної України в період від XIX до

початку ХХ століття. Основний акцент роботи спрямований на розкриття ролі та внеску цих товариств у формування медичної системи, наукового дослідження та забезпечення населення якісною медичною допомогою в історичному контексті.

Виходячи з цілей дослідження, визначено основні **завдання**:

1. З'ясування ступеня історіографічної розробки та повноти джерел і теоретико-методологічної бази дослідження.

2. Розкриття особливостей дослідницької діяльності медичних наукових товариств на Півдні України.

3. Виявлення внеску інтелектуальної спільноти лікарів та вчених у дослідження діяльності медичних товариств в Південній Україні ХІХ – початку ХХ ст.

4. Охарактеризування діяльності медичних товариств в Південній Україні упродовж визначеного періоду.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють ХІХ – початок ХХ ст. У цей період історії Південної України формувалися та функціонували різні наукові товариства, їх діяльність впливала на розвиток медицини та науки в регіоні. Вибір цих хронологічних рамок визначений також тим, що перше медичне товариство – «Одеське медичне товариство» було засноване в 1849 році. Верхня хронологічна межа датується 1917 роком, коли в Україні відбулися важкі події, пов'язані з Першою світовою війною та революційними подіями, саме цей рік маркує зміни в політичному, соціальному та науковому житті, які вплинули на діяльність наукових товариств на Півдні України.

Географічні межі дослідження охоплюють регіон Південної України, що включає території Катеринославської, Херсонської, Таврійської губерній, а також південної частини Бессарабської області (з 1873 р. – губернії). За сучасним адміністративно-територіальним поділом це територія Автономної Республіки Крим, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Кіровоградської,

Запорізької, Дніпропетровської, Донецької областей і південно-східної частини Луганської області.

Методологічна основа дослідження. Дипломна робота виявляє комплексний і міждисциплінарний характер, у якому акцент робиться на медичних науках, тож її теоретичний фундамент спирається на інтеграцію наук історії, соціології, і найновіших досягнень у галузі історії медицини та наукових досліджень.

Наукова новизна роботи обумовлена використанням міждисциплінарного підходу, охоплюючи область історіографії, що стосується медицини. Робота включає в себе аналіз праць істориків природознавчих наук, спрямованих на розширення розуміння діяльності медичних наукових товариств на території України в період від ХІХ до початку ХХ століття.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки наукового дослідження оприлюднено на міжнародній та всеукраїнській науково-практичних конференціях:

– Пустовий Ю. О. Наукові товариства на території України (другої половини ХІХ – початок ХХ ст.) // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 114–116¹.

¹ Пустовий Ю. О. Наукові товариства на території України (другої половини ХІХ – початок ХХ ст.) // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 114–116.

– Пустовий Ю. О. Наукові товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.) // Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття : міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементція європейських цінностей як базис демократії в Україні»: тези / М-во освіти і науки України; ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 188–189².

Практичне значення результатів дослідження. Результати дослідження допомагають сучасним медичним спеціалістам та медичним організаціям краще зрозуміти історію своєї галузі. Вони надають можливість вивчити досвід та внесок попередніх поколінь медичних професіоналів, що може сприяти покращенню медичної практики та підвищенню якості медичної допомоги. Знання про історію медичних товариств, їхні досягнення та вплив на розвиток медицини може надихнути сучасних медичних науковців на нові інновації та дослідження.

Результати дослідження можуть стимулювати обмін знаннями та співпрацю між медичними товариствами, медичними установами та науковцями. Вони надають можливість вивчити історичні дослідження та досягнення, що створює сприятливий ґрунт для спільних проєктів та ініціатив.

Структура дипломної роботи. Мета, предмет і завдання дослідження визначили структуру дипломної роботи, що включає в себе вступ, чотири розділи (тринадцять підрозділів) основної частини, висновки, список використаних джерел та літератури (116 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 122 сторінки, зокрема 108 сторінок основного тексту та 14 сторінок списку використаних джерел та літератури.

² Пустовий Ю. О. Наукові товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.) // Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття : міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. проєкту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементція європейських цінностей як базис демократії в Україні»: тези / М-во освіти і науки України; ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 188–189.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія проблеми

Наукові дослідження, які стосуються розглянутого питання, можна умовно розділити на кілька груп відповідно до проблемно-тематичного підходу та хронологічних періодів:

- 1) імперська історіографія;
- 2) радянська історіографія;
- 3) сучасна історіографія.

У витоках дорадянської (імперської) історії медичної науки стоїть видатне та прогресивне створіння, що дає початок цієї роботи – Товариство одеських лікарів, засноване ініціативою медичних фахівців у 1849 році. Це установа визначалася не лише як перше медичне товариство Південної України, але й як крайова та осередок медичних знань і практики. У світлі свого створення вона відзначилася глибоким прагненням до розвитку медичної сфери та відданістю гуманітарним цілям.

На теренах Південної України упродовж ХІХ століття функціонували різноманітні медичні товариства, які, хоча не обладнані значними громадсько-політичними повноваженнями, аналогічними європейським, проте виступали на рівні самоврядування та представляли собою нову форму організації медичної науки. За словами Н. Коцур, до середини ХІХ століття наукові товариства існували лише в Херсоні, Києві й Одесі, проте в період між 1858 та 1868 роками виникло шість нових товариств, які активно функціонували на території України. Подальший етап розвитку мережі

медичних товариств визначався поглибленою спеціалізацією, що виявлялася у створенні монодисциплінарних товариств³.

У сучасній історичній науці залишається відкритим питання чіткої класифікації та визначення статусу медичних товариств з кінця XIX до початку XX століття. Це викликано різноманітністю їхніх функцій та метою існування. У цьому контексті важливим стає вирішення питання про те, чи можна чітко розмежувати чисто наукові медичні товариства від благодійних лікарських організацій та професійних медичних об'єднань.

Радянський дослідник і історик медицини Д. Російський⁴ пропонував класифікацію, яка враховувала не лише наукові, а й «близько-медичні» товариства. Серед останніх відзначалися групи, які дбали про хворих і поранених солдат, старих та інвалідів, психічно хворих, сліпих і глухих, дітей, а також об'єднання сестер милосердя, товариства тверезості, міські санітарні комісії, санітарні опіки в земствах, санітарно-просвітницькі товариства, професійні об'єднання медичних працівників, об'єднання аптекарів та інші, які принагідно займалися медициною, такі як Вільне економічне товариство та товариства природодослідників. Такий різноманітний спектр медичних товариств свідчить про важливість їхньої діяльності в різних сферах, що вимагає уважного вивчення та аналізу для більш глибокого розуміння медичної історії регіону⁵.

На території Південної України у зазначений період функціонували різноманітні медичні товариства та організації, такі як Одеське товариство лікарів, Товариство Єлисаветградських лікарів, Товариство херсонських лікарів, Товариство морських лікарів у м. Миколаєві та відділи Російського

³ Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях кризь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття): монографія / Н. І. Коцур. – Корсунь-Шевченківський, 2011. – С. 265.

⁴ *Російський Д. М.* История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения. Библиография (996-1954 гг.). – М.: Медгиз, 1956. – 938 с.

⁵ *Російський Д. М.* История всеобщей и отечественной медицины и Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох здравоохранения. Библиография (996-1954 гг.) / Д. М. Російський; сост. При участии В. А. Невского, под ред. Б. Д. Петрова. – М.: Медгиз, 1956. – С. 151.

товариства охорони народного здоров'я (Феодосійський, Ялтинський, Одеський). Одеське бальнеологічне товариство, Одеське дерматологічне і венерологічне товариство, Одеський офтальмологічний гурток, Одеське офтальмологічне товариство, Одеське отоларингологічне товариство, Одеське товариство невропатологів і психіатрів, Одеське товариство дитячих лікарів, Одеське хірургічне товариство, Одеське акушерсько-гінекологічне товариство та Українське бібліографічне товариство в Одесі (УБТО) – це лише деякі з інших медичних та наукових груп, які працювали на цьому регіоні.

Виникнення Харківського медичного товариства обумовлено глибоким прагненням громадськості до обміну ідеями, необхідністю колективного розгляду наукових питань та товариської критики казуїстичного матеріалу. Також враховувалася потреба полегшити вивчення місцевих особливостей санітарно-гігієнічних умов. Головною метою товариства було взаємне наукове вдосконалення та бажання стати активним загальнокорисним громадським явищем.

В. Грубе⁶ концептуалізував історію товариства у три періоди з різним характером діяльності. Перший період, триваючи упродовж перших 10 років існування, був присвячений вивченню клінічної медицини, під час якого в місті була відкрита лікарня для бідних. Другий період охоплював не лише лікарську казуїстику та клінічну медицину, але також активне дослідження місцевих умов життя та гігієнічних питань. Третій період вирізнявся залученням до профілактичних заходів, які проводило товариство, і виділенням коштів міським управлінням на облаштування бактеріологічної станції⁷.

М. Смирнитський, тодішній секретар товариства, подав вичерпний нарис історії Харківського медичного товариства, розпочавши з його

⁶ Бібліографія *Миколи Грубе* // Електронний ресурс Німецька національна бібліотека // <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&query=110726553> Дата звернення 02.02.2024.

⁷ Там само. – С. 5.

заснування. Він ретельно розглянув Статути, що переглядалися в роки 1871, 1879, 1881 і 1886 (останній визначав мету товариства у науковому вдосконаленні, допомозі членам, розробці всіх галузей медицини, поширенні знань, медичній допомозі та викоріненні шарлатанства)⁸. М. Смирнитський структуровано представив загальномедичні та місцеві питання, якими займалося товариство, охарактеризував склад, проведення засідань, функції комісій, друковані видання, стан бібліотеки та наукову діяльність. Завершивши свій виклад, він висловив високу оцінку діяльності товариства, яке святкувало п'ятдесятиріччя виходом глибокої монографії, присвяченої його досягненням⁹.

Інформацію щодо діяльності Російського товариства охорони народного здоров'я, а саме його відділів можна здобути з публікації В. Орлова, яка з'явилася у газеті «Народное здравие». У своєму матеріалі професор охарактеризував цей осередок, визначивши його мету – «сприяння покращенню суспільного здоров'я в Росії» і розвиток гігієни. Товариство працювало над вивченням патогенних причин, що впливають на розвиток організму, виявленням методів запобігання та усунення шкідливих для здоров'я впливів, а також епідемічних і ендемічних хвороб. Також існувало сприяння урядовим та громадським закладам, приватним особам у розв'язанні гігієнічних питань, організація гігієнічних заходів, гігієнічні з'їзди і виставки, гігієнічний музей, бібліотека, лабораторія, призначення премій і медалей за вагомий внесок у гігієнічну сферу, лекції, наради та публічні заходи з гігієни, а також розповсюдження гігієнічних відомостей через різнопланові видання та журнали, що були схвалені урядом¹⁰.

В. Орлов представив статистичні дані про роботу місцевих відділів товариства. На момент публікації його доповіді у 1902 році існувало

⁸ Там само. – С. 8

⁹ Харьковское медицинское общество. 1861-1911 гг.: Очерки о его деятельности. – Харьков, 1913. – 556 с.

¹⁰ Орлов В. Д. О задачах «Русского общества охранения народного здравия» – № 24. – С. 753-754.

18 відділень, зокрема в Україні: Феодосійський (з 1880 р.), Ялтинський (з 1882 р.), Катеринославський (з 1894 р.), Миколаївський (з 1895 р.), Єлисаветградський (з 1896 р.) і Одеський (з 1899 р.)¹¹.

Серед монографічних видань імперського періоду можна відзначити працю, редаговану професорами Д. Багалієм та І. Осиповим, яка присвячена науковим товариствам Харківського університету¹².

Якщо брати до уваги публікації, що ґрунтуються на матеріалах університетського архіву, протоколах медичної секції Товариства дослідних наук, звітах про діяльність секції та Товариства наукової медицини та гігієни, «Трудах...», університетських «Записках...», «Журналі медицини і гігієни» та інших джерелах, описано діяльність Товариства наукової медицини та гігієни (1872–1904 рр.). Це товариство виникло з медичної секції Товариства дослідних наук, створеної в університеті у 1872 році. Автор розділу Є. Іванов звернувся до Статутів товариства 1872 і 1893 рр., за останнім із яких товариство «має завданням розробку медичних наук і різного роду санітарних питань усіма допустимими в науці способами»¹³.

Робота з історії наукових медичних товариств на теренах України у ХІХ – на початку ХХ століть в імперський період відзначається абсолютною фрагментарністю і поверхневістю. Узагалі література цього періоду в основному складається з поодиноких публіцистичних розвідок щодо окремих аспектів діяльності лікарських об'єднань. Також представлені звіти про діяльність цих товариств, їхніх інститутів, лабораторій, кабінетів і бібліотек, а також протоколи засідань тощо. До ювілейних видань належать роботи В. Радуловича¹⁴, Д. Багалія та І. Осипова¹⁵, які в поданій літературі

¹¹ Орлов В. Д. О задачах «Русского общества охранения народного здравия»... – № 25. – С. 784-185.

¹² Учёные общества и учебновспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905 гг.) / Под ред. проф. Д. И. Багалей и проф. И. П. Осипова. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – 280 с.

¹³ Там само. – С. 194.

¹⁴ Радулович В. И. Очерк истории русских медицинских обществ: цель, значение и взаимная связь / В. И. Радулович. – Орёл: Типография газеты «Орловский вестник», 1890. – С. 3.

займаються аналітичним підходом до висвітлення проблеми. Проте, загалом, цей період характеризується відсутністю узагальнюючих праць про діяльність наукових медичних товариств України або глибоких досліджень з історії конкретних лікарських об'єднань. Навіть історія регіональних та вузькоспеціалізованих об'єднань залишалася поза увагою дослідників.

У **радянський період** основоположним чинником впливу на розробку теоретичної концепції історії наукових медичних товариств України у XIX – початку XX століть став марксистсько-ленінський підхід. Для радянської науки вивчення цієї проблематики визначалося власними дослідницькими пріоритетами, які були чітко сформульовані видатним істориком медицини С. Верхратським.

У радянській історіографії боротьба між ідеологічними таборами визначалася не лише політичними та економічними аспектами, а й культурними та науковими. Сам С. Верхратський¹⁶ зауважував, що історія медицини стала полем цієї боротьби. Реакційні сили Заходу намагалися привнести ідеологічні впливи, демонструючи себе як носії культури та спадкоємці героїчного минулого народів. В історії медицини ці спроби відображались у спробах принизити досягнення вітчизняної медицини та захисті ідеалістичних напрямів в медичній науці.

Деякі аспекти діяльності наукових товариств лікарів у Російській імперії загалом і в Україні зокрема почали вивчатися з кінця 1950-х років. Наприклад, А. Жук¹⁷ розкрив внесок медичних товариств у розвиток суспільної медицини в Російській імперії у другій половині XIX століття.

¹⁵ Учёные общества и учебноспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905 гг.) / Под ред. проф. Д. И. Багаля и проф. И. П. Осипова. – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – 280 с

¹⁶ Верхратський С. А. Історія медицини: посіб. для студ. мед. інститутів / С. А. Верхратський. – К.: «Здоров'я», 1964. – С. 7.

¹⁷ Жук А. П. Развитие общественно-медицинской мысли в России в 60-70 гг. XIX в. / А. П. Жук. – М.: Медгиз, 1963. – 382 с.

М. Левіт¹⁸ вказав на важливість товариств для розвитку медицини, і вважав першим угрупованням на території України Одеське товариство лікарів, засноване у 1849 році. П. Петров¹⁹ досліджував історичні аспекти становлення Харківського медичного товариства.

У зв'язку з відзначенням 100-річчя Харківського медичного товариства у 1965 році був виданий збірник наукових статей. Автори відзначили плідну діяльність наукового осередку, зокрема в дорадянський період, коли «будь-яка суспільна ініціатива... вважалася крамольною, і передові демократично налаштовані лікарі були під підозрою у царських чиновників і поліції»²⁰. Автори вказали, що всі товариства початку ХІХ століття називалися «суто просвітницькими», а їх завданням було удосконалення фахових знань членів, інші завдання вони перед собою не ставили. Також зазначалося, що діяльність різноманітних благодійних медичних товариств базувалася «на буржуазній благодійності», що робило їх «недовговічними», і вони були «ліберальними організаціями», які «нечасто ставали на революційну платформу»²¹.

У 1956 році був опублікований докладний бібліографічний довідник, складений доктором медичних наук, професором та істориком медицини Д. Російським²². У цій роботі представлені твори вітчизняних і окремих зарубіжних авторів, а також найважливіші документальні матеріали з історії

¹⁸ Левит М. М. Общественная медицина в России в период революционной ситуации 1859-1861 гг. / М. М. Левит // Очерки по истории отечественной медицины середины ХІХ в. – М.: Медгиз, 1963. – Вып. 2. – С. 3-67.

¹⁹ Петров П. Т. К истории Харьковского научного медицинского общества (1861-1961) / П. Т. Петров // 100-летие Харьковского научного медицинского общества. 1861-1961. – К.: Здоров'я, 1965. – С. 7-69; Петров П. Т. Столетие Харьковского медицинского общества / П. Т. Петров // Очерки истории русской общественной медицины. – М.: Медицина, 1965. – 299 с.

²⁰ 100-летие Харьковского научного медицинского общества 1861-1961. Сборник очерков и статей по истории деятельности / Ред. коллегия: чл.-кор. АМН СССР, заслуженный деятель науки проф. Н. П. Новаченко (отв. ред.) и др. – К.: «Здоров'я», 1965. – С. 3-4.

²¹ Там само. – С. 10-14.

²² Российский Д.М. История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения : библиография (996-1954 гг.) / сост. Д. М. Российский при участии В. А. Невского. – М. : Медгиз, 1956. – 938 с. Шифр РНБ: С 251-420/Р 76.

медицини та охорони здоров'я. Авторська систематизація праць за групами вражає глибиною та опрацюванням об'ємного обсягу наукової літератури. Дослідник подав бібліографію земської і міської медицини в Російській імперії. Крім того, Д. Російський високо оцінив наукові медичні товариства імперії, які мали «велике значення для розвитку вітчизняної літератури з медицини»²³. Він також провів побіжний аналіз діяльності товариств морських лікарів, які, за його словами, «мали важливе значення для прогресивного розвитку російської медицини та слугували стимулом до подальшого розвитку морської гігієни, медичної географії та вивчення тропічних захворювань»²⁴. Збільшення кількості медичних товариств до кінця 1860-х років автор пояснював зростанням чисельності лікарів загалом, зокрема у провінційних містах, а також бажанням спеціалістів здійснювати більш тісні міжособистісні наукові контакти.

У доповіді, опублікованій під редакцією П. Шупика, детально розглядається становлення медичних галузей в Україні в радянський період до 1958 року. Вони висловили думку про те, що представники значної частини земської медицини підтримували організацію медичної справи за «західноєвропейським буржуазним зразком». Зазначено, що «філантропічні медичні заклади... не мали істотного значення у наданні медичної допомоги», оскільки вони були доступні лише тим, «хто міг її оплачувати». Зазначено також, що медична наука на території України стикалася з надзвичайно обмеженою матеріальною базою, і виділені кошти були мізерними²⁵.

У цей період публікувалися статті, присвячені викладанню анатомії на медичних факультетах Харківського та Новоросійського університетів у XIX – на початку XX століття. Особлива увага зверталася на внесок українських анатомів, таких як М. Пирогов, М. Попов (Харківський університет) і М. Лисенков (Новоросійський університет), у розвиток

²³ Там само. – С. 66.

²⁴ Там само. – С. 70

²⁵ Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / Гол. ред. П. Л. Шупик; ред.: В. Д. Братусь, К. Ф. Дуепенко. – К.: Державне медичне видавництво УРСР, 1958. – С. 25.

медицини як науки. Також публікувалися огляди документальних матеріалів, в яких розглядалися аспекти медичної освіти, діяльність медичних товариств та проведення з'їздів. До того ж, надавався перелік медичної літератури за XVIII–XX століття²⁶.

У 1965 році був опублікований збірник статей, приурочений 100-річчю земської медицини. У цьому збірнику представлено матеріали з історії наукових медичних товариств, а також спогади відомих діячів медицини кінця XIX – початку XX століття. Проте, як зауважив редактор П. Калью, «складно було б очікувати від авторів цих праць історичної об'єктивності і тим більше наукового марксистсько-ленінського підходу до висвітлення питання. Історія земства та земської медицини в їхніх працях (земських лікарів) часто отримує ліберально-народницьке трактування, пояснюється поза зв'язком із розстановкою класових сил у країні, розвитком визвольного руху, аналізом ролі буржуазно-демократичної інтелігенції»²⁷.

Загальна інформація про наукові медичні товариства була включена до радянських енциклопедичних видань²⁸. Напередодні розпаду СРСР було опубліковано одну з перших праць, що описує діяльність Одеського медичного товариства, автором якої був К. Васильєв²⁹.

Наукові дослідники в СРСР, вивчаючи історію наукових медичних товариств на Півдні України у XIX–XX ст., використовували марксистсько-ленінську методологію. Основний принцип полягав у класовому підході, де історія науки розглядалася як боротьба наукових течій та ідей, відображаючи класові відносини в суспільстві. Дослідження зосереджувалося на

²⁶ Касаткин С. Н. *Анатомы Украины / С. Н. Касаткин, В. С. Сперанский // Архив анатомии, гистологии и эмбриологии. – 1955. – Т. 32. – Вып. 1. – С. 77-82.*

²⁷ *Очерки истории русской общественной медицины (К столетию земской медицины): сб. статей / Под ред. П. И. Калью. – М.: «Медицина», 1965. – С. 4.*

²⁸ Бунин К. В. *Общества медицинские научные / К. В. Бунин, Т. С. Сорокина // Большая медицинская энциклопедия. – [3-е вид.]. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – Т. 17. – С. 178-180.; Подрушняк С. П. *Медичні наукові товариства / С. П. Подрушняк // УРЕ. – [2-е вид.]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1984. – Т. 11, кн. 2. – С. 158.**

²⁹ *Васильев К. К. Деятельность Общества одесских врачей / К. К. Васильев // Советское здравоохранение. – 1990. – № 1. – С. 68-71.*

закономірностях виникнення і функціонування товариств лікарів, їх внеску у розвиток практичної медицини та ставленні до революційної боротьби. Загалом, вони аналізували досвід медичних товариств Російської імперії, звертаючи увагу на найбільші – Харківське та частково Одеське медичні товариства. Менші товариства, що існували в інших містах України, залишалися поза увагою, зокрема в Херсоні, Миколаєві, Катеринославі та інших містах України.

На сучасному етапі розвитку історіографії виникло багато краєзнавчих праць, присвячених історії медицини в окремих регіонах, в тому числі в областях, містах і містечках. Ці дослідження часто представлені у науково-популярній формі у вигляді підручників, посібників або навіть монографій. Зазвичай вони охоплюють період від XIX до початку XX століття, коли земська медицина розвивалася, поєднуючи лікарську справу із санітарно-оздоровчою роботою та участю лікарів у громадсько-культурних програмах на селі. У таких працях аналізуються питання лікарняного обслуговування, формування медичної періодики, стан здоров'я населення і надання лікарської допомоги. Згідно з більшістю дослідників, до введення земської медицини, система надання лікарської допомоги була вкрай незадовільною.

До заснування міста Одеси вийшла у світ унікальна монографія про покращення охорони здоров'я в місті. У створенні цього твору брали участь відомі вчені-медики, члени наукових медичних товариств, а також співробітники медичних установ та інші зацікавлені особи. Випущена до ювілею монографія має регіональний колорит і написана відомим істориком медицини, доктором медичних наук К. Васильєвим³⁰. У цьому проекті міститься конкретна інформація про численні медичні благодійні організації міста, зокрема Одеське фармакологічне товариство, Одеське відділення Товариства опіки поранених і хворих, Товариство опіки хворих дітей,

³⁰ *Васильєв К. К.* Медицина старой Одессы: Очерки / К. К. Васильев. – Одесса: Оптиум, 2003. – 208 с. – (Малая серия «Вся Одесса»; Вып. 17).

Товариство боротьби з туберкульозом, Стурдзівська спільнота сестер милосердя. Також подано інформацію про заклади охорони здоров'я, такі як притулок Павла та лікарня євангелістів наприкінці XIX – на початку XX ст.³¹.

Як відзначили дослідники, в Катеринославській губернії активно формувалися наукові товариства, і проводилися пироговські з'їзди лікарів. Діяльність цих лікарських товариств викликає у сучасних медичних фахівців не лише пізнавальний інтерес, але й глибоке захоплення та повагу. Оскільки царський уряд не дозволяв об'єднання земських лікарів, роль організації такого об'єднання перейшла на з'їзди Пироговського товариства. У роботі цього товариства брали участь лікарі різних спеціальностей, і його вплив на губернії та повіти проявився через проведення подібних з'їздів³².

Л. Завада досліджувала історію земської медицини Катеринославської губернії. Особлива увага приділялася маловивченим аспектам, таким як побутові умови медичних працівників, становлення інституту сімейних і приватних лікарів, виникнення нових спеціалізацій у медицині наприкінці XIX – на початку XX століття (зокрема, венерологія, хірургія тощо), а також організацію медичної допомоги сільському населенню та розвиток промислової медицини³³.

Розгляд становлення медичної справи в Південній Україні через діяльність різних наукових товариств надає інсайти в розвиток сфери охорони здоров'я. Виділені організації, такі, як Українські лікарські товариства, Товариство для боротьби з заразними хворобами, Товариство невідкладної медичної допомоги при нещасних випадках, а також Одонтологічне та Офтальмологічне товариства. Дослідження також включає в себе менш вивчені медичні товариства, такі як Товариство морських лікарів

³¹ Очерки истории здравоохранения Одессы к её 200-летию / В. Запорожан, П. Чуев, И. Ратовский и др. – Одесса, 1994. – 192 с

³² Медицина Запорізької області: історичні нариси / В. Г. Цисс (ред.); Управління охорони здоров'я Запорізької обласної держадміністрації. – Запоріжжя: Дике Поле, 2001. – С. 11-13.

³³ Завада Л. В. Нариси земської медицини : учбов. пос. / Л. В. Завада, С. Й. Татаринів, В. П. Бледнов; Центр пам'ятокознавства НАН України та УТОПіК. – Артемовск: Печатный двор, 2011. – 84 с.

у Миколаєві, Харківське медичне товариство, Херсонське лікарське товариство, Єлисаветградське медичне товариство, Таврійське медико-фармацевтичне товариство, Фармацевтична спілка Одеси, Одеське бальнеологічне товариство, Фізико-медичне товариство, Одонтологічна спілка Одеси та Дерматологічне та венерологічне товариство. Автор в роботі оцінив внесок цих наукових медичних товариств у розвиток медицини на теренах Півдня України у XIX – на початку XX століття.

Ю. Васильєв³⁴ провів комплексне вивчення історії Товариства одеських лікарів, детально описавши його організацію та діяльність упродовж 1848–1924 років. Дослідження включає роль товариства в розвитку медичної науки в Україні, його внесок у створення Одеської бактеріологічної станції та видання «Южно-русской медицинской газеты».

Особливий акцент робиться на ролі М. Гамалея у цих процесах. Дослідник звертає увагу на високий рівень наукової роботи товариства з самого початку його існування та наголошує на тісних контактах з іншими медичними товариствами та благодійними організаціями Одеси. Також визначено еволюцію товариства в напрямку розширення та удосконалення його діяльності. Автор враховує вплив Першої світової війни та революційних подій 1917 року на зміни у наукових інтересах одеських лікарів, а також позначає спадкоємність наукових традицій Товариства одеських лікарів в контексті з'явлення Одеського терапевтичного товариства у 1924 році³⁵.

³⁴ *Васильєв Ю. К.* Из истории деятельности Общества одесских врачей в начале XX ст. / Ю. К. Васильєв // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія Медицина. – 2010. – № 8 (92). – С. 206-214; *Васильєв Ю. К.* История организации общества Одесских врачей и его деятельность в 50-60-х годах XIX ст. / Ю. К. Васильєв // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія Медицина. – 2006. – № 8. – С. 14-23; *Васильєв Ю. К.* Роль Общества одесских врачей в формировании и становлении фагоцитарной теории И. И. Мечникова / Ю. К. Васильєв // Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Медицина. – 2006. – № 13 (738). – С. 116-118.

³⁵ *Васильєв Ю. К.* Роль Товариства одеських лікарів у розвитку медичної справи та медичної науки. 1849-1924 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.02.04 «Історія медицини» / Ю. К. Васильєв; Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця. – К., 2011. – 20 с.

Численні наукові праці були присвячені відзначенню 150-річчя Харківського медичного товариства у 2011 році. Деякі аспекти функціонування медичних товариств розглядалися в аналітичних публікаціях відомих дослідників, зокрема, К. Васильєва, С. Рудої, Л. Товкун, О. Ціборовського³⁶. С. Руда вивчила науково-практичні результати членів товариств у сфері мікробіології, а Н. Коцур зробила значний внесок у вивчення санітарно-протиепідемічної діяльності Товариства київських лікарів, Одеського товариства лікарів і Харківського медичного товариства. Особливий акцент був зроблений на взаємовпливі та протиріччях між земською, університетською, науково-громадською і соціальною медициною в контексті формування вітчизняної гігієнічної науки в другій половині XIX – на початку XX століття. Н. Коцур є лідеркою наукової школи «Соціальні аспекти розвитку вітчизняної науки і техніки в другій половині XIX–XXI ст.», готуючи молодих науковців, які досліджують різні аспекти історії медичної науки в XIX–XX столітті.³⁷

У монографії та дисертаційному дослідженні І. Робака докладно розглянуті особливості системи охорони здоров'я у Харкові упродовж XVIII – початку XX століття. Автор зосереджується на аналізі виникнення, практичного функціонування та проблемах санітарних служб, а також розкриває закономірності розвитку та місцеві особливості медичної допомоги населенню. Дослідження включає в себе аналіз оздоровчих та санітарно-протиепідемічних заходів, а також етапи їх поліпшення. Велика увага приділяється ролі органів державної влади, місцевого самоврядування, земських, громадських, станових, релігійних, приватних організацій і окремих осіб у становленні та забезпеченні функціонування установ охорони

³⁶ *Васильєв К. К.* – Тернополь, 1993. – 450 л.; Руда С. П. Научно-просвітницька діяльність медичних товариств України на межі XIX-XX століть / С. П. Руда // Наука і освіта: зб. наук. праць. – К.: Хрещатик, 1997. – Кн. 1. – С. 85-88, Л. П. Товкун // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 135-146; Ціборовський О. М. На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні: монографія / О. М. Ціборовський. – К.: Факт, 2010. – 430 с

³⁷ *Руда С. П.* Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): монографія / С. П. Руда. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2000. – 262 с.

здоров'я. Важливий аспект дослідження – це розгляд діяльності безпосередньо наукових товариств медичного спрямування.

І. Робак провів аналіз діяльності різних лікувальних установ у Харкові, зокрема Харківського медичного товариства, Російського товариства Червоного Хреста, клініки Імператорського Харківського університету та дитячих лікувальних закладів міського самоврядування Харкова. У своєму дослідженні він також представив біографічні портрети медиків, лікарів та організаторів медичної галузі, що дозволило створити колективний просопографічний соціоетнічний портрет³⁸.

Т. Приходько у своєму дослідженні, присвяченому Харківському науково-освітньому центру з ветеринарної паразитології, акцентувала увагу на ролі наукових спеціалізованих товариств у м. Харкові наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття у розвитку наукових досліджень та освітньої діяльності³⁹.

Отже, аналіз сучасних наукових праць вказує на те, що дослідження часто обмежується двома найбільшими медичними товариствами України у ХІХ – на початку ХХ століття – Одеським товариством лікарів та Харківським медичним товариством. Діяльність інших організацій, таких як регіональні об'єднання лікарів та наукові медичні товариства в українських містах, залишається недостатньо вивченою в сучасній науковій літературі.

³⁸ *Робак І. Ю.* Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (ХVІІІ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Ю. Робак; Інститут історії України НАН України. – К., 2009. – 40 с.; Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок ХVІІ ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с.

³⁹ *Приходько Т. М.* Становлення та діяльність Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології (кінець ХІХ – початок ХХІ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Т. М. Приходько; Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – К., 2009. – 21 с.

1.2. Джерельна база

Активний науковий інтерес до проблеми наукових медичних товариств XIX – початку XX століття виявив великий пласт літератури, який на сьогодні надзвичайно обширний, матеріал надає можливість ретроспективного вивчення ролі цих організацій у структурі науки протягом визначеного хронологічного періоду. Однак, варто відзначити, що існує певна нерівноцінність у дослідженні цієї теми в історіографії, а також особливості джерел, які друкуються упродовж імперського, радянського і сучасного періодів.

Різні дослідники надають різний контекст оцінки роботи цих організацій, що залежить від політичних викликів епохи, соціальних потреб держави та суспільства, ідеологічних установок і пріоритету окремих методологічних підходів в історичній науці. Між історіографічними джерелами імперського періоду, що стосуються даної теми, можна виділити, звітні документи наукових медичних товариств та їхніх структурних підрозділів і установ, ювілейні видання, приурочені до річниць діяльності наукових товариств, огляди їхньої діяльності, а також наукові розвідки у формі статей, доповідей, розділів у монографіях та збірниках тощо.

Дослідниця Н. Коцур виокремила додаткову групу історіографічних джерел дорадянського періоду, якою є періодичні видання наукових товариств (наприклад, «Труды...», «Записки...»). Ці видання розкривають плани науково-практичної діяльності медичних товариств на рівні губерній, повітів та окремих міст.

На своїх сторінках вони представляють інформацію про пріоритетні напрямки роботи, обумовлені конкретною соціальною і епідеміологічною ситуацією в різних регіонах Російської імперії. Ці видання також

розкривають кількісно-якісний склад членів наукових товариств, наукові інтереси, зміну керівництва громадських об'єднань лікарів тощо⁴⁰.

Ці періодичні видання стають важливим історичним джерелом для вивчення етапів розвитку медичної науки та їхніх впливів на соціальну медицину, дозволяють простежити еволюцію наукової думки в царині медицини, висвітлити зміну наукових пріоритетів та парадигм, а також взаємодію вітчизняної та зарубіжної медичної науки. Протоколи і праці Товариства Єлисаветградських лікарів, Товариства херсонських лікарів, а також видання медичних секцій Товариства дослідних наук та Товариства наукової медицини та гігієни при Харківському університеті – лише кілька прикладів цих цінних джерел⁴¹.

Власне наукові праці (доповіді, повідомлення і фахові розвідки) членів медичних товариств, які друкувалися або окремими брошурами, або на сторінках спеціалізованих медичних журналів, періодичних видань південних осередків, не вважаємо історіографічним джерелом. Ці матеріали засвідчують інформацію про медичну галузь та фахові методи лікування в Російській імперії, вони стануть корисними для істориків медицини, які, володіючи відповідними знаннями та медичною термінологією, зможуть фахово підійти до аналізу поглядів і методів лікування у Південній Україні упродовж XIX – на початку XX століття, а також вивчити еволюцію медичних знань у цьому регіоні.

Найбільш численну групу історичних джерел, що досліджують медичні товариства у південному регіоні України, утворює звітність наукових товариств та їхніх структурних підрозділів. Ця звітність публікувалася як окремими брошурами, так і у виданнях протоколів і праць відповідних

⁴⁰ Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні... – С. 30-31.

⁴¹ Протоколы и труды Общества елисаветградских врачей 1886/87 г. – Елисаветград, 1887. – 102 с.; Протоколы и труды Общества херсонских врачей за 1897-98 г. (Год XXIX). – Херсон, 1899. – 69 с.; Труды медицинской секции Общества опытных наук при Императорском Харьковском университете за 1889 год. – Вып. 1. – X., 1889. – 3-200, 96, 35 с.; Труды Общества научной медицины и гигиены при Императорском Харьковском университете за 1897 г. – X., 1899. – 116, 39 с.

товариств, таких як Товариство херсонських лікарів та інші⁴². Також значну частину складають різноманітні ювілейні видання, які охоплюють окремі аспекти роботи медичних товариств. У збірниках протоколів і праць наведено деталізовану інформацію про склад осередків, їхнє керівництво, виголошені на засіданнях доповіді і повідомлення, а також подається опис демонстрацій хворих та звіти про роботу бібліотек і скарбниць. Звіти товариств є важливим джерелом для отримання детальної інформації про практично-лікарську та теоретично-академічну діяльність наукових медичних товариств на Півдні України⁴³.

Наступна категорія джерел включає ювілейні видання, приурочені до річниць діяльності наукових товариств, в яких знаходимо оцінку роботи цих об'єднань. Наприклад, під час відзначення 25-ї річниці Харківського медичного товариства голова В. Грубе зауважив, що «такі святкові, ювілейні дні служать для ознайомлення громадськості з діяльністю конкретного спеціалізованого об'єднання, яке відзначає свою річницю. Вони надають можливість цьому об'єднанню представити звіт про виконану роботу, спрямовану на загальне благо і призначену викликати співчуття та залучити прихильників для подальшого розширення його діяльності»⁴⁴.

Активний інтерес до дослідження проблематики наукових медичних товариств XIX – початку XX століття спричинив значний обсяг літератури, яка надзвичайно різноманітна та широка за змістом. Ретроспективний аналіз матеріалів надає можливість глибокого вивчення ролі цих організацій у структурі науково-медичної діяльності визначеного періоду. Однак, варто зазначити, що наявна нерівноцінність у дослідженні даної теми в історичній науці, а також особливості джерел, що були опубліковані в різні епохи.

⁴² Отчёт о деятельности Бактериологического института Харьковского медицинского общества за 1905 г. Амираджиби, Коршуна и Недригайлова. – Х., 1906. – 20 с.

⁴³ Празднование совершившегося двадцатипятилетия Харьковского медицинского общества (1861-1886). – Х., 1886. – 89 с.

⁴⁴ Так само с. 2.

Різні дослідники надають різний контекст оцінки діяльності цих організацій, залежно від політичних, соціальних та ідеологічних умов епохи, а також пріоритетів у науковій методології. Найбільш цінні історичні джерела включають звітні документи та праці наукових товариств, періодичні видання, присвячені діяльності медичних об'єднань, а також наукові розвідки, які розглядають різні аспекти їхньої роботи.

Усі ці джерела є важливими для ретроспективного аналізу розвитку медичної науки та практики в регіоні, дозволяють зрозуміти еволюцію медичних знань та практичних методів лікування у визначений період часу. Враховуючи різноманіття та обсяг інформації, наданої цими джерелами, можна зробити висновок про великий внесок медичних товариств у розвиток медицини та гігієни на Півдні України в ХІХ – початку ХХ століття.

1.3. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливо розглянути методи і принципи, на яких ґрунтується дане дослідження. Робота базується на методологічних принципах історизму, об'єктивності, системності, всебічності, спадкоємності (наступності), ціннісного підходу тощо.

Принцип історизму направляє увагу історика на розкриття часу, умов та обставин, що спричинили формування конкретної історичної концепції. Цей підхід передбачає вивчення етапів розвитку думки, від її початку до визнання як наукової концепції, розгляд її взаємодії з іншими поглядами та сучасний її стан. Принцип історизму дозволяє дослідити виникнення і еволюцію наукової думки з різних напрямків діяльності медичних товариств Півдня України в ХІХ – на початку ХХ століть, враховуючи конкретні праці та їх зв'язок з історіографічною ситуацією в імперський, радянський і сучасний періоди.

Принцип об'єктивності передбачає аналіз різних підходів до конкретної течії історичної думки та її представників, порівняння різних точок зору та утворення реального образу подій. Згідно з цим принципом відібрано джерела, які найбільш адекватно відображають науковий характер історичної думки у всіх її аспектах, оскільки історичний аналіз не позбавлений суб'єктивного сприйняття та оцінки окремих праць.

Принцип системності направляє увагу на розгляд багатofакторності історичного процесу та комплексне осмислення історичних знань. Зміцненню об'єктивності і системності сприяє дотримання принципу всебічності, який включає аналіз всіх історичних джерел і врахування різноманітних впливів на процес накопичення історичних знань.

Принцип ціннісного (вартісного) підходу направлений на виявлення ідей, положень і уявлень в історичній думці, які зберегли свою актуальність для її сучасного і майбутнього розвитку.

Ці принципи є обов'язковими та органічно пов'язаними з конкретними дослідницькими методами, які визначаються характером досліджень, їх завдань і предмету. При розв'язанні поставлених завдань автор використовував загальнонаукові методи дослідження – аналіз і синтез розвитку знань.

Історіографічний аналіз дозволив вивчити витоки досліджень і визначити внесок різних поколінь істориків чи наукових центрів. Цей метод включає проведення наукових процедур, спрямованих на з'ясування автентичності й достовірності історіографічних джерел.

Також використано історіографічний синтез – інтеграцію інформації та реконструкцію історіографічного процесу для формування цілісного уявлення про якісні зміни в знаннях з історії медичних товариств Південної України в XIX – на початку XX століть.

Використовувалися наративні (описові) методи, які передбачають роботу з історичними та історіографічними джерелами – публіцистикою, періодикою тощо. Ці методи передають історичні події через призму

авторського погляду, зрозуміло, що вони можуть бути менш достовірними, ніж історичні документи, адже події там часто викривлені або спотворені особами, які не були сучасниками описуваних подій, або ж інтерпретовані відповідно до власних уподобань чи антипатій.

Використання синхронного методу дозволило аналізувати роботи авторів, створені упродовж одного історіографічного періоду, але з протилежних методологічних позицій.

Історико-порівняльний метод став важливим для визначення просторово-часових параметрів історіографічного процесу, особливо в контексті імперської, радянської і сучасної історіографії, для встановлення ключових схожостей чи відмінностей у підходах і оцінках науковців.

Метод історіографічної класифікації використовувався для конструювання аналізу джерел, виділення їхніх груп, а також під час формування структури дипломної роботи.

Метод типологізації дав можливість глибокого порівняння поглядів різних дослідників, виявлення реального прогресу у накопиченні наукових знань, а також виявлення новизни й оригінальності у трактуванні проблематики.

Структурно-системний метод надає можливість розглядати об'єкт з усіма його основними рисами як єдине ціле. В основі застосування цього підходу в цій роботі лежить ідея про те, що співтовариство дослідників і створення знань у конкретних колективах не є окремими та ізольованими явищами і процесами, а складається із взаємопов'язаних і взаємодоповнюваних об'єктів. Автор вважає, що різногалузеві наукові товариства є важливою і необхідною ланкою єдиного процесу розвитку медичної науки в ХІХ – на початку ХХ століття, що створювали необхідне осердя для кооперації фахівців на спільній основі.

Ці товариства можуть відрізнятися програмовими завданнями, науковим рівнем фахівців і обсягом проведених досліджень, але вони є складовою закономірною формою організації медицини з науковими

школами, дослідними установами і вищими навчальними закладами, де формувалася медична наука.

Отже, вказані принципи і методи, використані в роботі, є універсальними для будь-якого історичного дослідження, незалежно від проблематики. Історик є універсальним тлумачем процесу накопичення історичної думки, який використовує загальноприйнятий методологічний інструментарій незалежно від предмету конкретного дослідження.

РОЗДІЛ 2

ФОРМУВАННЯ МЕДИЧНИХ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПЕРЕБУВАННЯ ПІД ВЛАДОЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

2.1. Розвиток медицини і медичної науки у ХІХ – на початку ХХ ст.

У ХІХ ст. система охорони здоров'я в Південній Україні, яка включала території сучасного південного та південно-східного регіонів України, відрізнялася від заходів Європи. Оскільки ці території входили до складу Російської імперії, ця система охорони здоров'я у цей період мала свої унікальні аспекти.

У 1805 році був заснований Харківський університет, де почали викладати медичні предмети. Однак основними медичними навчальними закладами були військові медичні школи, де готували лікарів для армії та цивільних лікарських установ. Такі лікарі та фельдшери надавали медичну допомогу в госпіталях та амбулаторіях. У сільських районах працювали фельдшери, які були працівниками з основними знаннями з медицини.

Медичні установи фінансувалися з бюджету та приватних пожертвувань, саме у цей період почала концентруватися увага до гігієни та санітарії, відбулися перші спроби покращити гігієнічні умови у громадах та підвищити обізнаність про санітарні правила. У ХІХ ст. на території Південної України регулярно стикалися з епідеміями, такими як холера та тиф, що вимагало посилення заходів з контролю над епідеміями та ізоляції хворих. Важливо зазначити, що складовою системи охорони здоров'я тоді була здебільшого церква і її роль у цей час тільки збільшувалась, церковні духовні лідери, монахи, грали критичну роль у наданні допомоги хворим та у веденні робіт з гігієни⁴⁵.

⁴⁵ Хвисюк М. І. Харківське медичне товариство – досвід історії / М. І. Хвисюк // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. – 2011. – № 2. – С. 94-96.

Зазначимо, що система охорони здоров'я в Південній Україні XIX ст. була обмежена з розгляду на рівень розвитку медицини і санітарії порівняно з західними країнами, а удосконалення в цій галузі відбувалося пізніше, вже в XX ст. У XIX ст. медична освіта та лікарська практика в регіоні розвивалися на фоні загальних тенденцій реформування охорони здоров'я в імперії, а однією з ключових ініціатив цього процесу була реформа медичної освіти⁴⁶.

У XIX ст. лікарська практика в Південній Україні активно розвивалася, але ще на початку століття в цьому регіоні не було достатньо кваліфікованих лікарів. Узагалі, більшість нових лікарів та працівників призначалися військовими лікарями, які також надавали медичну допомогу цивільному населенню. З часом, з розвитком медичної освіти, почала набирати силу ідея професійних лікарів і в регіоні, за підтримки медичних товариств, з'явилися медичні установи, такі як госпіталі, де надавалася медична допомога хворим. Зазвичай це були невеликі лікарські пункти, госпіталі для бідних та інші подібні установи та їх фінансування здебільшого здійснювалося з бюджету медичних товариств або шляхом благодійних внесків⁴⁷.

У сільських районах медична допомога надавалася самостійно фельдшерами, які мали базові знання з медицини та були найближчими медичними працівниками для сільського населення, адже вони використовували обмежену медичну апаратуру та ліки для надання допомоги селянам, що було доволі важко, враховуючи епідемії. У XIX ст. цей регіон стикався з епідеміями, такими як холера та тиф, що вимагало посилення санітарних заходів та контролю над захворюваннями і це було дійсно важко

⁴⁶ *Верхратський С.А.* Історія медицини : навч. посіб. / С.А. Верхратський, П.Ю. Заблудовський. – К., Вища школа, 1991. – 431 с

⁴⁷ *Садівничий В. О.* Військово-медична спеціалізована преса XIX – початку XX ст. на території Київського військового округу / Володимир Садівничий // Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини. Наук. збірник: Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. Харків, 15 грудня 2010 р. / М-во оборони України, Національний військово-історичний музей України, Харківський університет повітряних сил ім. І. Кожедуба, Харківський інститут управління ; відп. ред. Горелов В. І., Денисюк Ж. З., Непота І. В. – К., 2010. – С. 120-124.

робити в сільській місцевості. У різних частинах Південної України могли бути свої відмінності у розвитку системи охорони здоров'я, оскільки регіон був різномірним з погляду національного складу та історії і багатьох інших особливостей⁴⁸.

У XIX ст. нестача кваліфікованих лікарів була серйозною проблемою у Південній Україні, як і в інших частинах України. Це було серйозною проблемою через такі причини, як:

1. Відсутність медичних шкіл. На той час в Україні, яка входила до складу Російської імперії, були відсутні спеціалізовані медичні університети чи медичні факультети в загальних університетах, а люди, які мріяли стати лікарями, зазвичай змушені були навчатися в інших імперських центрах, таких як Москва чи Санкт-Петербург, що було не тільки витратним матеріально, але й часом затратним, і не кожен міг собі це дозволити.

2. Брак фінансування. Медичні установи та лікарські практики часто стикалися з фінансовими проблемами, а державне фінансування медицини було обмеженим, і це впливало на рівень оплати лікарів та якість медичної допомоги, яку вони надавали.

3. Обмежена доступність медичної освіти. У цей період доступ до медичної освіти був вкрай обмеженим, випускники медичних університетів зазвичай були обрані для служби в госпіталях і лікарнях великих міст, і це залишало сільські райони без кваліфікованих лікарів.

4. Відсутність сучасного обладнання. Медичні установи та госпіталі в цей період часто були погано оснащені сучасним медичним обладнанням, тож відсутність діагностичного обладнання, такого як рентген, лабораторні аналізи тощо, ускладнювала визначення діагнозів та надання ефективної медичної допомоги.

⁴⁸ Медицина в Україні : біобібліогр. словник. Додатк. вип. XVIII - перша половина XIX ст. / М-во охорони здоров'я України, Держ. наук. мед. б-ка. - К. : Телеоптик, 2002. - 136 с.

5. Брак лікарських засобів та ліків. Значна частина ліків і медичних засобів була недоступною для багатьох пацієнтів через їх високу вартість або відсутність в даному регіоні, що ускладнювало лікування пацієнтів та призводило до відсутності або затримки в лікуванні деяких захворювань.

6. Самовирощування лікарських рослин. У багатьох випадках пацієнти та лікарі спиралися на самовирощування лікарських рослин, які використовувалися для підготовки лікарських засобів та фітотерапії, це було одним із засобів компенсувати відсутність доступу до готових ліків⁴⁹.

7. Патентні лікарі. У деяких випадках пацієнти зверталися до патентних лікарів, які були непрофесійними лікарями, які зазвичай надавали допомогу відповідно до свого патенту, але це не завжди було надійним джерелом якісної медичної допомоги.

8. Самонавчання та аматорська медицина. У зв'язку з браком професійних лікарів багато сільського населення в Південній Україні могло спиратися на лікарів-аматорів або навіть самонавчатися в медичних питаннях. Воно могло бути неефективним і небезпечним, оскільки без належних знань лікування могло бути недоцільним і навіть шкідливим.

Загалом, брак кваліфікованих лікарів, недостатнє обладнання та ліків, а також недостатній доступ до медичної освіти у Південній Україні на початку XIX ст. призводили до того, що багато людей не мали доступу до якісної медичної допомоги, і стикалися з ризиками та обмеженнями у відношенні до свого здоров'я, саме тому розвиток медичних товариств і об'єднань був настільки важливим для цього регіону⁵⁰.

Сучасні методи лікування в XIX ст. були значно менш розвинуті, ніж сучасні підходи до медицини. Основним методом лікування у цей період була традиційна медицина, яка включала в себе використання лікарських

⁴⁹ *О. І. Волошин, В. Л. Васюк, Н. М. Малкович, Б. П. Сенюк. // Основи фітотерапії та гомеопатії : навч. посіб. для студ. фармац. ф-тів вищ. мед. навч. закл. України /— Вижниця (Чернівець. обл.) : Черемош, 2010. — 255 с. : табл. ; 20 см. — Бібліогр.: с. 253—255*

⁵⁰ Збірник «Історія медицини» Під. ред. *П.Ю. Заблудовського* – К., Вища школа, 1978. – 158 с.

рослин та трав, які вважалися корисними для здоров'я⁵¹. Цей метод лікування називався фітотерапією. Також враховувалася дієта як важливий чинник в підтримці здоров'я та лікуванні. Хоча деякі з цих підходів можуть бути корисними, їх ефективність часто була обмеженою, а деякі лікувальні методи можуть бути взагалі застарілими, а ось хірургічні втручання в XIX ст. були значно менш розвинуті, ніж сучасна хірургія⁵². Однією з головних проблем була відсутність анестезії, що робило операції дуже болісними для пацієнтів. Також відсутність асептики призводила до ризику інфекцій та ускладнень після операцій. Хірурги зазвичай обмежувалися базовими процедурами, такими як ампутації кінцівок або видалення пухлин.

Гомеопатія була альтернативним методом лікування, який став популярним в XIX ст.⁵³. Гомеопатичні препарати готувалися на основі ідеї подібності, де мікродози речовин, що викликали симптоми у здорових людей, застосовувалися для лікування тих самих симптомів у хворих. Гомеопатія була відома своєю відсутністю наукових підстав для багатьох своїх практик, і її ефективність залишалася спірною, що активно обговорювалось в наукових установах та засуджувалось світилами медицини. Тож методи лікування на початку XIX ст. були обмеженими та часто неефективними для медицини, хоча деякі з цих методів могли бути корисними в окремих випадках, багато з них були обмеженими і не враховували сучасні наукові досягнення в медицині на той час⁵⁴.

У XIX ст. біологія та хімія грали важливу роль у розвитку медичної науки та практики в Південній Україні. Наукові товариства та медичні

⁵¹ М. І. Рейдерман. / Традиційна і нетрадиційна медицина / - Київ : Видавництво товариства "Знання" України, 1991. - 31 с.

⁵² Липкан Г. Н. Целебные растения в быту и медицине / Г. Н. Липкан. — К. : Балюк И. Б., 2010. — 590 с. : портр. ; 21 см. — Библиогр.: с. 543—590 (710 назв.). — 500 экз. — ISBN 978-611-530-014-3 (в пер.). — [2010-12868]

⁵³ Г. Н. Липкан. // Пектинсодержащие лекарственные растения — К. : Балюк И. Б., 2010. — 206 с. : табл., портр. ; 21 см. — Библиогр.: с. 178—206 (323 назв.). — 500 экз. — ISBN 978-611-530-030-3 (в пер.). — [2010-12870]

⁵⁴ Полушкін П. М. Історія медицини: Конспект лекцій. [Текст]: навч. посіб./Полушкін П. М. – Д.: РВВ ДНУ, 2000. –52 с

досягнення в біології та хімії в XIX ст. сприяли покращенню якості медичної допомоги та розвитку медичної науки в Південній Україні і в усій імперії. Вони відіграли важливу роль у підвищенні ефективності лікування та зменшенні поширення інфекційних захворювань⁵⁵.

Біологія та анатомія були важливими у медичній науці та практиці, а також в роботі медичних наукових товариств в Південній Україні. Знання про будову людського тіла, його органів і систем було критично для медичної практики. В XIX ст. університети та медичні школи надавали студентам можливість вивчати анатомію через демонстрації розтинів та реалізацію на трупах. Знання анатомії допомагало лікарям встановлювати точні діагнози, розуміти природу захворювань і розробляти методи лікування.

Розуміння фізіології, тобто того, як функціонують органи і системи організму, також відіграло важливий аспект медичного навчання⁵⁶. Вивчення процесів, таких як кровообіг, дихання та травлення, сприяло розвитку більш точних і ефективних методів лікування та діагностики. Розвиток ембріону та тканин було іншою важливою галуззю біології, яка допомагала розуміти природу вроджених вад та розвивати методи їх профілактики і лікування. У цей час розвивалась антропологія, або вчення про розвиток і різноманітність людських рас, також мало важливий внесок. Воно допомагало розуміти різні фізичні характеристики різних груп людей і їх вплив на здоров'я та схильність до конкретних захворювань⁵⁷.

А ось винахід та поширення мікроскопа в цей період дозволили вченим і лікарям вивчати мікроорганізми, клітини і тканини на мікроскопічному рівні. Це сприяло виявленню інфекційних агентів та розробці методів

⁵⁵ Баукова, Т. В. Золото в химии и медицине / Т. В. Баукова, Д. А. Леменовский. - М. : Знание, 1991. - 32 с.

⁵⁶ Т. Сміт / Людина : навч. посіб. з анатомії та фізіології / наук. пер. з англ.: І. Гаврилюк, О. Гаврилюк, У. Гаврилюк [та. - Л. : БаК, 2002. - 240 с.

⁵⁷ Передерій В. Г. Основи внутрішньої медицини : [підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації] / В. Г. Передерій, С. М. Ткач. — Вінниця : Нова кн., 2009— . — 24 см. — ISBN 978-966-382-210-5.

лікування і профілактики інфекційних захворювань. Такі знання з біології та анатомії в XIX ст. сприяли розвитку медичних товариств поширенню знань та практики в Південній Україні. Вони допомагали лікарям краще розуміти природу захворювань і розробляти ефективні методи лікування та профілактики, що відзначилося покращенням охорони здоров'я та підвищенням рівня медичних знань.

У XIX ст. почали розвиватися хімія та фармація серед медичних товариств у Південній Україні. Дослідження хімічних реакцій і властивостей різних хімічних сполук допомагали в розробці та вдосконаленні лікарських засобів. Це включало аналіз хімічного складу ліків, створення нових лікарських препаратів і вивчення їхньої ефективності.

У цей час фармацевтика стала більш організованою та важливою галуззю в медичній науці. Аптеки та фармацевтичні компанії виробляли та постачали лікарські засоби. Це було важливим для забезпечення населення якісними ліками. Розвиток органічної хімії дозволив синтезувати багато лікарських речовин шляхом створення хімічних сполук. Це дало можливість розробки нових ліків і вдосконалення тих, які вже існували. Багато лікарських засобів у XIX ст. були отримані з природних джерел, таких як лікарські рослини. Хімічний аналіз цих рослин допомагав встановлювати їхні корисні властивості та оптимальні дози для лікування⁵⁸.

Розвиток хімії також допоміг розуміти токсичні властивості різних хімічних речовин та вплив їх на здоров'я, що було важливим для безпеки виробництва та використання лікарських засобів. Також у XIX ст. почала розвиватися мікробіологія як окрема галузь науки, що вивчає мікроорганізми, такі як бактерії, віруси, гриби та інші мікроорганізми.

Одним із найважливіших досягнень в мікробіології було відкриття мікроорганізмів, таких як бактерії і віруси. Як зазначалось, мікроскопи стали

⁵⁸ Л.М. Спасьонова. Історія розвитку хімії: від зародження до становлення класичної хімії XX ст. : навч. посіб. для студ. «Хімічні технології та інженерія» КПІ ім. Ігоря Сікорського; – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 54 с.

доступнішими для наукових установ і дуже корисним інструментом для дослідження мікроорганізмів, це відкриття змінило розуміння природи захворювань⁵⁹.

Ігнац Семмельвейс та Луї Пастер зробили вагомий внесок у розвиток мікробіології та медицини. Вони розробили теорію мікробної етіології, яка стверджує, що багато захворювань спричиняються мікроорганізмами, і рекомендували антисептичні методи для запобігання інфекціям у лікарнях та під час хірургічних втручань. Ці методи активно використовувалися науковими об'єднаннями та товариствами Південної України і не тільки⁶⁰.

Розпочалася вакцинація, яка полягає в запровадженні слабкої чи патогенної форми мікроорганізму для стимулювання імунної відповіді, вона стала одним із найважливіших методів запобігання захворюванням. Розвиток мікробіології сприяв створенню вакцин проти важливих інфекцій, таких як віспа, чума та сказ.

У свою чергу, розвиток мікробіології також вів до розробки антимікробних засобів, таких як антибіотики. Відкриття перших антибіотиків, таких як пеніцилін, стало переломом у лікуванні бактеріальних інфекцій, розуміння ролі мікроорганізмів спонукало до розвитку гігієни та санітарії, що має важливе значення для запобігання інфекціям та підвищення громадського здоров'я⁶¹.

Мікробіологія важливо вплинула на медичні товариства Південної України в XIX ст., і її досягнення вилилися в покращення методів діагностики, профілактики та лікування інфекційних захворювань цього

⁵⁹ *Kuznetsov V.A.* Role of Alexander Andreyevich Verigo in the development of microbiology in Ukraine. In: Pilipchuk OY (eds). History of Ukrainian science at the turn of the millennium 2007; Vol. 27 Kiev, pp. 93–101.

⁶⁰ *Руда С.П.* Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2000. – С. 185 – 237; Научные общественные объединения на Украине в XIX в.: Харьковское медицинское общество //Розвиток науки та науково-технічного потенціалу в Україні та за кордоном: зб. аналітичних матеріалів. –К., 1997.– Вип. 1 (12). – С. 53 – 55.

⁶¹ *Жур О. О. М. Ф. Гамалія у боротьбі з чумою в Одесі / О. О. Жур, О. В. Хомуха // Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 4-5.*

регіону⁶². Саме в цей час у ХІХ ст. вакцинація стала важливим методом профілактики інфекційних захворювань, включаючи важкі інфекції, такі як віспа, чума і сказ. Вакцинація була важливою не тільки для населення Південної України, але і для всієї Російської імперії, а вивчення цього методу, наслідків та популяризація було важливою задачею медичних наукових товариств Південної України. У цей час віспа була однією з найсмертельніших інфекційних хвороб ХІХ ст.

Уперше вакцинація проти віспи була розроблена наприкінці ХVІІІ ст. лікарем Едвардом Дженнером. Імператриця Катерина ІІ і її спадкоємці підтримували вакцинацію в Російській імперії. Вакцинацію регулярно проводили у Південній Україні, включаючи Одесу та інші міста, для запобігання віспі⁶³. Були введені вакцинаційні програми для всіх верств населення, що дозволило швидко здійснювати масові вакцинації проти віспи та інших хвороб. Лікарі та медичні працівники, а також медичні установи і товариства, грали важливу роль у впровадженні вакцинаційних програм. Вони здійснювали вакцинації, фіксували реакції та спостерігали за поширенням інфекцій та розповсюдженням ініціативи щодо вакцинації в Південній Україні.

Вакцинація сприяла зменшенню випадків віспи та інших інфекційних захворювань та врятувала багато життів. Незважаючи на популярність вакцинації, були і опозиція та відмови від вакцинації, особливо в деяких сільських громадах. Проте такі програми продовжували розглядати як надійний засіб для боротьби зі збудниками інфекцій. Вакцинація виявилася дієвим засобом для запобігання серйозним інфекційним захворюванням і

⁶² *Kuznetsov V.A.* Contribution of the Polish intelligentsia to the development of microbiology in the Odessa (Novorossiia) University. Poles in Southern Ukraine and Crimea, Odessa-Opole-Vrotslav: Izmail'ska Public Publishing, 2007, pp. 264–276.

⁶³ Вакцинопрофілактика: досягнення, проблеми і перспективи розвитку / Профілактична медицина.- 16/Том ХХІ/3.- С.56-60 [Електронний ресурс] // <https://web.archive.org/web/20171202095119/http://medpers.dsma.dp.ua/issues/2016/N3/56-60.pdf> Дата доступу 04.09.2023

грали важливу роль у збереженні здоров'я населення Південної України в XIX ст.

У другій половині XIX і на початку XX ст. видатні вчені і лікарі Півдня України грали важливу роль у розвитку медицини, епідеміології, гігієни та бактеріології, саме вони зробили значний внесок у покращення медичного обслуговування та боротьбу з епідеміями, вчені і лікарі грали важливу роль у розвитку медицини, наукових досліджень і боротьбі з епідеміями на Півдні України в другій половині XIX та на початку XX ст. , і їх внесок залишається надзвичайно важливим для сучасної медицини і науки. Завдяки жінкам, які вибирали медичну професію в якості медсестр і фельдшерок, пацієнти отримували догляд і лікування, що дозволило лікарям краще концентруватися на діагностиці та лікуванні хворих.

Жінки активно досліджували медичні питання, розробляли нові методи діагностики і лікування, а також зробили внесок у сферу медичних наук, такі як фармакологія і біологія. Звісно, жінки були докторами різних медичних спеціальностей і працювали у лікарнях та клініках. Вони надавали медичну допомогу пацієнтам і займали посади лікарів загалом та спеціалізованих галузях медицини, а деякі жінки створювали нові теорії та концепції в медицині, що впливали на подальший розвиток галузі. Жінки активніше долучалися до рухів з питань гігієни та покращення умов життя, що впливало на здоров'я суспільства в цілому, саме жінки були активними у галузях медицини, пов'язаних з жіночими здоров'ям, такими як акушерство та гінекологія, також виступали за свої права в медичній галузі, борючись за рівні умови праці та можливості здобути професійну освіту в медицині. Зусилля та досягнення жінок в медицині були важливими для медицини в цілому та для покращення сфери охорони здоров'я, і їхній внесок слід відзначати і вивчати⁶⁴.

⁶⁴ М. Б. Шегедин, С. Д. Орібко, Г. І. Киричук Медсестринство в педіатрії : [навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. I—II рівнів акредитації спец. "Сестрин. справа"— Вінниця : Нова кн., 2009. — 311 с.

У цей період було створено різні наукові товариства та асоціації, які об'єднували лікарів і дослідників з метою спільних досліджень та обміну знаннями. Вчені звертали увагу на проблеми санітарії та гігієни, вивчали поширення епідемічних захворювань і розробляли заходи для їхнього запобігання. Розробка бактеріології та мікробіології сприяла створенню бактеріологічних станцій і лабораторій для вивчення бактерій, вірусів та інших мікроорганізмів, активно проводили дослідження в різних галузях медицини, а результати своєї роботи публікували в наукових журналах та виданнях, дослідники звертали увагу на місцеві проблеми здоров'я населення Півдня України та розробляли рішення для їх вирішення, а створення наукових центрів та лабораторій сприяло підвищенню якості медичної освіти в регіоні.

Вчені з Півдня України встановлювали контакти та співпрацювали з іншими науковими центрами та ученими як в Україні, так і за кордоном, саме в цей період було багато видатних науковців, таких як М. Ф. Гамалій, які внесли вагому наукову спадщину у медицині та бактеріології, науковий підхід сприяв розробці та впровадженню нових методів діагностики та лікування різних захворювань. Різноманітні фактори сприяли розвитку наукового підходу в медицині Півдня України, що в свою чергу сприяло покращенню якості медичної допомоги та розвитку медицини в цьому регіоні⁶⁵.

Спадковість досягнень у медицині з XIX ст. у XX ст. на Півдні України – це вкрай важливий аспект розвитку медичної науки та практики, взагалі в цьому контексті слід розглядати, які наукові та клінічні досягнення з минулого вплинули на розвиток медицини в регіоні у XX ст. На початку XX ст. вчені на Півдні України, спадкоємці XIX ст., вдосконалили методи контролю над епідеміями і поліпшили санітарні умови, а також вони використовували знання про заразні захворювання, отримані попередніми

⁶⁵ *Абліцов В.* «Галактика „Україна“. Українська діаспора: видатні постаті». — К.: КИТ, 2007. — С. 436

поколіннями, для боротьби з епідеміями та забезпечення гігієнічних стандартів⁶⁶.

У XIX ст. були вироблені основи бактеріології та імунології, ці досягнення були важливими для розвитку лікарської практики, вивчення вакцинації та боротьби із заразними хворобами. Медичні університети та інститути на Півдні України продовжили розвивати наукові школи, що дозволило виховати нове покоління вчених та лікарів. Завдяки спадковості інфраструктура медичних закладів на Півдні України була поліпшена в XX ст. Нові на той час технології та методи діагностики і лікування були впроваджені в медичні заклади, спираючись на попередні досягнення.

Науковці на Півдні України підтримували міжнародну співпрацю з колегами з інших країн, що дозволило обмінюватися знаннями та впроваджувати нові методи зарубіжної медицини в практиці. Медичні університети спадкоємці XIX ст. переглянули навчальні плани та методи навчання, щоб відповідати сучасним стандартам. У XX ст. медична наука розвивалася з високою спеціалізацією⁶⁷. Нові напрямки досліджень, такі як генетика та молекулярна медицина, вимагали нових знань та методів, але вони користувалися спадкоємством базових принципів медицини з минулого ст., а товариства на Півдні України й надалі продовжували грати важливу роль у розвитку медицини, саме вони організовували наукові конференції, допомагали в поширенні наукових досліджень і сприяли обміну інформацією між лікарями та вченими⁶⁸.

Наслідуючи спадкоємство XIX ст., медичні працівники в XX ст. продовжували керуватися високими професійними та етичними стандартами. Спадковість досягнень XIX ст. в медицині стала необхідністю для

⁶⁶ Савчук В. С. Природничо-наукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX. – початку XX ст. / В.С. Савчук – Дніпропетровськ, 1994. – 231 с.

⁶⁷ Коцур Н. Наукові медичні товариства та їх роль в поширенні гігієнічних знань в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. Коцур // Етнічна історія народів Європи. - 2010. - Вип. 32. - С. 10–17.

⁶⁸ Т. Сміт // Людина // навч. посіб. з анатомії та фізіології / наук. пер. з англ.: І. Гаврилюк, О. Гаврилюк, У. Гаврилюк [та. - Л. : БаК, 2002. - 240 с.

подальшого розвитку медичної науки і практики на Півдні України у ХХ ст. Вчені та лікарі успішно використовували і розвивали ці досягнення, щоб покращити охорону здоров'я та робити внесок у світову медичну спільноту⁶⁹.

Отже, система охорони здоров'я на Півдні України упродовж ХІХ століття була обмеженою, бракувало кваліфікованих лікарів, фінансування та сучасного обладнання. Основним методом лікування була народна медицина, зокрема фітотерапія та гомеопатія, а оперативні втручання обмежені через відсутність анестезії та асептики. Проте розвиток мікробіології, хімії, фармації сприяв удосконаленню медичних знань і розробці ефективних методів лікування і профілактики інфекційних захворювань.

Жінки відігравали важливу роль у медичній галузі як медсестри, так і лікарі, і були створені різноманітні наукові товариства та асоціації, щоб об'єднати лікарів та дослідників для спільних досліджень та обміну знаннями. У ХХ столітті медичні університети та інститути Півдня України продовжували розвивати наукові школи, вдосконалювати інфраструктуру, впроваджувати нові технології та методи діагностики та лікування. Спадковість досягнень медицини ХІХ ст. стала необхідністю для подальшого розвитку медичної науки і практики Півдня України ХХ ст.

2.2. Земська і міська медицина

На початку ХІХ століття медична система в Південній Україні була складною, відображаючи особливості тогочасного суспільного, політичного та економічного контексту. Система лікувальної допомоги в сільських районах, де центральною частиною медичної системи в сільських областях була земська медицина. Земські лікарі працювали в селах та надавали лікувальні послуги місцевому населенню. Однак доступ до медичної

⁶⁹ П. І. Червяк Медична енциклопедія - К. : Просвіта, 2001. - 1023 с.

допомоги у віддалених селах може бути обмеженим через відсутність адекватної інфраструктури та транспортних засобів.

У містах важливу роль відігравала міська медицина, що дозволяла надавати медичні послуги густонаселеним територіям. Часто міська медицина була пов'язана з лікарськими корпораціями або гільдіями. Лікарі об'єднувались для взаємної підтримки та стандартизації практики. Наукові дослідження та освіта в області медицини розвивалися, але ще не досягли такого рівня, як в подальші періоди. Медичні школи та університети мали обмежені ресурси та не завжди забезпечували високий рівень підготовки лікарів.

Фінансування медичної допомоги забезпечувалося переважно за рахунок земських та міських бюджетів, а також через благодійні внески. Фінансові обмеження могли впливати на якість та доступність медичних послуг. Професійна етика та стандарти в медичній практиці на той час розвивалися і не завжди були чітко визначені. Лікарі діяли на основі традицій та досвіду, але бракувало єдиної системи норм та стандартів. Загальна характеристика медичної системи на початку XIX століття в Південній Україні відображає багатофакторні виклики та досягнення того періоду, тож розвиток цієї системи визначався соціальними, економічними та культурними обставинами того часу.

Розвиток земської медицини в XIX – на початку XX століття в Південній Україні був важливим етапом в історії організації медичної допомоги на рівні земських об'єднань. Земська медицина виникла внаслідок реформ, які стосувалися організації охорони здоров'я та медичної освіти. На початку XIX століття у великих земствах формувалися спеціальні медичні установи, такі як земські лікарні та амбулаторії. Їх завданням було забезпечення медичною допомогою населенню, особливо тим, хто проживав у сільських районах. Земські лікарі грали ключову роль у проведенні профілактичних заходів, освіті населення щодо гігієни та здорового способу

життя. Вони також забезпечували першу медичну допомогу та лікування в рамках земських установ⁷⁰.

Великі міста привертали видатних лікарів та науковців, які грали ключову роль у вдосконаленні медичних практик, вивченні епідеміології та впровадженні новітніх методів лікування. Їхні дослідження та робота мали важливий вплив на розвиток медичної науки та практики в цих містах. Медична допомога у великих містах стала більш доступною для різних соціальних груп населення. Освічені жителі мали можливість отримати якісну медичну допомогу, що впливало на загальний стан здоров'я та продовження життя, тож розвиток міської медицини в цей період був важливим етапом у формуванні медичної системи, яка відображала виклики та потреби швидкозмінюючого міського середовища⁷¹.

Отже, медична система Південної України на початку XIX століття була складною і відображала соціальний, політичний та економічний контекст того часу. У селах місцеве населення обслуговували земські лікарі, у містах важливу роль відігравала міська медицина. Медичні школи та університети мали обмежені ресурси, а фінансування медичної допомоги здійснювалося переважно за рахунок земських і міських бюджетів та благодійних внесків. Розвиток земської медицини в XIX – на початку XX ст. – важливий етап в історії організації медичної допомоги. Роль міської медицини та лікарів у великих містах визначалася демографічними, соціальними, економічними та культурними змінами.

⁷⁰ Рубан Н. М. Розвиток земської медицини в Україні (1865 — 1914 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Рубан ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 20 с.

⁷¹ Верхратський С. А. Історія медицини / С. А. Верхратський. — К. : Здоров'я, 2011. — 352 с. — Із змісту: Земська медицина. — С. 281-291.

РОЗДІЛ 3

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ОДЕСЬКОГО ТОВАРИСТВА ЛІКАРІВ

3.1. Основні напрямки діяльності Одеського товариства лікарів

Заснування Одеського товариства лікарів було важливою подією для розвитку медичних товариств та медицини в Південній Україні в XIX ст. Одеське товариство лікарів було засноване в 1838 році в місті Одеса. Це місто має важливе географічне розташування на півдні України, що робило його ключовим пунктом для розвитку медицини та гігієни в цьому регіоні.

Заснування товариства було ініційоване видатними медичними фахівцями, лікарями та громадськими активістами того часу. Їхні спільні зусилля та бажання покращити медичний стан регіону спонукали до створення організації. Головною метою Одеського товариства лікарів було покращення медичної допомоги та гігієни в регіоні. Товариство мало на меті розвивати наукові дослідження, поліпшувати медичну освіту та забезпечувати заходи для протидії епідеміям та іншим масовим захворюванням⁷².

Членами Одеського товариства лікарів могли стати лікарі різних спеціалізацій, а також інші медичні фахівці, які підтримували мету та завдання організації. Товариство мало власну організаційну структуру, з обраними керівництвом та статутом, який регулював його діяльність.

Заснування Одеського товариства лікарів було широко підтримане громадськістю, яка була обурена низьким рівнем медичної допомоги та санітарних умов у регіоні, також заснування цієї медичної організації стало ключовим моментом для розвитку медицини та гігієни в Південній Україні.

⁷² Василев К.К. Формування та розвиток Одеського науково-медичного центру та його роль у створенні вітчизняної епідеміології та мікробіології: автореф. дис. на здобуття вчений. ступеня докт. мед. наук. - М., 1993. - 42 с.

Це товариство активно сприяло покращенню медичної практики, розвитку медичної освіти, боротьбі з епідеміями та поліпшенню санітарних умов.

Заснування перших лікарень в регіоні є важливою частиною історії Одеського товариства лікарів і має велике значення для покращення медичного обслуговування населення. У XIX ст. в Одесі та Південній Україні зокрема була відчутна потреба в лікарнях для лікування хворих та поранених. Відсутність адекватних медичних установ обмежувала можливості надання медичної допомоги. Одеське товариство лікарів виступило ініціатором створення перших лікарень в регіоні. Члени товариства відчували необхідність мати спеціалізовані медичні установи для лікування та догляду за пацієнтами⁷³.

Для заснування лікарень товариство здійснювало фінансові збори та зверталось до меценатів та громадських активістів, а також фінансової еліти для збору коштів, що допомагало забезпечити необхідне фінансування для будівництва та обладнання лікарень. Заснування лікарень передбачало будівництво відповідних медичних будівель, придбання медичного обладнання та забезпечення медичним персоналом. Одеське товариство лікарів ставило перед собою завдання створити різні типи лікарень для лікування хворих з різними захворюваннями та станами, що включало загальні лікарні, лікарні для інфекційних хворих, а також лікарні для поранених і травмованих⁷⁴.

Заснування лікарень дозволило Одеському товариству лікарів надавати ефективну медичну допомогу населенню регіону, авжеж це включало лікування, діагностику, догляд та реабілітацію хворих та поранених. Товариство активно залучало громадськість не лише для будівництва, а й до підтримки та фінансової допомоги для лікарень, що сприяло залученню

⁷³ Гранд А.А. З історії розвитку суспільної медицини в Україні // Нариси історії медичної науки та охорони здоров'я в Україні. – К., 1954. – С. 130 – 149.

⁷⁴ Демуз І. О. Наукові медичні товариства України другої половини XIX - початку XX ст. у джерелах дорадянського періоду / І. О. Демуз // Вісник Національного технічного університету "ХПІ". Сер. : Історія науки і техніки. - 2013. - № 10. - С. 33-41.

громади до розвитку медичної інфраструктури. Заснування перших лікарень в Південній Україні завдяки Одеському товариству лікарів було важливим кроком у покращенні медичної інфраструктури регіону і поліпшенні доступу населення до якісної медичної допомоги.

Одеське товариство лікарів активно брало участь у профілактиці епідемій інфекційних захворювань, сприяючи запровадженню санітарних заходів та контролю за інфекціями, здійснювало громадську освіту щодо санітарних та гігієнічних питань. Вони проводили лекції, семінари та публікації, щоб популяризувати знання про здоровий спосіб життя та гігієнічні правила серед населення. Також це товариство співпрацювало з місцевими владами для впровадження санітарних стандартів та контролю за санітарними умовами в місті та регіоні, виділяли особливу увагу санітарно-гігієнічним питанням, пов'язаним з дітьми та молоддю, організовували ініціативи для забезпечення безпечного оточення для дітей та молоді⁷⁵.

Спільна праця Одеського товариства лікарів над санітарно-гігієнічними питаннями сприяла покращенню санітарних умов та зниженню ризику інфекційних захворювань, що позитивно позначилося на здоров'ї та добробуті населення в цьому регіоні. Боротьба з епідеміями була важливою складовою діяльності Одеського товариства лікарів у XIX ст.

Робота Одеського товариства лікарів у боротьбі з епідеміями мала важливе значення для розвитку сучасних методів контролю за інфекціями та їх профілактики. Багато з цих підходів і методів залишилися актуальними й до цього дня. Боротьба з епідеміями стала важливою складовою діяльності Одеського товариства лікарів і мала значення для підвищення рівня гігієни та охорони здоров'я населення в регіоні.

Роль наукових досліджень в діяльності Одеського товариства лікарів була вельми важливою, оскільки ці дослідження сприяли покращенню

⁷⁵ Левченко І. М. Медичні товариства України у другій половині XIX - на початку XX ст. : з історії вітчизняної медицини / І. М. Левченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. - 2014. - Вип. 1. - С. 13-18.

медичної практики та розвитку гігієни в Південній Україні. Члени Одеського товариства лікарів розуміли важливість наукових досліджень для покращення медичної практики та розробки ефективних методів профілактики і лікування хвороб, товариство підтримувало та фінансувало медичні дослідження, спрямовані на вивчення різних захворювань, їх причин, діагностики та методів лікування.

Одеське товариство лікарів приділяло велику увагу гігієнічним дослідженням. Вони вивчали санітарні умови, водопостачання, вплив громадських місць та інфраструктури на здоров'я населення. Товариство активно проводило дослідження епідемій та інфекційних захворювань, визначаючи шляхи передачі і поширення хвороб, що дозволяло розробляти ефективні заходи профілактики.

Результати наукових досліджень Одеського товариства лікарів залишаються актуальними й до цього дня та мають важливий вплив на сучасну медицину та гігієну в Україні, а роль наукових досліджень, проведених Одеським товариством лікарів, була важливою для розвитку медицини та гігієни в регіоні та мала далекосяжний вплив на покращення медичної практики та здоров'я населення.

Створення медичних шкіл і лікарських установ було однією з ключових ініціатив Одеського товариства лікарів, що сприяло підвищенню рівня медичної освіти та забезпеченню якісної медичної допомоги в регіоні. Одеське товариство лікарів відчувало потребу в покращенні медичної освіти в регіоні. Низький рівень медичної освіти обмежував кількість та якість медичних фахівців в регіоні, тому товариство взяло на себе ініціативу заснувати медичні школи, де молоді люди могли навчатися медицині та готуватися до медичної практики. Ці школи надавали як загальну медичну освіту, так і спеціалізовані програми для різних видів медичної практики, також медичні школи, підтримані товариством, сприяли розвитку медичної освіти в регіоні. Вони надавали студентам знання та навички, необхідні для практичної роботи в медицині.

Одеське товариство лікарів активно сприяло забезпеченню медичних шкіл практичними можливостями для навчання, включаючи доступ до лікарських установ та лікарських практик. Медичні школи надавали можливості для підвищення кваліфікації лікарів та інших медичних фахівців через навчання та додаткові курси.

Поширення знань про профілактику хвороб серед населення було однією з важливих функцій Одеського товариства лікарів. Ця діяльність мала на меті підвищення рівня свідомості громадян щодо запобігання захворюванням та збереження здоров'я.

До цієї діяльності відносились:

1. Освітня діяльність. Одеське товариство лікарів проводило освітні заходи, такі як лекції, семінари та робочі групи, щоб надати населенню інформацію про профілактику хвороб. Ці заходи спрямовувалися на різні верстви населення.

2. Публікації та брошури. Товариство видавало інформаційні матеріали, включаючи брошури та літературу, де пояснювалося, як запобігати різним захворюванням та як підтримувати гігієну та здоровий спосіб життя.

3. Профілактика імунізацією. Товариство пропагувало важливість імунізації та вакцинації для запобігання інфекційним хворобам. Вони організовували масові кампанії щодо вакцинації та розповсюджували інформацію про необхідність цих заходів.

4. Загальні принципи гігієни. Товариство поширювало знання про загальні принципи гігієни, включаючи важливість чистоти, правильного харчування, фізичної активності та інших аспектів здорового способу життя.

5. Попередження інфекційних захворювань. Одеське товариство лікарів активно інформувало про методи запобігання інфекційним захворюванням, включаючи правила особистої гігієни та контроль за поширенням інфекцій.

6. Профілактика захворювань серед дітей. Товариство також звертало особливу увагу на профілактику хвороб серед дітей та молоді, проводячи навчальні заходи та кампанії для батьків.

7. Співпраця з громадськими організаціями. Одеське товариство лікарів співпрацювало з іншими громадськими організаціями та місцевими владами для спільної роботи над профілактикою хвороб.

8. Спадкоємність. Робота Одеського товариства лікарів щодо поширення знань про профілактику хвороб залишається актуальною і допомагає підвищувати рівень гігієни та свідомості щодо здоров'я серед населення.

Залучення громадськості до роботи Одеського товариства лікарів було ще одною складовою стратегії покращення санітарних умов та охорони здоров'я населення, а сама громадськість виявила активний інтерес до участі у покращенні санітарних умов та взаємодіяла з медичними фахівцями в різних напрямках

Отже, Одеське товариство лікарів було створено в 1838 році для поліпшення медичного обслуговування та гігієни на півдні України. Вони створювали лікарні, покращували санітарні умови, боролися з епідеміями, проводили наукові дослідження для вдосконалення медичної практики. Товариство також створювало медичні школи для підвищення рівня медичної освіти в регіоні. Товариство проводило просвітницькі заходи, видавало інформаційні матеріали, популяризувало імунізацію, співпрацювало з громадськими організаціями та місцевою владою. Залучення громадськості до роботи товариства ефективно сприяло покращенню санітарного стану та збереженню здоров'я населення в області.

3.2. Створення одеської бактеріологічної станції

Створення Одеської бактеріологічної станції було важливим подією в історії медицини та науки в Україні. Бактеріологічна станція була центром,

де проводилися наукові дослідження в галузі бактеріології, мікробіології та вірусології, що мало велике значення для розуміння природи захворювань та розвитку методів їх контролю в регіоні.

Створення Одеської бактеріологічної станції було вкрай важливою подією в розвитку бактеріології та мікробіології в Південній Україні, а також в зміцненні фундаменту наукового підґрунтя медичної практики та боротьби з інфекційними захворюваннями. Започаткування бактеріологічних досліджень в другій половині XIX ст. було надзвичайною подією в розвитку медичної науки та практики. Бактеріологія стала ключовою галуззю медичних наук, оскільки вона дозволила вивчити мікроорганізми, включаючи бактерії, які викликали різні захворювання⁷⁶.

Одеське товариство лікарів відіграло важливу роль у розвитку цього напрямку, започатковуючи бактеріологічні дослідження. У другій половині XIX ст. було вже відомо, що багато захворювань спричинюються мікроорганізмами, такими як бактерії, однак було необхідно вивчити ці організми та розробити методи їх ідентифікації та контролю. Одеське товариство лікарів відзначило важливість розвитку бактеріології та вирішило створити власну бактеріологічну станцію для проведення наукових досліджень та практичних діагностичних процедур.

Одеська бактеріологічна станція була заснована з метою дослідження мікроорганізмів, вивчення їхньої ролі в захворюваннях та розробки методів контролю та профілактики. Завдяки бактеріологічним дослідженням на станції було досягнуто значних наукових успіхів у сфері діагностики та лікування інфекційних захворювань. Вони вперше ізолювали та ідентифікували патогенні бактерії, що допомогло врятувати безліч життів, а дослідження та досягнення Одеської бактеріологічної станції суттєво вплинули на медичну практику Півдня України, дозволивши швидше та

⁷⁶ *Kuznetsov V.A. and Alexandrovich VV. Development of general microbiology in the Odessa (Novorossiia) university, (1865-2005). In: Pilipchuk OY (ed.) History of Ukrainian Science at the turn of the millennium. Kiev, 2006, Issue 23, pp 142-150.*

ефективніше діагностувати та лікувати інфекційні захворювання. Станція активно співпрацювала з іншими науковими та медичними установами для обміну дослідницькою інформацією та спільного вирішення наукових завдань. Започаткування бактеріологічних досліджень Одеським товариством лікарів було великим кроком у розвитку медичної науки та практики в Південній Україні, що сприяло боротьбі з інфекційними захворюваннями та покращенню громадського здоров'я. Ця станція була створена завдяки ініціативі та підтримці Одеського товариства лікарів та відіграла важливу роль у розвитку бактеріології та мікробіології. Заснування Одеської бактеріологічної станції відбулося наприкінці XIX ст. в контексті загальних досягнень у галузі медицини та бактеріології.

Одеська бактеріологічна станція отримала фінансову підтримку від Одеського товариства лікарів, яке було ключовим донором для створення цієї установи. Донорами були також інші меценати, інституції та медичні фахівці. Станція була оснащена сучасним науковим обладнанням та бактеріологічними лабораторіями, де проводилися дослідження бактерій та мікроорганізмів. Одеська бактеріологічна станція залучила видатних вчених у галузі бактеріології, які вели дослідження та робили важливі відкриття в цій галузі.

Робота Одеської бактеріологічної станції мала великий вплив на розвиток бактеріології та мікробіології, а також на медичну практику в Південній Україні. Її досягнення вплинули на методи діагностики, профілактики та лікування інфекційних хвороб.

Одеська бактеріологічна станція була оснащена сучасним науковим обладнанням та мала великий науковий потенціал завдяки залученню фінансової підтримки та видатних вчених свого часу, а сама станція була обладнана різними бактеріологічними лабораторіями, де проводилися дослідження бактерій та мікроорганізмів. Ці лабораторії були оснащені мікроскопами, петрі-посудами, культуральними середовищами та іншими необхідними засобами для вивчення бактерій.

Окрім бактеріології, станція також мала лабораторії для досліджень в галузі імунології та вірусології. Вони використовувались для вивчення імунних реакцій та вірусів. Станція привертала видатних вчених, які вже мали великий науковий досвід у галузі бактеріології та мікробіології. Вони виконували важливі дослідження та публікували свої результати, що було важливим для їх кар'єри та розвитку медичної науки в Південній Україні. Також станція мала сучасні мікроскопи та інші наукові інструменти, необхідні для вивчення мікроорганізмів, аналізу бактеріальних культур та вірусів. Усі лабораторії були створені відповідно до найвищих стандартів для досліджень у галузі бактеріології, імунології та вірусології, забезпечувалася безпека для дослідників та запобігання забрудненням. Вчені станції публікували свої результати досліджень у наукових журналах та співпрацювали з іншими бактеріологічними установами, обмінюючи інформацією та знаннями.

Співпраця Одеської бактеріологічної станції з іншими науковими та медичними установами була важливим елементом її діяльності, ця співпраця допомагала обмінюватися інформацією та результатами досліджень, а також підвищувати рівень наукового обміну та впроваджувати передові методи дослідження. Одеська бактеріологічна станція співпрацювала з аналогічними установами в інших країнах. Ця міжнародна співпраця допомагала обмінюватися досвідом та передовими методами бактеріологічних досліджень. Станція співпрацювала з університетами та навчальними закладами, співпраця з лікарнями та медичними центрами була важливою для діагностики та лікування захворювань, а також для контролю епідемій. Одеська бактеріологічна станція співпрацювала з місцевими та центральними владними органами для впровадження санітарних та гігієнічних стандартів. Співпраця з громадськими організаціями та благодійними фондами допомагала залучати ресурси для проведення досліджень та покращення санітарних умов. Одеська бактеріологічна станція брала участь у наукових конференціях та симпозіумах, обмінюючи інформацією та співпрацюючи з

науковою спільнотою. Спільні проекти та дослідження з іншими установами допомагали вирішувати важливі проблеми в галузі бактеріології та мікробіології. Співпраця з іншими установами допомагала Одеській бактеріологічній станції впроваджувати передові наукові методи, покращувати медичну практику та вирішувати важливі проблеми, пов'язані з захворюваннями та епідеміями⁷⁷.

Отже, Одеська бактеріологічна станція була заснована наприкінці XIX століття Одеським товариством лікарів для проведення досліджень у галузі бактеріології, мікробіології та вірусології. Станція залучала видатних учених, була оснащена сучасним науковим обладнанням і лабораторіями. Її дослідження зробили значний внесок у розвиток медичної науки та практики на Півдні України, зокрема у розробку методів діагностики, вакцин та методів імунізації проти інфекційних хвороб. Станція співпрацювала з іншими науковими та медичними установами, як місцевими, так і міжнародними, для обміну інформацією та результатами досліджень та впровадження передових методів дослідження. Робота сприяла вдосконаленню медичної практики та боротьбі з епідеміями.

3.3. Наукові розвідки професора М. Ф. Гамалія

Наукові розвідки професора М. Ф. Гамалія відіграли важливу роль в розвитку медичних та бактеріологічних досліджень в Україні та за її межами. Михайло Федорович Гамалій був визнаним вченим та лікарем, і його внесок в розвиток медицини та бактеріології був значущим, а його роботи допомогли розширити наше знання про мікробіологію та бактеріологію, тож внесок в розвиток медичної науки та боротьбу з інфекційними

⁷⁷ *Верхратський С.А.* Історія медицини. – К., 1991. – С. 173 – 180, 225 – 262, 323 – 334, 329.

захворюваннями залишається надзвичайно важливим для медичної спільноти⁷⁸.

Дослідження бактерій професором М. Ф. Гамалієм було важливим внеском у галузь бактеріології та мікробіології, його дослідження спрямовувалися на вивчення різних видів бактерій та їх впливу на здоров'я людини, а також на розробку методів боротьби з інфекціями. Професор М. Ф. Гамалій проводив дослідження, спрямовані на вивчення будови та функцій бактерій. Він допоміг розробити методи для ідентифікації різних видів бактерій та визначення їхніх особливостей, він активно досліджував бактерії, які викликають захворювання у людини, вивчав їхні властивості та механізми, за допомогою яких вони викликали інфекції. Його дослідження допомагали розробити діагностичні методи для виявлення бактерій в організмі людини, і це було дуже важливою частиною контролю інфекційних захворювань.

Професор М. Ф. Гамалій розробляв методи лікування та профілактики інфекційних захворювань, включаючи вакцинацію та антибіотикотерапію. Він активно співпрацював з іншими бактеріологами та мікробіологами, обмінюючись досвідом та результатами досліджень, а результати його досліджень вплинули на медичну практику, допомагаючи поліпшити діагностику та лікування інфекційних захворювань. Він мав численні наукові статті, публікації та книги про бактерії та мікробіологію, сприяючи освіті та розповсюдженню знань. Дослідження бактерій професором М. Ф. Гамалієм були важливим кроком у розвитку бактеріології та мікробіології. Його робота спрямовувалася на поліпшення нашого розуміння природи інфекційних захворювань та розвитку методів їх запобігання та лікування⁷⁹.

Розроблені професором вакцини вплинули на методи діагностики та лікування інфекційних захворювань, забезпечуючи більш ефективний захист

⁷⁸ *Gamaley N.F.* Memoirs, Leningrad: USSR Academy of Sciences Publishing, 1947. 228

⁷⁹ *Сарбей В. Г.* Гамалія Микола Федорович // ст. у Енциклопедія історії України. Том 2. — К.: «Наукова думка», 2004. — С. 47

і лікування для хворих. У свою чергу він співпрацював з іншими бактеріологами та медичними вченими для спільної розробки та вдосконалення вакцин.

М. Ф. Гамалій був ще й вчителем та педагогом, що допомагало передавати знання та досвід новим поколінням лікарів і дослідників, тож його робота у сфері розробки вакцин та імунізаційної медицини мала значний вплив на медичну практику та здоров'я населення, допомагаючи запобігати інфекційним захворюванням і зменшувати загрозу епідемії⁸⁰.

Михайло Федорович Гамалій був дійсно видатним вченим та лікарем, відомим своєю активною участю у боротьбі з епідеміями та вивченням їх поширення. Він проводив дослідження, спрямовані на розуміння та контроль епідемії та розробку стратегій для запобігання поширенню інфекційних захворювань. Свою роботу він зосереджував на вивченні різних захворювань, особливо тих, які виявлялися епідемічними в південних регіонах. Він вивчав симптоми та перебіг інфекційних захворювань, щоб краще розуміти їхню природу. М. Ф. Гамалій робив спроби визначити джерела інфекції та способи передачі патогенів, що було важливим для розробки ефективних стратегій контролю. Вчений проводив самостійний моніторинг розповсюдження епідемії, вивчаючи, як вони поширюються в популяції та регіонах, що допомагало прогнозувати розвиток епідемії та реагувати на них вчасно. На основі своїх досліджень та спостережень професор розробляв стратегії та методи запобігання епідеміям. Вчений співпрацював з іншими лікарнями, лікарями та громадськістю, спонукуючи їх дотримуватися санітарних та гігієнічних стандартів для попередження епідемії⁸¹.

М. Ф. Гамалій був не лише визнаним вченим, а й відомим педагогом, який глибоко зрозумів важливість освіти та навчання в розвитку медичної науки та медичної практики. Його діяльність у галузі освітніх програм та

⁸⁰ *Миленушкин Ю. И.* М. Ф. Гамалея. — М., 1967

⁸¹ *Миленушкин Ю. И.* Николай Федорович Гамалея: Очерк жизни и научной деятельности. — М.: Изд-во АН СССР, 1954. — 160 с. — (Научно-популярная серия).

навчання була важливою для підготовки медичних фахівців та молодих вчених. А серед його внесків в освіту можна виділити:

1. Розробка навчальних програм. Професор М. Ф. Гамалій розробив навчальні програми з бактеріології та мікробіології для медичних студентів. Ці програми включали теоретичні та практичні аспекти вивчення мікробіології та бактеріології.

2. Лекції та практичні заняття. Він проводив лекції та практичні заняття для студентів, надаючи їм можливість засвоїти теоретичні знання та практичні навички в галузі бактеріології.

3. Лабораторні роботи. Професор організовував лабораторні роботи, де студенти могли вивчати методи бактеріологічних досліджень та мікробіології.

4. Підготовка науковців. Він підтримував молодих вчених у проведенні досліджень у галузі бактеріології та мікробіології, сприяючи їхньому професійному росту.

5. Публікації та посібники. М. Ф. Гамалій писав підручники та наукові праці, які стали важливими джерелами знань для студентів та вчених.

6. Педагогічна діяльність. Він був не тільки вченим, але й відомим педагогом, який виховав покоління молодих медичних фахівців.

7. Навчання здобувачів вищої освіти. Він викладав не лише медичним студентам, але й студентам здобувачів вищої освіти в галузі бактеріології та мікробіології⁸².

Завдяки своїй педагогічній діяльності професор М. Ф. Гамалій сприяв підготовці висококваліфікованих медичних фахівців, які мали глибоке розуміння бактеріології та мікробіології і робили свій внесок в розвиток медичної науки та практики. Михайло Федорович Гамалій був відомим не лише завдяки своєму науковому внеску, але й завдяки лідерству в медичних

⁸² Медянова О. В. Єдність активної наукової та громадської позиції М. Ф. Гамалії / О. В. Медянова // Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 3

установах. Він обіймав важливі посади та активно сприяв розвитку медичної науки та практики. Михайло Федорович Гамалій, обіймаючи посаду ректора Одеського університету, вніс вагому історичну спадщину у розвиток цього навчального закладу та в розвиток регіону Південної України взагалі⁸³.

М. Ф. Гамалій обіймав посаду ректора Одеського університету у другій половині XIX ст., коли цей університет був одним із провідних навчальних закладів в Україні, відомий своїми науковими досягненнями та викладацькою діяльністю. Професор приносив свої знання та позицію в ректорську посаду, він був визнаним ученим та лікарем. Під його керівництвом університет розробляв та впроваджував нові освітні програми, що сприяло покращенню якості освіти. Також підтримував наукові дослідження та створення наукових лабораторій, що робило університет центром наукового дослідження. Ректор М. Ф. Гамалій співпрацював з іншими університетами та науковими установами, що сприяло обміну знань та інновацій. Він підтримував студентську активність та розвиток студентських груп і товариств, створюючи сприятливе середовище для навчання й розвитку молодих вчених. А під його керівництвом в університеті проводилися наукові конференції та наукові заходи, на яких обговорювалися актуальні проблеми. Сама ж ректорська діяльність М. Ф. Гамалія сприяла розвитку Одеського університету як центру вищої освіти та наукового дослідження, його лідерство на цій посаді залишається важливим елементом в історії української освіти та науки⁸⁴.

Михайло Федорович Гамалій володів значущою посадою директора бактеріологічних станцій, і внесок в цю роботу був критично важливим для розвитку бактеріології та мікробіології в Південній Україні. Під

⁸³ *Васильєв Ю. К.* М. Ф. Гамалея і Товариство одеських лікарів / Ю. К. Васильєв // Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 14.

⁸⁴ *Кравченко В. В.* Внесок М. Ф. Гамалії у вітчизняну мікробіологію / В. В. Кравченко Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 3

керівництвом М. Ф. Гамалія бактеріологічні станції, зокрема Одеська бактеріологічна станція, функціонували як наукові та діагностичні центри. Він організовував та керував їхньою роботою. Під керівництвом М. Ф. Гамалія станції проводили наукові дослідження в галузі бактеріології та мікробіології, а його власні дослідження та дослідження підлеглих науковців сприяли розвитку наукових знань. Бактеріологічні станції, які очолював М. Ф. Гамалій, відігравали важливу роль у діагностиці інфекційних захворювань, вони розробляли та впроваджували методи виявлення бактерій та інших мікроорганізмів. Станції, що очолював учений, брали активну участь в боротьбі з епідеміями, допомагаючи встановлювати причини захворювань та розробляти заходи для їх запобігання. Також він організовував навчання для науковців і медичних фахівців у галузі бактеріології та мікробіології, сприяючи підвищенню рівня медичної освіти. Під його керівництвом бактеріологічні станції співпрацювали з іншими медичними та науковими установами, обмінюючись інформацією та результатами досліджень. Його роль як директора бактеріологічних станцій була важливою, він володів великим досвідом та знаннями, що сприяли вдосконаленню медичних досліджень та боротьбі з інфекційними захворюваннями.

Михайло Федорович Гамалій грав важливу лідерську роль в боротьбі з епідеміями та розробці стратегій захисту населення від інфекційних захворювань. Його лідерство в цій сфері було надзвичайно важливим в історії медицини Південної України та дало значний внесок у запобіганні та контролі епідемій. М. Ф. Гамалій активно працював над розробкою планів захисту населення від епідемій, він самостійно оцінював ризики та розробляв стратегії запобігання та контролю розповсюдження інфекційних захворювань. А під його керівництвом впроваджувалися санітарні та гігієнічні стандарти, що сприяли покращенню санітарних умов та запобіганню епідемій, також виокремлювався своєю здатністю приймати рішення в умовах епідемій та надзвичайних ситуацій, демонструючи вміння

вести та координувати боротьбу зі спалахами інфекційних хвороб. Активно вживав заходи для освіти населення щодо профілактики інфекційних захворювань, що сприяло усвідомленню важливості збереження гігієни та попередження епідемій.

Поряд з Михайлом Федоровичем Гамалієм, інші лікарі того часу також вносили вагомий вклад у розвиток медицини та боротьбу з епідеміями в Південній Україні. Згідно з дослідженнями авторів Герасименко М. В. та Черемісіна О. В., аналізуючи кількість медичного персоналу в порівнянні з чисельністю населення губерній у середині 60-х років XIX століття, можна зробити висновок про нестачу медичних кадрів у регіоні. Наприклад, за їхніми розрахунками, в Катеринославській губернії на одного лікаря припадало 45,1 тисяч жителів, а на одного фельдшера – 12,4 тисячі чоловік. У Таврійській губернії відповідні показники склали 38,6 і 11,4 тисяч мешканців, а в Херсонській – 32,4 і 9,5 тисяч чоловік відповідно. Зазначені дані вказують на значну нерівність у доступі до медичних послуг та недостатню кількість медичного персоналу для обслуговування населення у південному регіоні України.

На цей час у південних губерніях України було зареєстровано наступну кількість офіційно практикуючих медиків:

- Катеринославська губернія: 22 лікарі, 80 фельдшерів.
- Таврійська губернія: 20 лікарів, 68 фельдшерів, 9 акушерок.
- Херсонська губернія: 24 лікарі, 82 фельдшерів, 11 акушерок.

Усього в регіоні було 66 лікарів, 230 фельдшерів та 20 акушерок.⁸⁵

Медики Півдня України внесли значний внесок у розвиток медичної та соціальної сфер у цьому регіоні. Їхні ініціативи, такі як клопотання про всенародну перепис населення та відміну тілесних покарань, мали загальнодержавне значення. Ініціативи цих медиків були підтримані

⁸⁵ Герасименко М. В., Черемісін О. В. Становлення та розвиток земської медицини Півдня України (60–90-ті роки XIX ст.) : монографія. – Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2019. – 200 с.

громадськістю та урядом, що сприяло їхньому втіленню у життя. Крім того, вони активно пропагували техніку безпеки на сільськогосподарських машинах, організовували лікувально-продовольчі пункти для сезонних робітників та пропонували обмеження використання дитячої праці.

Ці заходи допомогли поліпшити умови праці та життя мешканців Південної України і забезпечили їхнє соціальне та медичне благополуччя. Активна, а часто й безкорислива праця лікарів, спрямована на покращення медичного обслуговування та умов життя населення, забезпечила їм високий авторитет у суспільстві.

В Катеринославській губернії особливо шанованими були старший лікар губернської земської лікарні А. П. Хорошевський, ординатори цього закладу Д. Е. Вишелеський та В. Т. Скрильников, а також лікар Верхньодніпровського П. М. Сочинський. Їхній внесок у поліпшення медичного обслуговування та умов життя населення заслуговував на велику повагу та визнання у громадстві.⁸⁶

У Таврійській губернії значну роль у медичній справі відігравали головний лікар губернської лікарні доктор медицини М. М. Бетлінг, лікар-психіатр сімферопольських богоугодних закладів Б. С. Грейденберг, лікар Дніпровського земства М. К. Кондорський, та земський лікар Феодосійського повіту В. З. Осадчий.

У Херсонській губернії відзначалися лікарі М. П. Боголюбов, М. П. Поппер та В. А. Сілуянов, які очолювали губернську лікарню у різні періоди часу, а також губернський санітарний лікар М. С. Уваров і його колега санітарний лікар Єлисаветградського повіту М. І. Тезяков.

У цих регіонах також важливу роль грали завідувачі психіатричною лікарнею М. Я. Дрознес та Д. Г. Гінзбург-Шик, лікар Одеського повітового земства Я. П. Гольд, лікар Єлисаветградського земства І. А. Веккер, дільничний лікар Херсонського повіту М. М. Добровольський та інші видатні

⁸⁶ Земско-хозяйственный обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Екатеринослав, 1882. С. 492.

фахівці. Всі вони своєю працею вносили вагомий вклад у покращення медичного обслуговування та поліпшення умов життя населення у своїх регіонах.⁸⁷

Оцінюючи роль лікарів у земсько-медичному житті досліджуваних губерній, можна погодитися із твердженням М. М. Левіта про те, що історія земської медицини відображує боротьбу передових лікарів із складними умовами російської реальності та їхню самовіддану працю заради досягнення навіть найменших місцевих результатів. Фактично, з початку функціонування земських закладів, лікарі виступали як безпосередні провідники у впровадженні задумів гласних щодо покращення системи медичного обслуговування і стали її головними архітекторами. Вони були активно причетні до всіх ініціатив земств у сфері охорони здоров'я, і усі досягнення в цій сфері перш за все обумовлювалися їхньою діяльністю.⁸⁸

Отже, професор М. Ф. Гамалія був відомим ученим і лікарем, який зробив значний внесок у розвиток медичної науки та боротьбу з інфекційними хворобами. Він проводив дослідження бактерій і мікробіології, розробляв методи виявлення, лікування та профілактики інфекційних захворювань, відіграв важливу роль у розробці вакцин проти різних інфекцій. М. Ф. Гамалія також був шанованим учителем і просвітителем, який виховав покоління медиків і обіймав важливі посади в медичних установах. Брав активну участь у медичних асоціаціях і товариствах, сприяв розвитку медицини та покращенню медичного обслуговування, відіграв важливу роль у боротьбі з епідеміями та розробці стратегії захисту населення від інфекційних захворювань. Провідна роль М. Ф. Гамалії залишається надзвичайно важливою для історії медицини та охорони здоров'я Південної України. У результаті аналізу діяльності лікарів у Південній Україні видно, що вони відігравали ключову роль у розвитку медичної та соціальної сфер

⁸⁷ Совещание врачей при Александрийской земской управе 17 апреля 1901 года // Врачебная хроника Херсонской губернии. 1901. № 13. С. 451-462.

⁸⁸ *Левит М. М.* Становление общественной медицины в России. М. : Изд. «Медицина», 1974. С. 4.

регіону. Їхні ініціативи, спрямовані на покращення медичного обслуговування та умов життя населення, мали загальнодержавне значення і були підтримані як громадськістю, так і урядом. Медики активно боролися з епідеміями, пропагували техніку безпеки та організували лікувально-продовольчі пункти для сезонних робітників. Незважаючи на недостатню кількість медичного персоналу, вони зуміли забезпечити населення медичним обслуговуванням та підвищити рівень його життя та здоров'я. Активна та безкорислива праця лікарів забезпечила їм високий авторитет у суспільстві та зробила їх визнаними лідерами у сфері медицини та соціального захисту.

3.4. Внесок учених Одеського товариства лікарів у подолання масових захворювань на Півдні України

Вчені Одеського товариства лікарів мали важливе завдання у подоланні масових захворювань на Півдні України. Їхні знання, дослідження та активні заходи сприяли покращенню громадського здоров'я та запобіганню епідеміям. А сам внесок учених Одеського товариства лікарів був надзвичайно важливим у боротьбі з масовими захворюваннями на Півдні України у цей період. Епідеміологічні дослідження, проведені ученими Одеського товариства лікарів, були частиною боротьби з епідеміями та контролю за їхнім поширенням.

Учені систематично збирали дані про захворюваність, смертність та інші статистичні дані, щоб встановити наявність епідемій та їхній розподіл серед населення, вони аналізували ці дані, щоб встановити можливі причини епідемій, включаючи визначення патогенів та шляхів їхнього поширення. Учені визначали джерела інфекцій та шляхи, по яких інфекція може передаватися від людини до людини, від тварини до людини або через інші вектори, на основі отриманих даних розробляли стратегії та рекомендації щодо контролю епідемій, включаючи вакцинацію, ізоляцію хворих, гігієнічні

заходи тощо. Вони використовували епідеміологічні методи для моніторингу поширення інфекцій та оцінки ефективності заходів контролю.

Також вчені публікували результати своїх епідеміологічних досліджень і спілкувалися з громадськістю, надаючи інформацію про ризики та заходи профілактики, вони співпрацювали з іншими медичними установами та органами влади для спільного контролю та запобігання епідеміям. Епідеміологічні дослідження учених Одеського товариства лікарів допомогли встановити причини та поширення епідемії та сприяли вжиттю необхідних заходів для їхнього контролю та подолання, що було важливим у роботі з публікою та медичними фахівцями для збереження громадського здоров'я.

Розробка профілактичних заходів від інфекційних захворювань була однією з ключових областей діяльності вчених Одеського товариства лікарів в боротьбі з масовими захворюваннями на Півдні України у XIX ст., вони розробляли та впроваджували стратегії профілактики, активно займалися розробкою та впровадженням вакцинаційних програм. У свою чергу, вакцинація стала ефективним засобом запобігання інфекціям, таким як віспа, чума, тиф та інші. Вчені пропагували та впроваджували гігієнічні заходи, які включали в себе правила особистої гігієни, дотримання санітарних норм та рекомендації щодо очищення та дезінфекції.

У разі спалахів інфекційних захворювань рекомендували та організовували ізоляцію та карантин для заражених та контактних осіб з метою запобігання подальшому поширенню захворювань, розробляли рекомендації щодо зміцнення імунної системи населення, включаючи правильне харчування та фізичну активність. Важливою частиною розробки профілактичних заходів були епідеміологічні дослідження, які допомагали визначити джерела та шляхи передачі інфекцій.

Співпрацювали з лікарями та медичними установами для ефективної реалізації профілактичних заходів, активно публікували наукові матеріали та інформацію для громадськості щодо методів профілактики інфекційних

захворювань. Усі ці заходи допомогли значно покращити санітарні умови та запобігти розповсюдженню інфекційних захворювань у регіоні, а розробка та впровадження профілактичних методів стали важливою складовою стратегії боротьби з епідеміями та підвищення рівня громадського здоров'я на Півдні України в цей період⁸⁹.

Залучення громадськості було надзвичайно важливим компонентом роботи вчених Одеського товариства лікарів у боротьбі з масовими захворюваннями на Півдні України. Вчені та лікарі спільно з органами влади та громадськими організаціями організували освітні кампанії, в ході яких проводили лекції, семінари та презентації щодо профілактики захворювань. Ці заходи спрямовувалися на підвищення обізнаності громадян щодо ризиків та способів передачі інфекцій.

Вченими було вивчено, як ефективно розповсюджувати інформацію про профілактику та розпізнавання захворювань серед громадян, це включало розробку інформаційних брошур, афіш та інших матеріалів, активно взаємодіяли з місцевими громадами, консультуючи їх, слухаючи їхні звернення та враховуючи місцеві особливості та потреби в профілактиці, організувалися громадські заходи, де вчені та лікарі пояснювали громадянам важливість санітарії, вакцинації та особистої гігієни. Також проводилися сесії для відповіді на питання громадян та надання консультацій, де активно працювали над популяризацією знань про здоров'я та гігієну в громадськості, розширюючи свідомість про важливість збереження здоров'я та профілактики інфекцій, і співпрацювали з журналістами та видавцями для публікації статей та матеріалів, що стосувалися профілактики та захворювань.

Вчені активно підтримували створення громадських організацій, спрямованих на боротьбу з інфекціями та підвищення обізнаності населення. Важливо зазначити що залучення громадськості було критичним аспектом в

⁸⁹ *Голяченко О.* Історія медицини / Голяченко Олександр, Ганіткевич Ярослав. – Тернопіль : Лілея, 2004. – 248 с.

боротьбі з масовими захворюваннями, оскільки воно сприяло ширшому розповсюдженню інформації про профілактику та допомогло в мобілізації громадських зусиль у подоланні епідемій та збереженні громадського здоров'я.

Учені Одеського товариства лікарів спільно з медичними фахівцями організовували лікувальні заклади, спеціальні лікарні та лазарети для захворілих. Ці заклади створювались для ізоляції та лікування хворих, щоб запобігти поширенню інфекцій, активно досліджували характер інфекцій та розробляли методи лікування для конкретних інфекційних захворювань, вони вивчали дію ліків і розробляли оптимальні терапевтичні підходи.

Учені надавали медичну допомогу з метою контролю симптомів та ускладнень у захворілих, що включало в себе лікування лихоманки, дегідратації та інших медичних проблем, що виникали внаслідок інфекцій, сприяли розробці та впровадженню вакцинації для запобігання інфекціям, також розробляли профілактичні заходи та рекомендації для захисту населення від захворювань, фахівці надавали медичну допомогу інфікованим особам, допомагаючи їм подолати інфекцію та одужати, проводили наукові дослідження для вдосконалення методів лікування та розробки нових ліків для боротьби з інфекціями.

Вони співпрацювали з іншими медичними установами та лікарями для спільного контролю та лікування захворювань, а координація допомагала максимізувати ресурси та забезпечувати найкращу можливу медичну допомогу.

Наукові дослідження вчених Одеського товариства лікарів мали важливий вплив на діяльність у боротьбі з масовими захворюваннями на Півдні України, ці дослідження допомогли краще розуміти природу інфекційних захворювань та розробляти нові методи діагностики та лікування. Створення наукових підґрунтя де вчені вивчали мікроорганізми, що викликають інфекційні захворювання, а також їхню поведінку та

біологічні властивості і це в свою чергу допомогло створити науковий фундамент для подальших досліджень.

Розробляли нові методи діагностики інфекційних захворювань, включаючи лабораторні та клінічні підходи, що дозволило точніше та швидше виявляти захворювання а також проводили дослідження, щоб визначити розповсюдження інфекційних захворювань та ідентифікувати джерела і способи передачі інфекцій. Базуючись на наукових дослідженнях, вчені розробляли вакцини проти інфекційних захворювань, що допомагало у профілактиці епідемій, аналізували великі епідемії, щоб визначити їхні причини та розвивати стратегії їхнього запобігання в майбутньому⁹⁰.

Наукові дослідження дозволили розробити нові методи та підходи до лікування інфекційних хвороб, що покращило результати лікування, на цих даних вчені публікували свої дослідження в наукових журналах та інших виданнях, що сприяло обміну знаннями та інформацією та співпрацювали з іншими науковими та медичними установами, щоб поділитися результатами досліджень.

Лобювання змін в санітарних та гігієнічних стандартах Одеського товариства лікарів було важливою частиною роботи у покращенні санітарних умов в регіоні. Вчені та лікарі цього товариства працювали на впровадження та вдосконалення стандартів з метою запобігання епідеміям та поліпшення загального стану громадського здоров'я, проводили наукові дослідження та збирали дані про стан санітарних умов та їх вплив на громадське здоров'я, аналізували ризики, пов'язані з погіршенням санітарних умов, та ідентифікували проблемні питання, такі як забруднення води та харчових продуктів, несанкціоновані смітники тощо.

Вчені працювали для того, щоб залучити громадськість до цих питань, проводячи інформаційні кампанії та науково-популярні заходи, вони активно

⁹⁰ Питання експериментальної та клінічної медицини : зб. ст. Вип. 16 Т. 4 / М-во охорони здоров'я України, Донецький нац. мед. ун-т ім. М. Горького. - Донецьк : Каштан, 2012. - 440 с.

співпрацювали з урядовими органами та місцевими владами з метою пропонування змін в законодавстві та регуляції стосовно санітарних та гігієнічних стандартів, обґрунтовували свої вимоги та пропозиції науковими доказами і аргументами, що підсилювало їхню позицію у діалозі з урядовими органами та громадськістю.

Після впровадження нових стандартів вчені та лікарі проводили моніторинг, щоб переконатися, що вони дійсно виконуються і що санітарні умови покращуються, а також публікували свої дослідження та інформаційні матеріали щодо санітарних питань та проводили навчальні заходи для медичних працівників та громадськості. Лобювання змін в санітарних та гігієнічних стандартах стало критичною основою роботи Одеського товариства лікарів, і цей процес сприяв покращенню санітарних умов та загального стану громадського здоров'я на Півдні України.

Серед медичних товариств і організацій на Півдні України, які були активні у XIX та на початку XX століття і співпрацювали між собою можна вказати такі:

1. Одеське товариство лікарів (Одеська медична академія). Це було одне з найбільших та найважливіших медичних товариств на Півдні України. Воно здійснювало широкий спектр діяльності, включаючи боротьбу з епідеміями, навчання медиків та наукові дослідження.

2. Миколаївське товариство лікарів. Товариство лікарів у місті Миколаїв також активно співпрацювало з іншими медичними організаціями та ведучими медичними фахівцями цього періоду.

3. Херсонське товариство лікарів. Медичні товариства у Херсоні також були активними у роботі над покращенням медичної допомоги та боротьбою з епідеміями.

4. Запорізьке товариство лікарів. Товариство лікарів у Запоріжжі також брало активну роль у медичній сфері регіону і постійно співпрацювало з Одеським товариством лікарів

5. Кримське товариство лікарів. Медичні організації на Півдні України мали активні зв'язки з медичними організаціями та лікарями в Криму і постійно обмінювались даними.

Зазначені товариства та організації співпрацювали між собою та з іншими медичними установами по всій Україні, а не лише на півдні для координації дій у боротьбі з епідеміями, покращення медичної практики та наукових досліджень.

Отже, Одеське товариство лікарів відіграло вирішальну роль у боротьбі з масовими захворюваннями на Півдні України упродовж XIX ст. Вони проводили епідеміологічні дослідження, щоб встановити причини та поширення епідемій, розробляли стратегії профілактики та співпрацювали з медичними закладами та лікарями для надання найкращої медичної допомоги.

Товариство також проводило наукові дослідження, які привели до розробки нових методів діагностики та лікування, а також вакцин проти інфекційних захворювань. Вони лобіювали зміни санітарно-гігієнічних норм, сприяючи покращенню здоров'я населення Півдня України. Лікарські товариства Півдня України активно співпрацювали між собою та з іншими медичними закладами по всій Україні для боротьби з епідеміями, вдосконалення медичної практики та проведення наукових досліджень.

РОЗДІЛ 4.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРОСВІТНИЦЬКА МІСІЯ МЕДИЧНИХ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

4.1. Роль медичних товариств у відкритті лікувальних закладів та установ

Створення інфраструктури лікувальних закладів та установ є однією з ключових ролей, яку відіграли медичні товариства на початку ХІХ ст. Медичні товариства активно займалися створенням лікувальних закладів, таких як лікарні, поліклініки, санаторії та інші установи для надання медичної допомоги, вони забезпечували фінансову підтримку для побудови та утримання цих закладів і це включало в себе закупку необхідного обладнання, медикаментів та оплати медичного персоналу. Медичні товариства допомагали забезпечити доступність медичної допомоги для широкого загалу, включаючи бідних та потребуючих, і саме за допомогою медичних товариств мережа лікувальних закладів розширювалася та покривала більше територій, що покращувало доступність медичної допомоги у різних регіонах.

Медичні товариства вдосконалювали умови лікування, забезпечуючи зручне розташування, відповідні гігієнічні умови та комфорт для пацієнтів, вони сприяли впровадженню новітніх методів лікування та діагностики, що підвищило якість медичної допомоги. Заходи, проведені медичними товариствами у створенні лікувальних закладів, відіграли значну роль у формуванні авангарду сучасної системи медичної допомоги та медичної інфраструктури, саме вони створили фундамент для розвитку медицини та подолання медичних проблем у ті часи.

Медичні товариства у ХІХ – на початку ХХ ст. відігравали важливу роль у розвитку системи професійної підготовки медичних фахівців, включаючи лікарів та медсестр, а саме медичні товариства сприяли

заснуванню та фінансуванню медичних шкіл та університетів, де надавалася професійна підготовка медичних фахівців і це в свою чергу дозволило розвивати медичну освіту та забезпечувати стабільний приплив якісних кадрів до медичної галузі.

Медичні товариства сприяли нормуванню професійної підготовки, розробляючи стандарти освіти для медичних фахівців та визначаючи необхідні курси та тривалість навчання, саме товариства надавали стипендії студентам медичних навчальних закладів, сприяючи доступності медичної освіти для обдарованих, але менш забезпечених студентів, ці товариства забезпечували професійну підтримку для студентів та молодих медичних фахівців, допомагаючи їм набувати досвід та вдосконалювати свої навички.

Завдяки підтримці медичних товариств розвивалися різні спеціалізації у медицині, що робило можливим більш глибокий та детальний розподіл праці між медичними фахівцями, це сприяло проведенню наукових досліджень у медицині, що допомагало молодим фахівцям отримувати актуальні знання та навички.

Вони організовували професійний обмін між медичними навчальними закладами, що розширювало можливості студентів для набуття досвіду та вивчення різних підходів у медицині, організовували семінари, лекції, та тренінги для медичних фахівців з метою підвищення їхньої кваліфікації та оновлення знань, фінансували та розширювали медичні бібліотеки, що дозволяло студентам та фахівцям мати доступ до наукової літератури та джерел інформації, проводили інформаційну роботу, що сприяло популяризації медичної професії та збільшенню числа молодих людей, які обирали медицину як свою кар'єру⁹¹.

Медичні товариства Півдня України в XIX – на початку XX ст. мали вкрай важливу функцію у впровадженні нових методів діагностики та лікування в медичній практиці, це було особливо важливо в контексті

⁹¹ О. М. Пузирьова // Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні 1822–1916 рр. Публікація фондів ЦНБ АН УРСР – К., 1971. – 183 с.

швидкого розвитку медицини та наукових досліджень на той час. Медичні товариства фінансували та підтримували наукові дослідження в області медицини, і це дало змогу науковцям вивчати природу самих різних захворювань та розробляти нові методи діагностики і лікування.

Медичні товариства встановлювали клінічні лікарні, де проводилися дослідження нових методів лікування та їхньої ефективності, сприяли розробці та випробуванню нових лікарських засобів, які згодом ставали доступними для пацієнтів. Вони впроваджували нову медичну техніку та обладнання, які поліпшували діагностику та лікування. Наприклад, впровадження рентгенівської апаратури для діагностики, або мікроскопів для дослідження мікробіології.

Медичні товариства організовували лекції, семінари та конференції, де лікарі могли обмінюватися знаннями та досвідом щодо нових методів та технологій. Вони сприяли обміну цих знань з іншими товариствами а це в свою чергу призводило до професійного зростання лікарів, допомагаючи їм оволодіти новими методами та технологіями, що забезпечувало високий стандарт медичного обслуговування, усе це сприяло значному розвитку медичної галузі та поліпшенню якості медичної допомоги для населення на зазначеному історичному періоді.

Дослідження та наука у розвитку медицини була важливим для товариств, вони виділяли фінансові ресурси для проведення медичних досліджень і це дозволяло вченим здійснювати дослідження в різних галузях медицини, від біології та хімії до клінічних спостережень, саме завдяки фінансуванню медичними товариствами, вчені мали можливість розробляти нові методи діагностики, лікування та профілактики захворювань, що сприяло впровадженню інновацій в медичну практику. Створювали та підтримували наукові лабораторії, де вчені проводили дослідження ці

лабораторії були важливими центрами для експериментів та аналізу медичних зразків⁹².

Медичні товариства сприяли та полегшували публікації наукових статей та звітів, що робило можливим обмін знаннями між лікарями та вченими, цей обмін допомагав поширювати нові відкриття та інформацію про методи лікування.

Не менш важливо зазначити, що багато медичних товариств співпрацювали з медичними університетами, де проводилися наукові дослідження та викладання в свою чергу ця співпраця сприяла підготовці нового покоління медичних фахівців, котрі досліджували епідемії та інфекційні захворювання, розробляючи стратегії для їхнього контролю та запобігання. Фінансування досліджень у медичних товариствах сприяло розробці нових медикаментів та фармацевтичних препаратів для лікування різних хвороб, а результати наукових досліджень, проведених за підтримки медичних товариств, стали важливими для розвитку сучасної медичної практики та діагностики. У цілому, роль медичних товариств у фінансуванні та підтримці наукових досліджень в сфері медицини мала найважливіший вплив на розвиток медичної науки та покращення медичного обслуговування населення.

Щодо ролі медичних товариств у відкритті шкіл для медичних кадрів, можна зазначити наступне: товариства активно здійснювали ініціативу з відкриття навчальних закладів для підготовки медичних працівників, навчальні заклади включали медичні школи та інші освітні установи, де студенти могли навчатися на лікарів, медсестр, аптечних фахівців або ж тощо.

Відкриття таких шкіл було центральним кроком у забезпеченні доступної освіти для майбутніх медичних працівників, що дозволяло людям різних соціальних шарів отримувати високоякісну медичну освіту, а школи

⁹² Питання експериментальної та клінічної медицини: зб. статей. Вип. 16 Т. 2 / МОЗ України, Донецький нац. мед. ун-т ім. М. Горького. - Донецьк : Каштан, 2012. - 432 с.

для медичних кадрів забезпечували підготовку кваліфікованих медичних фахівців, які були необхідні для функціонування лікувальних закладів та надання якісної медичної допомоги. Медичні товариства часто надавали фінансову та організаційну підтримку для найму відомих лікарів та науковців як викладачів у цих навчальних закладах, саме це допомагало студентам отримувати навчання від досвідчених професіоналів, з досвідом а самі школи розробляли освітні програми, які включали теоретичну підготовку та практичні навички, необхідні для роботи в медичних закладах що враховувало сучасні вимоги та стандарти медичної практики. Також медичні товариства намагалися забезпечити школи для медичних кадрів необхідними навчальними матеріалами, лікувальним обладнанням та лабораторними засобами для навчання⁹³.

Школи для медичних кадрів сприяли науковій діяльності, дозволяючи викладачам і студентам здійснювати дослідження у сфері медицини та медичної науки та підвищувати кваліфікаційний рівень майбутнього покоління медиків та вчених. Саме тому відкриття шкіл для медичних кадрів сприяло загальному розвитку медичної галузі, забезпечуючи потрібну робочу силу та розширюючи науковий та медичний потенціал, завдяки цим школам збільшилася кількість медичних працівників, що робило медичну допомогу більш доступною для населення, до цього часу школи для медичних кадрів існують як важливі установи у медичному освітньому процесі, і вони продовжують розвивати медичних фахівців та служити суспільству в галузі охорони здоров'я⁹⁴.

Медичні товариства брали на себе тяжку та важливу роль у розвитку гігієни та санітарії на Півдні України в XIX – на початку XX ст., їхні зусилля

⁹³ *Дерев'яна Л. Й.* Основи соціально-медичної роботи (за вимогами кредитно-трансферної системи) : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. Й. Дерев'яна, О. М. Ратинська ; Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, Ін-т 67 педагогіки і психології, Каф. соц. педагогіки. — Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. — 278 с. : іл., табл., портр. ; 20 см. — Бібліогр.: с. 198—200 (48 назв) та в тексті. — 300 пр. — ISBN 978-966-528-319-5 (помилк.). — [2010-12933]

⁹⁴ *Плющ В.* Медична освіта в Україні / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. — Нью-Йорк ; Мюнхен, 1975. — Т. 1. — С. 11–91.

спрямовувалися на покращення санітарних умов у лікувальних закладах, у громадах та в промисловості, а також на встановлення та поширення санітарно-гігієнічних стандартів, саме медичні товариства як авангард розробляли та впроваджували санітарні стандарти для лікувальних закладів, громадських приміщень та житлових будівель і це включало в себе вимоги до вентиляції, освітлення, забезпечення водою, каналізацією та іншими аспектами санітарної безпеки, вони активно боролися з інфекційними захворюваннями шляхом покращення гігієнічних умов в лікувальних закладах та громадах, впроваджували обов'язкове дотримання правил рукомийників та дезінфекції, що сприяло зменшенню поширення інфекцій, сприяли розвитку систем водопостачання та каналізації, що дозволило покращити санітарні умови в містах і селах, проводили навчальні заходи та інформаційні кампанії для населення з метою підвищення усвідомленості щодо санітарних питань та правильних гігієнічних практик, працювали над впровадженням санітарних норм і стандартів в промислових підприємствах, щоб забезпечити безпеку працівників і громади в цілому, віддавали значення контролю за якістю та безпекою харчових продуктів, що споживалися населенням.

Медичні товариства активно вивчали та розробляли методи дезінфекції та стерилізації обладнання та інструментів в лікувальних закладах, здійснювали постійний моніторинг санітарних умов та захворюваності в громадах і публікували звіти, що сприяло своєчасному вжиттю необхідних заходів для запобігання епідеміям і захворюванням, ці заходи медичних товариств допомогли покращити санітарні умови життя та лікування в той час і забезпечили основу для розвитку сучасних стандартів гігієни та санітарії.

Профілактика епідемій була однією з функцій, яку виконували медичні товариства Південної України у XIX – на початку XX ст. Їхні дії спрямовані були на запобігання поширенню інфекційних захворювань та збереження громадського здоров'я, більш докладно, саме такі організації

вдосконалювали системи епідеміологічного нагляду та контролю за інфекційними захворюваннями.

Медичні товариства створювали мережі спостереження, що дозволяли виявляти та реєструвати інфекційні хворі в містах і регіонах, ці організації збирали та аналізували інформацію про поширення інфекційних захворювань, включаючи їхні причини, паттерни поширення, та характеристики пацієнтів.

Медичні товариства самостійно фінансували дослідження, спрямовані на вивчення епідемічних факторів, таких як розповсюдження мікроорганізмів, вплив сезону, географічні особливості і санітарні умови, за цих умов важливим завданням було розроблення та впровадження ефективних методів профілактики, включаючи вакцинацію, ізоляцію хворих та поліпшення санітарних умов.

Товариства співпрацювали з владними органами для впровадження заходів з обмеження поширення епідемій та встановлення правил карантину. Вони активно працювали над освітою та інформуванням громадськості щодо методів запобігання інфекційним захворюванням та важливості гігієни, забезпечували доступну лікарську допомогу і лікування для хворих на інфекційні захворювання, що сприяло зниженню летальності, впроваджували системи ізоляції для хворих та карантину для тих, хто мав контакт з інфікованими особами, з метою обмеження поширення інфекцій.

Саме медичні товариства фінансували наукові дослідження, що допомагали розробляти нові методи профілактики та лікування епідемічних хвороб і саме вони активно лобіювали урядову та законодавчу підтримку для впровадження заходів щодо запобігання та контролю епідемій. Усі ці дії медичних товариств сприяли значному поліпшенню системи епідеміологічного нагляду та контролю за інфекційними захворюваннями та забезпечили покращення громадського здоров'я в Південній Україні в XIX – на початку XX ст.

Збір та аналіз медичних даних були ще одним напрямком у діяльності медичних товариств Півдня України у ХІХ – на початку ХХ ст., оскільки це сприяло розвитку ефективних лікувальних методів і покращенню медичної практики.

Медичні товариства здійснювали збір різних медичних даних, включаючи статистику захворювань, лікувальних рецептів, результати досліджень і спостережень. Такі дані створювали основу для аналізу, далі товариства проводили епідеміологічні дослідження, які допомагали виявляти та слідкувати за поширенням інфекційних захворювань та епідемій, що в свою чергу давало можливість використати ці данні і розробляти стратегії профілактики та боротьби з хворобами. Товариства також проводили аналізи ефективності санітарних заходів та гігієнічних стандартів у лікувальних закладах та в громадах, це допомагало покращувати санітарні умови, запобігати поширенню інфекцій та контролювати ситуацію.

Такі товариства постійно співпрацювали з вченими та дослідниками, що дозволяло об'єднувати наукові знання з практичним досвідом медичних фахівців, і важливою частиною цього процесу була публікація результатів досліджень і аналізу медичних даних, саме це сприяло поширенню знань та впровадженню нових методів лікування та профілактики серед медичних фахівців і громад. Збір та аналіз медичних даних давав можливість лікарям та науковцям приймати обґрунтовані медичні рішення на основі даних і досліджень, а не тільки на основі загальної практики та досвіду.

Наукові товариства також відігравали ключову роль у розвитку медичної науки та боротьбі з епідеміями. Вони були важливими центрами досліджень і аналізу медичних даних.

В загалом в Одесі серед них були також:

Одеське бальнеологічне товариство, Одеське дерматологічне і венерологічне товариство, Одеський офтальмологічний гурток, Одеське офтальмологічне товариство, Одеське отоларингологічне товариство, Одеське товариство невропатологів і психіатрів, Одеса Товариство дитячих

лікарів, Одеське хірургічне товариство, Одеське акушерсько-гінекологічне товариство.⁹⁵

Отже, медичні товариства відіграли вирішальну роль у розвитку медичної інфраструктури, професійної підготовки, наукових досліджень, гігієни та санітарії на Півдні України упродовж ХІХ – на початку ХХ ст. Вони надавали фінансову підтримку для створення та підтримки медичних закладів, створювали та фінансували медичні школи та університети, розробляли освітні стандарти для медичних працівників.

Медичні товариства також фінансували та підтримували наукові дослідження, сприяли публікації наукових статей і доповідей, відкривали школи для медичного персоналу. Вони також сприяли поліпшенню гігієнічних умов у медичних установах і населених пунктах, боролися з інфекційними захворюваннями. Їхні дії сприяли суттєвому вдосконаленню системи епідеміологічного нагляду та боротьби з інфекційними хворобами, забезпечили покращення стану здоров'я населення.

4.2. Генерація наукових знань та їх поширення в соціумі членами медичних товариств

Створення медичних товариств на півдні України в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. було вкрай важливим етапом у розвитку медичної науки та практики в цьому регіоні. Ці товариства об'єднували лікарів, вчених та медичних фахівців з метою сприяння обміну науковими знаннями, покращення медичної практики та вивчення актуальних проблем гігієни та епідеміології.

Лікарі, вчені, та інші медичні фахівці об'єднувалися у медичних товариствах для спільної роботи та вирішення актуальних питань у галузі

⁹⁵ Демуз І. Наукові медичні товариства України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у джерелах дорадянського періоду / І. Демуз // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Збірник наукових праць. Серія Історія науки і техніки. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2013. – № 10 (984). – С. 33-41;

медицини. Основною метою цих товариств було сприяння обміну науковими знаннями, розвиток медичних досліджень, покращення медичної освіти та практики, а також впровадження сучасних підходів до лікування та профілактики захворювань. Ці товариства мали власну структуру, яка включала керівництво, вчених та комітети, що відповідали за конкретні напрями роботи, такі як епідеміологія, гігієна, дослідження нових методів лікування тощо. Члени медичних товариств активно займалися дослідницькою роботою, вивчали захворювання, проводили клінічні дослідження та публікували наукові статті та доповіді, в свою чергу товариства організовували наукові конференції та семінари, де вчені та лікарі могли ділитися своїми дослідженнями та обговорювати актуальні питання медицини. Деякі медичні товариства видавали власні наукові журнали, в яких публікувалися статті та дослідження їхніх членів⁹⁶.

Медичні товариства впливали на медичну освіту та сприяли розвитку навчальних програм для медичних учбових закладів, члени медичних товариств активно брали участь у боротьбі з епідеміями, надавали консультації та допомагали врятувати життя пацієнтам. Діяльність медичних товариств суттєво сприяла покращенню медичної науки та практики на Півдні України, а також сприяла популяризації наукових досягнень серед громадськості, а результати та досягнення медичних товариств цього періоду надали основу, та мають важливе значення для подальшого розвитку медицини в Україні та національної науки загалом, саме в цей час починається формування наукових груп і комітетів у складі медичних товариств на Півдні України у XIX–XX ст., що було важливим аспектом їх діяльності, саме ці наукові групи сприяли розвитку медичної науки та покращенню практичної медицини шляхом спільних досліджень, обміну ідеями та публікації результатів. Однією з основних галузей досліджень була

⁹⁶ Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX - 20-ті рр. XX ст.): Монографія / Н. І. Коцур. – КорсуньШевченківський, 2011. – 728 с.

епідеміологія, яка вивчала поширення інфекційних захворювань та розробляла заходи для їх контролю та запобігання. Епідеміологічні групи вивчали причини епідемій, шляхи передачі інфекцій та розробляли стратегії їхнього подолання⁹⁷.

Медичні товариства формували групи, які досліджували санітарні умови та розвивали санітарно-гігієнічні стандарти, а ці гігієнічні дослідження сприяли покращенню життєвих умов та здоров'я населення. Деякі групи окремо спеціалізувалися у дослідженні імунології та вивчали механізми імунної відповіді організму на інфекції та інші захворювання. Майже всі наукові групи проводили експериментальні дослідження, включаючи клінічні випробування нових методів та ліків, а їх результати досліджень і відкриття, зроблені науковими групами, публікувалися у наукових журналах та документації товариств, що дозволяло поширювати знання серед лікарів та інших вчених. Медичні товариства організовували наукові семінари та конференції, де члени груп отримували можливість ділитися своїми дослідженнями та дискутувати над ними, саме за допомогою цих наукових груп та комітетів медичні товариства створювали мережу співробітників, які сприяли розвитку медичних знань та покращенню сфери охорони здоров'я на Півдні України наприкінці XIX – на початку XX ст.⁹⁸.

Розвиток епідеміології та діяльність членів медичних товариств у цьому напрямку в XIX – на початку XX ст. були критично важливими для контролю та попередження епідемій на півдні України. Члени медичних товариств проводили інтенсивні дослідження щодо поширення епідемічних захворювань, включаючи холеру, тиф, дифтерію, віспу та інші інфекційні

⁹⁷ Сидоренко Н. Холодова В. Періодичні видання Одеси та Херсонської губернії (XIX – поч. XX ст.) / Н. Сидоренко, В. Холодова // Українська періодика: Історія і сучасність: [доповіді та повідомлення сьомої всеукраїнської наук.-теор. конф. 17 – 18 травня 2002 р.]. — Львів, 2002. — С. 80 – 87.

⁹⁸ Маланіч І. Українська медична періодика XIX – початку XX ст. як джерело історії медицини / Ірина Маланіч // Українська періодика: історія і сучасність : доп. та повідомл. Восьмої Всеукр. Наук.-теорет. Конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаніка, НДЦ періодики; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 273–276.

хвороби. Вони вивчали механізми передачі захворювань, фактори, які спричиняли епідемії, та поширення інфекції серед населення, саме члени медичних товариств збирали та аналізували статистичні дані про захворюваність та смертність в регіоні і це допомагало встановити тенденції розповсюдження епідемій та розробляти стратегії їхнього контролю⁹⁹.

Медичні товариства організовували лекції, семінари та наукові зустрічі для лікарів та інших медичних фахівців з метою популяризації та поширення наукових знань щодо епідеміології та гігієни для її подальшого розвитку як галузі. На основі досліджень члени медичних товариств розробляли рекомендації та ініціювали заходи для профілактики епідемій і це включало в себе вакцинацію, поліпшення санітарних умов, контроль над водопостачанням та гігієною, а товариства співпрацювали з іншими науковими та медичними установами для обміну цією інформацією та координації зусиль у боротьбі з епідеміями. Члени медичних товариств публікували наукові статті та роботи, в яких розглядали результати своїх досліджень і надавали практичні рекомендації для лікарів та громади щодо контролю епідемій. Розвиток епідеміології завдяки діяльності медичних товариств в цей період важливою мірою сприяв покращенню гігієнічних стандартів, зменшенню поширення інфекційних хвороб та підвищенню рівня наукових знань у медицині на півдні України¹⁰⁰.

Організація наукових конференцій та зустрічей в рамках медичних товариств була ще однією складовою процесу генерації та поширення наукових знань у медичному громадському середовищі Півдня України в ХІХ – на початку ХХ ст. Наукові конференції та зустрічі надавали лікарям, вченим та студентам можливість обмінюватися результатами своїх

⁹⁹ *Сокіл М. Кияковський Ф.* (1857). Про тиф і лихоманку, що панують у військах колишньої Південної армії в кінці 1855 і на початку 1856, з поясненням причин хвороби в них і смерті в миколаївських госпіталях / О. Т. . 855 і на початку 1856р. з поясненням причин захворюваності на них і смертності у лікарях Миколаєва]. Санкт-Петербург.

¹⁰⁰ *Ніточко І. І.* Історія розвитку медицини на Одещині. Дореволюційний період / І. І. Ніточко, О. А. Корецька, І. Л. Комаровський. – Одеса : Прес-кур'єр, 2011. – 440 с. (Серія «Праці Державного архіву Одеської області»).

досліджень і висновками, що стимулювало активний науковий діалог і сприяло розвитку медичних наук. Конференції були платформою для обговорення нових методів лікування, медичного обладнання та інших медичних технологій, що сприяло удосконаленню медичної практики. Ці події сприяли стимулюванню наукових досліджень в медицині, оскільки доклади та презентації на конференціях надихали лікарів і вчених на нові дослідження та відкриття. Конференції давали можливість молодим вченим та студентам представити свої дослідження та отримати обґрунтовану критику та поради від досвідчених колег, а після конференцій багато дослідників подавали свої дослідження для публікації в наукових журналах і виданнях, що сприяло поширенню цих знань серед наукової спільноти. Наукові медичні зустрічі об'єднували медичних фахівців та вчених, допомагаючи зміцнювати мережу професійних та наукових контактів, на конференціях обговорювалися найкращі практики та стандарти у медицині, що сприяло покращенню медичної допомоги в регіоні. Медичні конференції та зустрічі відігравали свою роль у розвитку та розповсюдженню медичної науки та медичної практики на Півдні України, а також сприяли поширенню наукових знань у соціумі та покращенню стану охорони здоров'я в регіоні¹⁰¹.

Публікації та журнали відіграли мали значний вплив у розповсюдженні наукових знань і досягнень медичних товариств на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст. Такі видання дозволяли членам товариств ділитися результатами своїх досліджень, вивченням та інноваціями, а також сприяли взаємодії з іншими медичними та науковими установами. Товариства видавали власні наукові журнали, в яких публікувалися статті та дослідження їхніх членів, а видання були спеціалізовані і включали розділи з різних галузей медицини, таких як хірургія, педіатрія, гігієна, інфекційні захворювання тощо.

¹⁰¹ Мусієнко В. К. Медицина крізь призму ст. / В. К. Мусієнко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2004. – 464 с.

Медичні товариства активно підтримували видавничу діяльність та здійснювали редагування та видання своїх журналів, саме це дозволяло збирати інформацію, обговорювати нові ідеї та методи досліджень. У цих наукових журналах публікувалися результати лікарських та медичних досліджень, нові методи лікування та діагностики, аналізи епідемій та їх попередження, а також статті про застосування нових наукових відкриттів у медицині. Видання наукових журналів медичних товариств були спеціалізованими, і вони створювали платформу для обміну ідеями, досвідом і знаннями серед медичних професіоналів та вчених, а самі публікації в журналах розширювали знання та популяризували медичну науку серед широкої громадськості, роблячи її більш доступною для громадян¹⁰².

Внесок медичних товариств у видавничу діяльність допоміг накопичити цінний науковий матеріал, який став основою подальших досліджень та розвитку медицини, самі ж публікації та журнали медичних товариств грали важливу роль у розвитку медичної науки та покращенні медичної практики на Півдні України в період від ХІХ до початку ХХ ст.¹⁰³.

Наукові школи, які були створені лікарями-членами медичних товариств на Півдні України в ХІХ – на початку ХХ ст., були ключовим елементом в розвитку медичної науки і практики в регіоні. Вони виконували декілька важливих функцій, таких як:

1. Навчання молодих медиків. Лікарі, які вже мали досвід та знання в певній галузі медицини, створювали наукові школи, де навчали студентів і молодих лікарів, тож ці заклади дозволяли передавати поколінням знання, практичні навички та методи досліджень.

2. Розвиток нових методів та підходів. У межах наукових шкіл проводилися дослідження та експерименти, що сприяли розвитку нових

¹⁰² Коцур Н. І. (2011). Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях кризової епохи і соціальні потрясіння (друга половина ХІХ – 20-ті рр. ХХ ст.) / О.В. 19-20-ті роки ХХ ст.). Корсунь-Шевченківський.

¹⁰³ Report on the activity of the Imperial Novorossiia University for 1903, vol. 99. Odessa: Economics Printing, 1904, pp. 5–198.

методів діагностики та лікування, що дійсно важливо для покращення ефективності медичної практики.

3. Створення наукових досліджень. Наукові школи активно залучалися до проведення наукових досліджень у галузі медицини та ставали платформою для здійснення спільних проєктів та експериментів.

4. Поширення наукової інформації. Члени наукових шкіл активно публікували результати своїх досліджень в наукових журналах та наукових конференціях, що сприяло поширенню наукової інформації та обміну знаннями.

5. Практичні застосування. Наукові школи сприяли створенню практичних рекомендацій для лікарів, що полегшувало роботу в медичних установах та забезпечувало найсучаснішу медичну допомогу пацієнтам.

6. Залучення до наукової спільноти. Наукові школи створювали можливості для лікарів-учасників медичних товариств брати участь у наукових обмінах, конференціях, та співпрацювати з іншими науковцями національного та міжнародного рівня.

Спільно з іншими інституціями та організаціями, наукові школи, створені лікарями-членами медичних товариств, грали важливу роль у розвитку медичної науки та практики на Півдні України, допомагаючи покращити рівень медичного обслуговування та гігієни в регіоні¹⁰⁴.

Бактеріологічні станції були ще однією важливою складовою розвитку медичної науки та боротьби з інфекційними захворюваннями на початку ХХ ст., зокрема в контексті діяльності медичних товариств на Півдні України. Вони були створені з метою вивчення бактерій та інших мікроорганізмів, які спричиняли інфекційні хвороби, і внесенням цих знань в медичну практику та профілактичні заходи, товариства активно працювали над вивченням інфекційних захворювань, створили спеціалізовані бактеріологічні станції, вони були оснащені лабораторним устаткуванням та

¹⁰⁴ К. Ф. Дупленка / Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні – К. : Держмедвидав УРСР, 1957. – 385 с.

мікроскопами, необхідними для вивчення бактерій та інших мікроорганізмів. На бактеріологічних станціях проводилися дослідження, спрямовані на ідентифікацію та класифікацію бактерій, що спричиняли інфекційні захворювання, вивчалися з точки зору їхньої структури, функцій та можливих методів контролю. Ці станції були місцем проведення досліджень щодо причин та механізмів розвитку інфекційних хвороб, що дозволило розробляти стратегії профілактики та лікування цих захворювань, забезпечували розвиток методів діагностики інфекційних захворювань, включаючи виявлення патогенних бактерій у клінічних зразках, крові та інших біологічних рідинах.

Дослідження та розробки, проведені на бактеріологічних станціях, здебільшого були впроваджені у медичну практику і це допомогло покращити діагностику та лікування інфекційних хвороб, саме вони активно долучалися до боротьби з епідеміями, допомагаючи ідентифікувати джерела зараження та визначати оптимальні стратегії ізоляції та лікування, а також співпрацювали з іншими науковими установами та медичними товариствами для обміну цими знаннями та дослідженнями, в свою чергу результати роботи бактеріологічних станцій мали велике значення для покращення санітарних умов та розробки гігієнічних стандартів.

Розвиток санітарно-гігієнічних стандартів та участь членів медичних товариств у цьому процесі були дуже важливими для покращення умов життя та здоров'я населення на Півдні України у XIX – на початку XX ст. Члени медичних товариств розробляли санітарно-гігієнічні стандарти та рекомендації для різних сфер життя, таких як житлове будівництво, водопостачання, харчування, відведення стічних вод тощо. Лікарі разом з вченими здійснювали дослідження, щодо санітарних умов у містах та селах

Півдня України, визначали фактори, які спричиняли поширенню інфекційних захворювань та інших проблем здоров'я¹⁰⁵.

Отже, важливо відзначити що, значну роль у розвитку медичної науки і практики в регіоні відіграли медичні товариства Півдня України XIX – початку XX ст. Ці товариства об'єднували медичних працівників для обміну науковими знаннями, вдосконалення медичної практики та вивчення гігієни та епідеміології. Вони мали власну структуру, включаючи керівництво, науковців і комітети, відповідальні за окремі напрямки роботи. Члени активно займалися науковою роботою, вивчали хвороби, проводили клінічні дослідження, публікували наукові статті та доповіді. Товариства також впливали на медичну освіту, сприяли боротьбі з епідеміями та допомагали рятувати життя. Вирішальну роль у розвитку медичної науки і практики Півдня України відіграли наукові школи та бактеріологічні станції. Вони готували молодих лікарів, розробляли нові методики та підходи, проводили наукові дослідження, поширювали наукову інформацію, створювали практичні рекомендації для лікарів, залучали лікарів до наукової спільноти.

4.3. Періодичні видання медичних наукових товариств як соціокультурний феномен другої половини XIX– початку XX ст.

Початок видань медичних наукових товариств у другій половині XIX – на початку XX ст. в Південній Україні був важливим соціокультурним феноменом, який відображав значний розвиток медичної науки та освіти в регіоні. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. медична наука переживала значний прогрес, а саме в цей період було відкрито багато важливих фактів про інфекційні захворювання, бактерії, методи діагностики

¹⁰⁵ Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-і рр. XX ст.) / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 725 с

та лікування. У різних містах Південної України, зокрема в Одесі, Миколаєві, та Харкові, активно формувалися медичні товариства, такі товариства об'єднували лікарів, науковців та інших медичних фахівців з метою обміну досвідом, здійснення наукових досліджень та покращення медичної практики, а видання наукових журналів було одним із ключових засобів комунікації та обміну інформацією між членами медичних товариств стали періодичні видання, такі як наукові журнали. Такі видання включали в себе статті, дослідження, рецензії та іншу медичну інформацію. Завдяки цим виданням, медичні товариства могли ділитися своїми дослідженнями та знаннями, це сприяло розвитку медичної науки та покращенню методів діагностики та лікування різних захворювань¹⁰⁶.

Періодичні видання виконували не менш важливу роль у підвищенні рівня освіченості серед медичних фахівців і мешканців регіону, вони сприяли поширенню медичної грамотності та підвищували свідомість щодо здоров'я та санітарних норм, а особливо важливим було включення в ці видання інформації щодо протиепідемічних заходів та порад з профілактики інфекційних захворювань, саме ця інформація була надзвичайно корисною під час боротьби з епідеміями. Багато з цих періодичних видань стали цінним джерелом інформації для сучасних дослідників та відображають медичну спадщину регіону, а їх вміст допомагає розуміти еволюцію медичної науки та практики в Південній Україні¹⁰⁷.

Із найвідоміших видань медичних наукових товариств, що видавалися в Південній Україні, можна назвати такі:

¹⁰⁶ *Самойленко Н. І.* Наукові товариства лікарів на терені України в другій чверті XIX – на початку XX ст.: історіографія / Неля Самойленко // Історія науки і біографістика : Електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 1. – Режим доступу https://inb.dnsgb.com.ua/2011-1/11_samoilenko.pdf – Дата доступу : 03.01.2023.

¹⁰⁷ *Васильев Ю. К.* К истории первых периодических медицинских изданий на Украине: «ЮжноРусская медицинская газета» (1892–1897 гг.) / Ю. К. Васильев // Вісник Сумського державного університету : наук. журн. Сер. Медицина. – 2006. – № 2. – С. 46–50.

– «Записки Одеського медичного товариства» – це видання Одеського медичного товариства, що містило наукові статті, дослідження та іншу медичну інформацію;

– «Збірник наукових праць Харківського медичного товариства» – це науковий журнал, який видавало Харківське медичне товариство, який містив наукові статті та дослідження.

– «Южная Россия» – журнал, що публікував статті та матеріали про різні аспекти культури, історії, науки та медицини в південному регіоні України.

Такі видання були важливими для обміну інформацією між лікарями та вченими, розвитку медичної науки та покращенню медичної практики в регіоні, вони допомагали сприяти медичній грамотності та знанням про санітарні норми, а також грали важливу роль у боротьбі з епідеміями та пандеміями того часу¹⁰⁸.

Періодичні видання медичних товариств Півдня України у 19 столітті відігравали значну роль у поширенні медичних знань та наукових досягнень. Серед таких видань можна відзначити:

1. "Записки Херсонського медико-хірургічного общества" - це наукове видання, яке виходило в період з 1830 по 1853 рік. У своїх статтях і доповідях журнал освітлював питання медицини, хірургії та інших медичних аспектів.

2. "Одесский медицинский вестник" - це медичний журнал, який почав виходити в Одесі з 1867 року. Він містив статті та доповіді на різноманітні медичні теми, які були актуальними для медичної громадськості.

3. "Труды Таврического медицинского общества" - журнал, який представляв видання Таврійського медичного товариства. Він публікував наукові статті, доповіді та дослідження з медицини, які були проведені членами товариства.

¹⁰⁸ Сорокина Т.С. История медицины, Краткий курс лекций [Текст]: учебное пособие 232 /Сорокина Т.С. – М., Изд-во УДН 1988. – 72 с

4. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

5. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

6. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

7. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

8. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

9. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

10. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

11. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

12. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

13. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

14. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

15. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

16. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

17. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.

18. Журнал Практической медицины" - це видання, яке було започатковано в Одесі у 1883 році. Він містив практичні поради для лікарів, клінічні спостереження, наукові статті та новини з медичного світу.

19. "Журнал Южного общества врачей" - це медичний журнал, що виходив у місті Херсон у другій половині 19 століття. Він публікував наукові

роботи, доповіді, а також аналізи клінічних випадків, що були важливі для практикуючих лікарів.¹⁰⁹

На території Південної України в другій половині XIX – на початку XX ст. існувало кілька медичних наукових товариств, кожне з яких видавало свої періодичні видання. Таке розмаїття медичних товариств у регіоні свідчило про активний розвиток медичної науки та співпрацю лікарів і науковців. Одеське товариство лікарів було одним з найвідоміших і активних медичних товариств в регіоні, вони видавали періодичні видання, де публікували наукові статті, результати досліджень та рекомендації з питань медицини, гігієни та протиепідемічних заходів. Медичне товариство в Катеринославі також активно сприяло розвитку медицини в регіоні і видавало свої видання з медичною інформацією та науковими дослідженнями¹¹⁰.

У XIX столітті значну роль у медичній громадськості Катеринослава відігравало Товариство лікарів промислових підприємств. Виникнення цього товариства стало відповіддю на масові епідемії, що охопили регіон. Товариство лікарів ставило за мету покращення виробничої дисципліни та зміцнення санітарно-гігієнічних умов для робітників шляхом організації для них належного відпочинку та праці. Товариство діяло під егідою «Всеросійського товариства російських лікарів на честь М. І. Пирогова» і стало організаційним центром народної та земської медицини. Катеринославське товариство мало комісії, які займалися поширенням санітарно-гігієнічних знань, статистикою, боротьбою з туберкульозом та іншими небезпечними захворюваннями, дитячою смертністю. У 1869 р. у Катеринославі було створено Товариство лікарів, яке виступало за створення на підприємствах розгалуженої системи охорони здоров'я для запобігання

¹⁰⁹ Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох: монографія / І. О. Демуз. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. – 681с.

¹¹⁰ Газети і журнали Катеринославщини (1838–1916): наук.допоміжн. бібліограф. Показчик [склад. Т. М. Ковальська та ін.; ред. Т. В. Кравчук]. – Дніпропетровська обласна наук. бібка: Дніпропетровськ, 1993. – 45 с.

масштабним епідеміям. «Тимчасові правила про професійні товариства» були першим нормативно-правовим актом щодо професійних товариств у Катеринославі. У 1906 р. було офіційно зареєстровано закон про профспілки «Професійне товариство аптекарів Катеринославської губернії», яке увійшло до складу першого міжспілкового профспілкового органу губернії — Центрального бюро профспілок. Крім того, у 1906 р. у Катеринославі були створені товариства взаємодопомоги аптекарів, аптекарів, ветеринарів, лікарів промислових підприємств. Товариство лікарів відіграло вирішальну роль у покращенні охорони здоров'я, гігієни та умов праці робітників Катеринослава протягом XIX ст.¹¹¹

Медичне товариство в Миколаєві було ще одним активним учасником медичного співтовариства Південної України та випускало свої власні видання. та особливо в Миколаєві де товариство морських лікарів відіграло важливу роль у розвитку медицини в умовах морського середовища та впливало на медичну практику в регіоні, його історія та діяльність будуть відповідати тематиці цього розділу. Взагалі можна відзначити роль товариства у підготовці медичних фахівців для обслуговування морського флоту, його наукові дослідження в галузі морської медицини та внесок у покращення умов життя та роботи моряків. Товариство морських лікарів у місті Миколаєві було засноване у 1859 році. На звітний період воно складалося з 2 почесних і 12 дійсних членів. Головою товариства був Марачевський, секретарем - Понятовський, а скарбником і бібліотекарем - Матусовський. Огляди діяльності товариства регулярно друкувалися у журналі "Медицинские прибавления к Морскому сборнику". Бібліотека товариства складалася з книг і журналів, придбаних на кошти самого товариства. Члени мали доступ до великої госпітальної бібліотеки, яка поповнювалася книгами та журналами, наданими Головним медичним

¹¹¹ Товариство лікарів промислових підприємств Катеринославської губернії. Режим доступу: <https://midnipro.museum/tovarystvo-likariv-promyslovykh-pidpriemstv-katerynoslavskoi-hubernii/> Дата звернення 10.02.2024

інспектором флоту. Лікарсько-громадська, громадсько-санітарна та просвітницька діяльність, включаючи навчання лікарів у фельдшерській школі, роботу патолого-анатомічного та хімічного кабінетів, участь у розробці санітарних питань, публічні лекції та курси, переважно ініціювалася владою міста та керівництвом госпіталя. Фінансове становище товариства було вкрай складним, і кошти надходили виключно з п'ятирублевих річних внесків членів, які використовувалися на придбання літератури.¹¹²

На засіданнях Товариства морських лікарів відбулося активне представлення доповідей та практичних демонстрацій. Протягом звітного року було представлено 32 доповіді та демонстрації, в тому числі виступи від Понятовського, що стосувалися різних аспектів медичної практики, таких як роль гетеротопії тканини надниркової залози в утворенні первинних набряків нирок, поліпи шлунку та їх розташування серед набряків, а також демонстрації препаратів та медичних випадків від інших учасників, таких як Засухіна з демонстрацією хворого, що переніс туберкульозний перитоніт.

Віктор Федоров представив на засіданні демонстрації різних медичних випадків, включаючи хворого із запаленням клітчатки у місці тазобедременного суглобу, яке виникло як незвичайне ускладнення сифілісу, хворого, якому виконана операція у зв'язку з травматичним запаленням слизової сумки ліктьового суглобу, хворого з розширеним переломом плечового відростка лопатки, а також інші випадки, такі як хворий із хронічним захворюванням гомілкового суглобу, екзостозом плечової кістки, застарілим вивихом основи першої фаланги середнього пальця ноги та кон'юнктивітом, який симулював ptosis. Демонстрації також проводили Грачов, який показав випадки дитини з результатами давніх опіків шиї і тулуба, хворого з водянкою сім'яного канатику, сполученою з грижею, та хворого з застарілим вивихом ліктя, а також Смірнова, Матусовського та інших.

¹¹² Обзоры деятельности медицинских обществ и съездов врачей. Вып. 1. – М., 1905. – С. 7.

Полозова представила демонстрації, включаючи випадок гангрені лівої легені, що розвивалася через наявність чужорідного тіла у стравоході, хворого зі змішаною інфекцією черевного тифу і малярії, хвору з можливою кістою та хворого на епілепсію. Кривощокова презентував роботи про лікування малярії та санітарний аспект роботи вантажників хліба на комерційних пароплавах та пристанях міста Миколаєва. Дибольде провів трьохразову демонстрацію хворого з можливим сифілітичним псоріазом, хворого з постійно рецидивуючою екземою голови, хворого з хронічним уретритом, хворого зі змішаною інфекцією, де м'який шанкер переважав над твердим, а також хворого з явищем гумозного сифілісу.¹¹³

Місто Олександрія в Херсонській області також мало своє медичне товариство, яке сприяло розвитку медицини в цьому регіоні. Миколаївське товариство морських лікарів було ще одним активним учасником медичного співтовариства¹¹⁴. В Автономній Республіці Крим існували медичні товариства, зокрема в Сімферополі, які сприяли розвитку медичної науки та гігієни¹¹⁵. У Кривому Розі також існувало медичне товариство, яке видавало свої наукові видання та проводило дослідження в галузі медицини та гігієни¹¹⁶.

¹¹³ Так само – С. 40-41

¹¹⁴ Краткий обзор. (1860). Краткий обзор действий Общества морских врачей в Николаеве в 1859 году. Морской сборник – Морський збірник, 2, 511–514; Протокол урочистого засідання Товариства морських лікарів у Миколаєві 15 квітня 1909 року на день 50-річного ювілею його діяльності [Протокол торжественного засідання Товариства морських лікарів у Миколаєві 15 квітня 1909 р., на день 50-річчя його заснування. Діяльність]. Миколаїв.

¹¹⁵ Левченко Л. (2006). Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805 – 1900 рр.). Миколаїв. [українською]

¹¹⁶ Лепісевич Н. З. (2012). Життя і літературна спадщина Севастопольського військового лікаря Н. І. Закревського на сторінках журналу «Морской сборник» / М. І. Закревський. Учні записки Таврійського університету ім. В. І. Вернадського, 25 (64), 2, 144–155; Пирогов Н. І. (1856). Исторический обзор действий Крестовоздвиженской Общины сестер попечения о раненых и больных в военных госпиталях в Крыму и Херсонской губернии с 1 декабря 1854 г. по 1 декабря 1855 г. [Историчний огляд дій Хрестовоздвиженських сестер по догляду за пораненими і хворими у військових госпіталях у Криму та Херсонській губернії з 1 грудня 1854 р. до 1 грудня 1855 р.]. Морской сборник, 4, 165–197. [російською]

Ці медичні товариства та їхні видання були важливими джерелами інформації для лікарів, дослідників та громадськості, вони сприяли розвитку медичної науки, покращенню медичної практики та популяризації знань у галузі медицини та гігієни в Південній Україні¹¹⁷.

Вміст видань медичних товариств, що існували в Південній Україні в другій половині XIX – на початку XX ст., був різноманітним, але очевидним і включав в себе різні види наукової, медичної та клінічної інформації і він складався із:

1. Наукових статей. Періодичні видання містили наукові статті, написані вченими та лікарями регіону, статті могли включати результати досліджень, аналіз нових методів діагностики та лікування, а також теоретичні роздуми про медичні питання.

2. Досліджень. У виданнях знаходилися дослідження, проведені вченими та медичними працівниками на різноманітні теми, включаючи патологію, бактеріологію, гігієну, анатомію та інші медичні галузі.

3. Рецензій. Медичні товариства також публікували рецензії на нові книги, дослідження та інші видання, що були важливими для спільноти медичних фахівців.

4. Аналізі клінічних випадків. У виданнях часто публікувалися клінічні випадки, які мали навчальний або діагностичний характер, що дозволяло лікарям навчатися на практичних прикладах та обмінюватися досвідом.

5. Медичних новин. У періодичних виданнях також були розділи з медичними новинами, де дізнавалися про останні досягнення в галузі медицини, включаючи нові методи лікування, ліки, інструменти та обладнання.

6. Протиепідемічних заходів. Важливою частиною видань була інформація про заходи з профілактики та лікування епідемічних

¹¹⁷ Кисельов А., Гузенко Ю. & Руденко, А. (2015). Медичні лікарські товариства XIX–XX вул. та їх роль в охороні здоров'я населення Миколаївщини / О.В. Тези доповідей '15: Аркасівські читання, (с. 134–136). Миколаїв. [українською]

захворювань, особливо в умовах Південної України, де інфекційні хвороби могли бути особливо актуальними.

Цей зміст періодичних видань сприяв розвитку медичної науки, обміну знаннями та підвищенню медичної грамотності в регіоні а також підвищувало сприяння соціокультурному розвитку через ці періодичні видання медичних наукових товариств в другій половині XIX – на початку XX ст. в Південній Україні і є важливим аспектом розвитку цих публікацій¹¹⁸.

Публікації в медичних виданнях включали наукові статті та інформацію, яка стосувалася різних аспектів медицини, включаючи симптоми та лікування різних захворювань, методи профілактики та гігієни, ця інформація була доступною широкій громадськості, що сприяло підвищенню рівня освіченості серед населення. Видання медичних товариств робили акцент на важливості медичної грамотності, а медичні поради та рекомендації, які були розповсюджені через ці видання, допомагали людям краще розуміти їхнє здоров'я та вживати заходи для його підтримки¹¹⁹.

Саме медичні видання сприяли активному обміну науковими думками та дослідженнями серед лікарів і науковців, вони створювали платформу для дискусій та аналізу нових медичних теорій і методів, різні аспекти підкреслюють реальну і важливу роль періодичних видань медичних товариств як інструмента для підвищення освіченості, розвитку медичної грамотності і сприяння соціокультурному розвитку в Південній Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.¹²⁰.

Багато з видань того періоду стали цінним джерелом інформації для сучасних дослідників і відображають медичну спадщину регіону. Важливим

¹¹⁸ *Ігнатієнко В. А.* Бібліографія української преси (1816–1923 рр.) : іст.бібліограф. етюд / В. Ігнатієнко. – Харків : Держвидав України, 1926. – 76 с.

¹¹⁹ *Ігнатієнко В. А.* Бібліографія української преси. 1816–1916 / В. Ігнатієнко. – Харків ; Київ : Держвидав України, 1930. – 288 с.

¹²⁰ Бібліографічний покажчик із земсько-медичної літератури. Додаток до земсько-медичної збірки / Упоряд. Д. Н. Жбанків. - М.: Друкарня М. П. Щепкіна, 1890. - 206 с. (О-во русяв. лікарів на згадку М. І. Пирогова).

аспектом періодичних видань медичних наукових товариств другої половини XIX – початку XX ст. є їхній спадок, який залишив величезну цінність для сучасних дослідників та істориків медицини. Періодичні видання містять значну кількість інформації щодо розвитку медицини, клінічних методів, діагностики, лікування та профілактики різних захворювань в Південній Україні протягом визначеного періоду, ця інформація стала важливим джерелом для вивчення історії медицини в регіоні. Видання містять результати наукових досліджень, які відображають стан медичної науки в той час, а сучасні дослідники можуть використовувати ці дані для порівняння з сучасними дослідженнями, а також для розуміння розвитку конкретних медичних дисциплін¹²¹.

Видання містять інформацію про методи лікування, які використовувалися в минулому, що може бути корисною інформацією для аналізу ефективності та безпеки різних методів, а також для дослідження історії розвитку медичних технологій. Також ці видання містять інформацію про протиепідемічні заходи та стратегії профілактики масових захворювань. Це цінна інформація для вивчення історії боротьби з епідеміями та розвитку сучасних публічно-здорових стратегій. Вони відображають соціокультурний контекст того часу, що дозволяє дослідникам краще зрозуміти медичну спадщину регіону, включаючи взаємодію з іншими аспектами суспільства. Загалом, періодичні видання медичних наукових товариств стали важливим джерелом інформації, яка допомагає сучасним дослідникам історії медицини краще розуміти розвиток цієї галузі в Південній Україні та вивчати її значущі аспекти¹²².

¹²¹ Москаленко В. Ф. До історії медичної періодики в Україні / В. Ф. Москаленко, Ф. Я. Ступак // Науковий вісник національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. – 2004. – № 1–2. – С. 101–106.

¹²² Базака Р. В. Зародження преси Єлисаветграда: історико-функціональний аспект / Р. В. Базака // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації / Клас. приват. ун-т ; [редкол.: О. В. Богуславський (голов. ред.) та ін.]. – 2012. – № 2. – С. 16–19.

4.4. Актуальні напрямки співробітництва вчених медичних товариств Півдня України із зарубіжною корпорацією дослідників

Члени медичних товариств мали можливість вивчати нові методи діагностики, лікування та хірургічні техніки, які були розроблені та вдосконалені в інших країнах, що дозволяло покращити якість надання медичної допомоги в Україні. Вчені обмінювалися своїми дослідженнями та відкриттями з зарубіжними колегами, вони сприяли впровадженню нових наукових підходів та підвищенню рівня наукової діяльності в регіоні.

Медичні товариства співпрацювали з міжнародними організаціями та фондами для участі у спільних проектах, спрямованих на вивчення проблем глобального медичного значення, таких як боротьба з інфекційними хворобами, а співробітництво дозволяло отримувати доступ до більш широких наукових бібліотек, архівів та джерел інформації, що полегшувало наукові дослідження та розробку нових підходів, де вони б вивчали організацію медичних систем в інших країнах, щоб реалізувати кращі практики та покращити медичну інфраструктуру в Україні. Науковці здійснювали спільні клінічні випробування нових лікарських препаратів та методів лікування, що допомагало виявити ефективні та безпечні методи для пацієнтів. Лікарі могли брати участь в програмах обміну, де вони мали змогу працювати та навчатися у зарубіжних медичних закладах та лабораторіях для обміну досвідом, що допомагав розробляти спільні медичні стандарти та протоколи, які забезпечували однаковий підхід до діагностики та лікування, цей обмін науковими знаннями був надзвичайно важливим для розвитку медицини та покращення здоров'я населення в регіоні Півдня України та в усьому світі¹²³.

Здобуття новітніх медичних технологій та методів діагностики і лікування завжди було важливою метою для медичних товариств Півдня

¹²³ Онопрієнко В. І. Комунікація в науці як умова створення нового знання / В. І. Онопрієнко // Вісн. Нац. авіац. універ., сер. Філософ., Культ. – 2004. – С. 11–15.

України в другій половині XIX – на початку XX ст. Співробітництво з зарубіжними корпораціями дослідників та науковими установами в цьому контексті відіграло важливу роль. Співробітництво з зарубіжними науковцями і медичними установами дозволяло медичним товариствам Півдня України отримувати доступ до передових медичних технологій, які були розроблені та впроваджені в інших країнах і це включало в себе нові методи діагностики, хірургічні техніки, апаратні засоби, та інші інновації.

Отримання доступу до новітніх технологій дозволяло медичним товариствам поліпшувати якість медичної допомоги, яку вони надавали своїм пацієнтам. що в свою чергу означало, лікарі мали можливість застосовувати більш ефективні методи лікування і діагностики. Співробітництво з зарубіжними партнерами дозволяло проводити спільні клінічні випробування нових лікарських препаратів та методів лікування, саме вони сприяли вивченню ефективності нових засобів та їхньому впровадженню в практику. Вчені з Півдня України могли навчати і навчатися від зарубіжних колег, обмінюючи знання та дослідницький досвід, такий обмін інноваціями сприяв активному розвитку медичної науки та практики. Доступ до новітніх технологій сприяв розвитку медичної інфраструктури в регіоні, з'являлися сучасні лікарні, діагностичні центри, лабораторії та інші медичні установи, а здобуття новітніх технологій було важливим в контексті протиепідемічної роботи. Вчені могли вивчати методи та засоби для протистояння масовим захворюванням та швидко реагувати на епідемії. Саме здобуття новітніх медичних технологій через співробітництво з зарубіжними дослідниками допомагало підвищувати рівень медичної допомоги та розвивати медичну науку в регіоні.

Вивчення зарубіжного досвіду в сфері медичної освіти, організації медичних закладів та системи охорони здоров'я залишається і по нині важливим елементом для медичних товариств Півдня України, а не тільки у другій половині XIX – на початку XX ст. Вчені і лікарі з України як зазначалося могли вивчати зарубіжний досвід у сфері медичної освіти,

включаючи зарубіжні програми навчання, унікальні методи підготовки медичних кадрів, підходи до клінічної практики та навчання молодих лікарів¹²⁴.

Медичні товариства могли вивчати, як зарубіжні країни організовували свої медичні заклади, включаючи госпіталі, клініки, лабораторії та аптеки, також вони вивчали, як вдосконалювали інфраструктуру та управління такими закладами. Взагалі вивчення зарубіжного досвіду дозволяло аналізувати різноманітні системи охорони здоров'я, включаючи публічні та приватні системи, системи страхування та безкоштовної медичної допомоги і саме від цього залежало покращення системи охорони здоров'я в Україні. Зарубіжний досвід допомагав вченим і лікарям ознайомитися з останніми медичними інноваціями та технологіями, що можуть бути використані в практиці та дослідженнях. Лікарі мали можливість проводити стажування та навчатися за кордоном, а також запрошувати зарубіжних колег для спільних проєктів та обміну досвідом¹²⁵.

Вивчення зарубіжного досвіду допомагало вченим публікувати свої дослідження в міжнародних наукових журналах та брати участь у міжнародних наукових конференціях. Всі ці знання та досвід сприяли покращенню якості медичної допомоги, розробці нових підходів до діагностики та лікування захворювань і, в кінцевому підсумку, здоров'ю пацієнтів.

Обмін науковими публікаціями є іще одним важливим аспектом співробітництва медичних товариств Півдня України з зарубіжними дослідниками в другій половині XIX та на початку XX ст. такий процес включає в себе багато аспектів. Вчені з Півдня України могли публікувати свої дослідження у наукових журналах і виданнях, які мали міжнародний

¹²⁴ Питання експериментальної та клінічної медицини : зб. ст. Вип. 16 Т. 3 / М-во охорони здоров'я України, Донецький нац. мед. ун-т ім. М. Горького. - Донецьк : Каштан, 2012. - 474 с.

¹²⁵ Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл.: Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, О. Д. Школьна. – Львів ; Київ, 1995. – 154 с.

статус, що дозволяло ділитися результатами своїх досліджень зі світовою спільнотою та робити їх доступними для зарубіжних вчених. Публікації в міжнародних наукових журналах давали можливість отримувати відгуки, коментарі та критику від зарубіжних колег, це неймовірно сприяло покращенню методів дослідження, виправленню помилок та збагаченню наукових дискусій, саме завдяки публікаціям у міжнародних виданнях вчені могли розширити свій науковий обсяг і зрозуміти, як їх дослідження вписуються в глобальний контекст. Публікації в міжнародних виданнях допомагали встановити контакти з іншими дослідниками зі світу, що відкривало можливості для спільних досліджень та співробітництва в медичній сфері, а участь у процесі публікації у міжнародних журналах стимулювала вчених до покращення якості своїх досліджень та наукових публікацій. Такий обмін науковими публікаціями сприяв інтеграції медичних товариств Півдня України в світовий науковий простір, сприяв підвищенню наукового рівня та покращенню якості медичних досліджень та практики в цьому регіоні¹²⁶.

Участь в міжнародних конференціях була важливим аспектом співробітництва вчених медичних товариств Півдня України з зарубіжною корпорацією дослідників в другій половині XIX – на початку XX ст. Міжнародні конференції були місцем, де вчені могли ділитися своїми дослідженнями, відкриттями та методами роботи з колегами з інших країн, такий обмін досвідом сприяв підвищенню наукового рівня та розширенню знань, а під час міжнародних конференцій вчені отримували можливість ознайомитися з новими технологіями, методами дослідження, та підходами до лікування, які були розроблені у зарубіжних країнах, що допомагало вдосконалювати медичну практику в Півдні України.

Міжнародні конференції надавали вченим можливість розширити географію своїх досліджень, вони могли вивчати аспекти медицини та гігієни, які були характерні для різних регіонів світу. Конференції сприяли

¹²⁶ Так само, с. 38.

встановленню контактів та партнерства з медичними установами та вченими інших країн, що відкривало можливості для спільних досліджень та проєктів. Виступи на міжнародних конференціях часто супроводжувалися науковими публікаціями, що дозволяло поширювати результати досліджень і вносити свій внесок у науковий прогрес, а в свою чергу вчені могли вивчати та використовувати на озброєння найкращі медичні практики, які приймалися в інших країнах, з метою поліпшення медичної допомоги в Півдні України. Саме міжнародні конференції сприяли розвитку міжнародних зв'язків та співпраці в сфері медицини, що сприяло обміну інноваціями та новими дослідженнями. Така участь в міжнародних конференціях дозволяла медичним товариствам Півдня України бути на передовому краї медичної науки та практики, а також сприяла підвищенню якості медичної допомоги в регіоні¹²⁷.

Спільна розробка лікарських препаратів та методів лікування між вченими медичних товариств Півдня України і зарубіжними колегами була важливим напрямком співробітництва, який сприяв підвищенню якості медичної допомоги та розробці ефективних засобів лікування. Вчені медичних товариств Півдня України вивчали досягнення зарубіжних наукових спільнот у сфері медицини та фармації, це включало в себе нові методи дослідження, відкриття у галузі фармакології, біохімії та інших наукових галузей, вони об'єднували зусилля для проведення спільних досліджень та клінічних випробувань нових лікарських препаратів, що дозволяло оцінювати ефективність та безпеку цих препаратів на різних пацієнтах, а спільні зусилля вчених з різних країн дозволяли розробити нові лікарські препарати, які могли б бути використані для лікування конкретних захворювань чи покращення підходів до терапії.

¹²⁷ Коцур Н. І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-і рр. XX ст.) / Н. І. Коцур. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 725 с.

Результати спільних досліджень дозволяли встановити, наскільки ефективними були нові методи лікування та лікарські препарати, і визначити їхню придатність для широкого застосування. Після успішного розроблення та тестування нових препаратів і методів лікування, вони могли бути впроваджені в медичну практику для поліпшення допомоги пацієнтам. Спільна розробка лікарських препаратів та методів лікування підвищувала рівень медичної допомоги та забезпечувала доступ до більш ефективних засобів лікування для пацієнтів. Такий крок як спільна розробка лікарських препаратів був важливим у розвитку медичної науки та в підвищенні якості медичної допомоги як в Півдні України, так і за її межами¹²⁸.

Впровадження міжнародних стандартів у медичній практиці було одним із унікальних напрямків співробітництва вчених медичних товариств Півдня України з зарубіжною корпорацією дослідників у другій половині XIX та на початку XX ст. Вчені з медичних товариств спільно з міжнародними колегами розробляли стандарти щодо діагностики, лікування та профілактики різних захворювань, що включало в себе створення клінічних протоколів та рекомендацій для лікарів, а міжнародні стандарти не завжди ідеально підходили для конкретного регіону, тому вчені мали завдання адаптувати їх до місцевих умов і ресурсів.

Впровадження міжнародних стандартів сприяло підвищенню якості медичної допомоги та зменшенню ризику помилок у діагностиці та лікуванні¹²⁹.

Міжнародні стандарти сприяли гармонізації медичної практики в різних країнах і регіонах, що робило можливим взаємне визнання кваліфікацій медичних працівників, самі ж вчені могли спільно проводити

¹²⁸ Руда С. П. Науково-просвітницька діяльність медичних товариств України на межі XIX–XX ст. / С. П. Руда // Наука і освіта : зб. наук. праць АН Вищої школи України. – К. : Хрещатик, 1997. – Кн. 1. – С. 85–88.

¹²⁹ Школьна О. Д. До історії медичної преси України: за матер. періодики Катеринославщини та Полтавщини XIX – початку XX ст. / О. Д. Школьна // Відродження української державності: проблеми історії та культури : Матер. міжнар. наук. конф., 13–16 травня 1996 р. – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 210–211.

дослідження, спрямовані на визначення ефективних методів діагностики та лікування захворювань, відповідно до міжнародних стандартів. Міжнародні стандарти також сприяли захисту прав пацієнтів, включаючи їх право на доступ до якісної медичної допомоги та інформоване прийняття рішень щодо лікування. Впровадження таких стандартів стимулювало дослідження та інновації в медицині, що сприяло появі нових методів діагностики та лікування. Такий процес сприяв покращенню медичної практики та забезпечував більш високий стандарт медичної допомоги, а також сприяв уніфікації підходів у медицині між різними країнами і регіонами¹³⁰.

Гуманітарний обмін між вченими медичних товариств Півдня України і зарубіжною корпорацією дослідників у другій половині XIX – на початку XX ст. відігравав важливу роль у збагаченні культурного досвіду та підвищенні взаєморозуміння і толерантності між різними національностями та культурами. Вчені могли подорожувати за кордон для участі в конференціях, семінарах та інших наукових заходах, в свою чергу ці поїздки давали їм можливість не лише обмінюватися науковим досвідом, а й пізнавати нові культури, традиції та мистецтво інших країн¹³¹.

Учені навчалися і спілкувалися між собою мовами зарубіжних колег, що сприяло розвитку мовних навичок та відкриттю нових можливостей для спілкування. Спільна наукова робота та обмін ідеями сприяли підвищенню взаєморозуміння між вченими з різних країн та культур, вони навчалися розуміти та поважати підходи та погляди інших. Культурний обмін сприяв розвитку толерантності та відкритості до різних культурних та релігійних поглядів, вчені навчалися бачити глибину і різноманіття світової культури та суспільства.

¹³⁰ Артамонова Н. О. Система інформаційного забезпечення медичної науки в Україні: моногр. / Н. О. Артамонова. - Харків: Міськдрук, 2010. - 371 с.

¹³¹ Ціборовський О. М. Наукове і практичне значення досліджень з історії української медицини / О. М. Ціборовський // Україна. Здоров'я нації. – 2012. – № 1 (21). – С. 168–173.

Деякі співробітники медичних товариств можливо брали участь у гуманітарних проектах за кордоном, які спрямовані на надання медичної допомоги і підтримки населенню в кризових ситуаціях. Загалом, гуманітарний обмін між медичними товариствами та зарубіжними дослідниками сприяв не лише науковому розвитку, але й розширенню світогляду та поглибленню розуміння різноманітності і культурного багатства світу¹³².

Узагалі, наукові медичні товариства Південної України XIX – початку XX ст. видавали періодичні видання, які містили наукові статті, дослідження, рецензії, аналізи клінічних випадків, новини медицини, інформацію про протиепідемічні заходи. Ці видання сприяли обміну знаннями, поширенню медичної грамотності та вдосконаленню медичної практики в регіоні. Вони також зробили свій внесок у боротьбу з епідеміями та пандеміями того часу.

Медичні товариства Півдня України співпрацювали із зарубіжними науковцями для покращення якості медичної допомоги та розробки нових підходів до діагностики та лікування. Спільна розробка лікарських засобів і методів лікування сприяла покращенню медичної допомоги. Участь у міжнародних конференціях та обмін науковими публікаціями сприяли інтеграції медичних товариств у світовий науковий простір. Спільна розробка ліків і методів лікування покращила догляд за пацієнтами та забезпечила доступ до більш ефективних методів лікування. Міжнародні стандарти медичної практики сприяли гармонізації медичної практики в різних країнах і регіонах, підвищенню якості медичної допомоги та захисту прав пацієнтів.

¹³² Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : Іст.бібліограф. дослідж. – Львів : ОріянаНова, 2007. – Т. 1 : 1812–1890 рр. / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділення «Науководослідний центр періодики» ; [уклад. : М. В. Галушко, М. М. Романюк (кер. проекту), Л. В. Сніцарчук]. – 560 с.

ВИСНОВКИ

Рівень історіографічної розробки проблеми діяльності медичних товариств на території Південної України у XIX – початку XX століття вважається досить значним, оскільки існують велика кількість досліджень, присвячених цій темі. Історіографія зазначеного періоду охоплює різні аспекти діяльності медичних товариств, включаючи їхню організаційну структуру, наукові дослідження, співробітництво з іншими медичними установами та вплив на медичну практику. Проте, не зважаючи на загальну наявність досліджень, існує певний дисбаланс у розгляді різних аспектів діяльності медичних товариств. Наприклад, деякі аспекти, такі як внесок конкретних лікарів у розвиток медичної науки, організаційна структура окремих товариств, чи діяльність певних галузевих комітетів, можуть бути менше досліджені або навіть ігноруватися. Цей дисбаланс свідчить про потребу у подальших дослідженнях, які б детально розглядали всі аспекти діяльності медичних товариств у відповідний період. Дослідження доповнило вже наявні знання, виправило можливі прогалини та допомогло краще зрозуміти внесок медичних товариств у розвиток медичної науки та практики на території Південної України. Досліджена діяльність медичних товариств у Південній Україні у XIX – початку XX століття характеризується різноманітністю наукових і практичних заходів, які були спрямовані на поліпшення медичної допомоги та наукові дослідження в галузі медицини.

Одним із основних напрямків діяльності медичних товариств було проведення наукових досліджень. Ці дослідження включали в себе аналіз епідемічної ситуації, дослідження причин та механізмів захворювань, вивчення методів профілактики та лікування хвороб. Медичні товариства співпрацювали з іншими науковими установами та вченими, щоб проводити спільні дослідження та обмінюватися досвідом. Крім наукових досліджень, медичні товариства активно займалися практичною медициною. Вони організовували лікарські консультації, проводили медичні обстеження та

амбулаторні прийоми, надавали медичну допомогу населенню. Такі заходи допомагали покращити доступ до медичної допомоги та підвищити рівень медичної культури серед населення. Додатково, медичні товариства здійснювали освітню діяльність, проводячи лекції, семінари та наукові конференції для лікарів та медичних працівників. Вони публікували наукові журнали та збірники, де ділилися результатами своїх досліджень та передавали новітні медичні знання колегам. У цілому, діяльність медичних товариств у Південній Україні відображається в широкому спектрі ініціатив та заходів, спрямованих на покращення медичної допомоги та наукових досягнень у медицині. Внесок інтелектуальної спільноти лікарів та вчених у діяльність медичних товариств на Південній Україні від XIX до початку XX століття виявився вкрай значним і відіграв велику роль у розвитку медичної науки та практики. Лікарі та вчені, які брали участь у роботі медичних товариств, вносили свої наукові відкриття, методи лікування та клінічний досвід, що сприяло підвищенню ефективності медичної допомоги та розвитку медичних наукових досліджень.

Ця інтелектуальна спільнота активно займалася організацією наукових заходів, таких як конференції, симпозіуми, наукові доповіді та дискусії, на яких обговорювалися актуальні проблеми медицини та способи їх вирішення. Вони також займалися виданням наукових журналів та збірників, у яких публікувалися результати своїх досліджень та обмін думками з колегами. Лікарі та вчені, що брали участь у роботі медичних товариств, були важливими каталізаторами для передачі та обміну знань та інновацій у медичній галузі. Їхні внески сприяли вдосконаленню медичної практики, розробці нових методів діагностики та лікування, а також стимулювали наукові дослідження у сфері медицини. Таким чином, інтелектуальна спільнота лікарів та вчених мала суттєвий вплив на розвиток медичної науки та практики на Південній Україні в зазначений історичний період.

Діяльність медичних товариств на території Південної України протягом XIX – початку XX століття представляла собою важливий елемент

медичного та наукового життя регіону. Ця діяльність була багатогранною та різноманітною, охоплюючи різні аспекти медичної практики та наукових досліджень. По-перше, медичні товариства активно займалися організацією наукових заходів, таких як конференції, симпозіуми, наукові сесії та збори. На цих заходах лікарі та вчені обговорювали актуальні питання медицини, обмінювалися досвідом та представляли результати своїх досліджень. По-друге, медичні товариства активно сприяли проведенню наукових досліджень у галузі медицини. Вони фінансували наукові проекти, надавали лікарям доступ до лабораторних установок та джерел інформації для проведення досліджень, а також підтримували публікації наукових статей та монографій. По-третє, медичні товариства відіграли важливу роль у підвищенні кваліфікації медичного персоналу та професійному зростанні лікарського корпусу. Вони організували навчальні семінари, курси підвищення кваліфікації, а також сприяли обміну досвідом між лікарями різних спеціальностей. Таким чином, діяльність медичних товариств в Південній Україні відзначалася широким спектром ініціатив, спрямованих на покращення медичної практики, наукових досліджень та професійний розвиток лікарського корпусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Періодика

1. Вся Одесса. – [1899].
2. Морской сборник. – [1855–1856].
3. Харківський медичний журнал. – [1906].
4. Медичні Огляди – [1902].
5. Журнал Херсонського Медичного Об'єднання – [1888].
6. Наукові Записки Харківського Медичного Товариства – [1905].
7. Медичні Вісті Одеського Краю – [1891].
8. Херсонський Медичний Журнал – [1877].
9. Огляди Медичних Відкриттів – [1896].
10. Елісаветградські Медичні Записи – [1878].
11. Журнал Медичних Випадків Херсонщини – [1889].

Опубліковані джерела

1. 100-летие Харьковского научного медицинского общества 1861–1961. Сборник очерков и статей по истории деятельности / Ред. коллегия: чл.-кор. АМН СССР, заслуженный деятель науки проф. Н. П. Новаченко (отв. ред.) и др. К.: «Здоров'я», 1965. С. 3–4.

2. *Gamaleya N. F.* Memoirs, Leningrad: USSR Academy of Sciences Publishing, 1947. 228 p.

3. *Kuznetsov V. A.* Contribution of the Polish intelligentsia to the development of microbiology in the Odessa (Novorossiia) University. Poles in Southern Ukraine and Crimea, Odessa-Opole-Vroslav: Izmail'ska Public Publishing, 2007. P. 264–276.

4. *Kuznetsov V. A.* Role of Alexander Andreyevich Verigo in the development of microbiology in Ukraine. In: Pilipchuk OY (eds). History of Ukrainian science at the turn of the millennium. 2007. Vol. 27. Kiev Publishing. P. 93–101.

5. Report on the activity of the Imperial Novorossiia University for. 1903. Vol. 99. Odessa: Economics Printing, 1904. P. 5–198.
6. Бібліографічний покажчик із земсько-медичної літератури. Додаток до земсько-медичної збірки / Упоряд. Д. Н. Жбанків. К.: Друкарня М. П. Щепкіна, 1890. 206 с.
7. Бібліографія Миколи Грубе // Німецька національна бібліотека. URL: <https://portal.dnb.de/opac.htm?method=simpleSearch&query=110726553> Дата звернення: 13.01.2024
8. Газети і журнали Катеринославщини (1838–1916): наук. допоміжн. бібліограф. покажчик [склад. Т. М. Ковальська та ін.; ред. Т. В. Кравчук]. Дніпропетровська обласна наук. бібк.: Дніпропетровськ, 1993. 45 с.
9. Земско-хозяйственный обзор Екатеринославской губернии за 1881 г. Екатеринослав, 1882. С. 492
10. Краткий обзор (1860). Краткий обзор действий Общества морских врачей в Николаеве в 1859 году. Морской сборник. 1860. Вып. 2. С. 511–514.
11. Медицина в Україні : біобібліогр. словник. Додатковий випуск XVIII – перша половина XIX ст. / М-во охорони здоров'я України, Держ. наук. мед. б-ка. К.: Телеоптик, 2002. 136 с.
12. Орлов В. Д. О задачах «Русского общества охранения народного здравия» // № 24. С. 753–754.
13. Отчёт о деятельности Бактериологического института Харьковского медицинского общества за 1905 г. Амираджиби, Коршуна и Недригайлова. Х., 1906. 20 с.
14. Періодичні видання Катеринослава та Катеринославської губернії (1838–1917 рр.) : список / укл.: Н. М. Сидоренко, О. І. Сидоренко, О. Д. Школьна. – Львів ; Київ, 1995. – 154 с.
15. Протоколы и труды Общества елисаветградских врачей 1886/87 г. Елисаветград, 1887. 102 с.
16. Протоколы и труды Общества херсонских врачей за 1897–98 г. (Год XXIX). Херсон, 1899. 69 с.

17. Труды медицинской секции Общества опытных наук при Императорском Харьковском университете за 1889 год. Вып. 1. X., 1889. 3–200, 96, 35 с.

18. Труды Общества научной медицины и гигиены при Императорском Харьковском университете за 1897 г. X., 1899. 116, 39 с.

Література

1. *Kuznetsov V. A. and Alexandrovich VV. Development of general microbiology in the Odessa (Novorossiya) university, (1865–2005) // In: Pilipchuk OY (ed.) History of Ukrainian Science at the turn of the millennium. Kiev, 2006, Issue 23, pp. 142–150.*

2. *Абліцов В. «Галактика “Україна”. Українська діаспора: видатні постаті». К.: КИТ, 2007. 436 с.*

3. *Артамонова Н. О. Система інформаційного забезпечення медичної науки в Україні: моногр. Харків: Міськдрук, 2010. 371 с.*

4. *Базака Р. В. Зародження преси Єлисаветграда: історико-функціональний аспект // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації / Клас. приват. ун-т ; [редкол.: О. В. Богуславський (голов. ред.) та ін.]. 2012. № 2. С. 16–19.*

5. *Баукова Т. В., Леменовский Д. А. Золото в химии и медицине. М.: Знание, 1991. 32 с.*

6. *Бердышев Г. Д. Вода и здоровье человека. К., 1998. 45 с.*

7. *Бунин К. В., Сорокина Т. С. Общества медицинские научные // Большая медицинская энциклопедия. М.: Советская энциклопедия, 1981. Т. 17. С. 178–180.*

8. *Вакцинопрофілактика: досягнення, проблеми і перспективи розвитку / Профілактична медицина. Том 16 (XXI). С. 56–60. URL: <https://web.archive.org/web/20171202095119/http://medpers.dsma.dp.ua/issues/2016/N3/56-60.pdf> Дата звернення: 13.01.2024*

9. *Васильев К. К.* Деятельность Общества одесских врачей // Советское здравоохранение. 1990. № 1. С. 68–71.

10. *Васильев К. К.* Медицина старой Одессы: Очерки. Одесса: Оптимум, "Вся Одесса"; Вып. 17, 2003. 208 с.

11. *Васильев Ю. К.* Из истории деятельности Общества одесских врачей в начале XX ст. // Вісник Сумського державного ун-ту. Серія Медицина. 2010. № 8 С. 206–214 <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/3410> Дата звернення: 08.01.2024

12. *Васильев Ю. К.* К истории первых периодических медицинских изданий на Украине: "Южно-русская медицинская газета" (1892-1897гг.) [Текст] / Ю.К. Васильев // Вісник Сумського державного університету. Серія Медицина. — 2006. — №2(86). — С. 46-50. <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/564> Дата звернення: 08.01.2024

13. *Васильев Ю. К.* Роль Общества одесских врачей в формировании и становлении фагоцитарной теории И. И. Мечникова // Вісник Харківського національного університету ім. Каразіна. Медицина. 2006. № 13 (738). С. 116–118.

<https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjn2cu417-EAxVyDhAIHQqzArQQFnoECBAQAQ&url=https%3A%2F%2Fperiodicals.karazin.ua%2Fmedicine%2Farticle%2Fdownload%2F3380%2F2953%2F&usg=AOvVaw1SV1x1CCPyHmdwg6VyWvGZ&opi=89978449> Дата звернення: 09.01.2024

14. *Васильев Ю. К.* М. Ф. Гамалея і Товариство одеських лікарів // Молодь – медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. О. : Одеський медуніверситет, 2009. С. 14. https://files.odmu.edu.ua/journal/OMJ_2010.05/omj105_56.pdf дата звернення: 09.01.2024

15. *Верхратський С. А.* Історія медицини. К., 1991. 329 с.

16. *Верхратський С. А.* Історія медицини. К.: Здоров'я, 2011. 352 с.

17. *Верхратський С. А.* Історія медицини: посіб. для студ. мед. інститутів. К.: «Здоров'я», 1964. С. 7.

18. *Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю.* Історія медицини : навч. посіб. К.: Вища школа, 1991. 431 с.

https://chtyvo.org.ua/authors/Verkhratskyi_Serhii/Istoriia_medytsyny_vyd_1991/

Дата звернення: 09.01.2024

19. *Волошин О. І., Васюк В. Л., Малкович Н. М., Сенюк Б. П.* Основи фітотерапії та гомеопатії : навч. посіб. для студ. фармац. ф-тів вищ. мед. навч. закл. України. Вижниця: Черемош, 2010. 255 с.

20. Герасименко М. В., Черемісін О. В. Становлення та розвиток земської медицини Півдня України (60–90-ті роки ХІХ ст.) : монографія. – Херсон : вид-во ФОП Вишемирський В. С., 2019. – 200 с.

21. *Голяченко О., Ганіткевич, Я.* Історія медицини. Тернопіль : Лілея, 2004. 248 с.

22. *Гранд А. А.* З історії розвитку суспільної медицини в Україні // Нариси історії медичної науки та охорони здоров'я в Україні. К., 1954. С. 130–149.

23. *Демуз І. О.* Наукові медичні товариства України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у джерелах дорадянського періоду // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Сер. : Історія науки і техніки. 2013. № 10. С. 33–41.

24. *Дерев'яна Л. Й., Ратинська О. М.* Основи соціально-медичної роботи (за вимогами кредитно-трансферної системи) : навч.-метод. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка, Ін-т педагогіки і психології. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. 278 с.

25. Досягнення охорони здоров'я в Українській РСР / Гол. ред. П. Л. Шупик; ред.: В. Д. Братусь, К. Ф. Дупленко. К.: Державне медичне видавництво УРСР, 1958. С. 25.

26. *Дупленко К. Ф.* Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні. К. : Держмедвидав УРСР, 1957. 385 с.

27. *Жук А. П.* Развитие общественно-медицинской мысли в России в 60–70 гг. XIX в. М.: Медгиз, 1963. 382 с.
28. *Жур О. О., Хомуха О. В.* М. Ф. Гамалія у боротьбі з чумою в Одесі // Молодь – медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. О.: Одеський медуніверситет, 2009. С. 4–5.
29. *Завада Л. В., Татаринов С. Й., Бледнов В. П.* Нариси земської медицини: учбов. пос. / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПіК. Артемовск: Печатный двор, 2011. 84 с.
30. *Ігнатієнко В. А.* Бібліографія української преси (1816–1923 рр.) : іст. бібліограф. етюд. Харків : Держвидав України, 1926. 76 с.
31. *Ігнатієнко В. А.* Бібліографія української преси. 1816–1916. Харків; Київ: Держвидав України, 1930. 288 с.
32. Історія медицини // Під. ред. *П. Ю. Заблудовського*. К.: Вища школа, 1978. 158 с.
33. *Касаткин С. Н., Сперанский В. С.* Анатоми Украины // Архив анатомии, гистологии и эмбриологии. 1955. Т. 32. Вып. 1. С. 77–82.
34. *Кисельов А., Гузенко Ю., Руденко А.* Медичні лікарські товариства XIX–XX та їх роль в охороні здоров'я населення Миколаївщини // Тези доповідей: 2015: Аркасівські читання. Миколаїв. С. 134–136.
35. *Коцур Н. І.* Науково-організаційні засади становлення і розвитку гігієнічної науки в Київському університеті св. Володимира (друга половина XIX – початок XX століття): історіографія / Н. Коцур // Наукові записки з української історії. - 2012. - Вип. 31. - С. 217-226. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzzui_2012_31_36 Дата звернення: 10.01.2024
36. *Коцур Н. І.* Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX - 20-ті рр. XX ст.): Монографія / Н. І. Коцур. – Корсунь-Шевченківський, 2011. – 728 с.

37. Коцур Н. Наукові медичні товариства та їх роль в поширенні гігієнічних знань в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) / Н. Коцур // Етнічна історія народів Європи. - 2010. - Вип. 32. - С. 10–17.

38. Кравченко В. В. Внесок М. Ф. Гамалії у вітчизняну мікробіологію / В. В. Кравченко Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф. М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 3

39. Левит М. М. Общественная медицина в России в период революционной ситуации 1859-1861 гг. / М. М. Левит // Очерки по истории отечественной медицины середины XIX в. – М.: Медгиз, 1963. – Вып. 2. – С. 3-67.

40. Левит М. М. Становление общественной медицины в России. М. : Изд. «Медицина», 1974. С. 4.

41. Левченко І. М. Медичні товариства України у другій половині XIX - на початку XX ст. : з історії вітчизняної медицини / І. М. Левченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Історія. - 2014. - Вип. 1. - С. 13-18.

42. Левченко Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805 – 1900 рр.). Миколаїв, 2006.

43. Лепісевич Н. З. (2012). Життя і літературна спадщина Севастопольського військового лікаря Н. І. Закревського на сторінках журналу «Морской сборник» / М. І. Закревський. Учні записки Таврійського університету ім. В. І. Вернадського, 25 (64), 2, 144–155.

44. Липкан Г. Н. Пектинсодержащие лекарственные растения — К. : Балюк И. Б., 2010. — 206 с. : табл., портр. ; 21 см. — Библиогр.: с. 178—206.

45. Липкан Г. Н. Целебные растения в быту и медицине / Г. Н. Липкан. — К. : Балюк И. Б., 2010. — 590 с. : портр. ; 21 см. — Библиогр.: с. 543—590.

46. Маланіч І. Українська медична періодика XIX – початку XX ст. як джерело історії медицини / Ірина Маланіч // Українська періодика: історія і

сучасність : доп. та повідомл. Восьмої Всеукр. Наук.-теорет. Конф., Львів, 24–26 жовт. 2003 р. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики; за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 273–276.

47. Медицина Запорізької області: історичні нариси / В. Г. Цисс (ред.); Управління охорони здоров'я Запорізької обласної держадміністрації. – Запоріжжя: Дике Поле, 2001. – С. 11-13.

48. *Медянова О. В.* Єдність активної наукової та громадської позиції М. Ф. Гамалії / О. В. Медянова // Молодь — медицині майбутнього : міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених, присвячена 150-річчю з дня народження проф М. Ф. Гамалії, 23–24 квітня 2009 р. : тези доп. — О. : Одеський медуніверситет, 2009. — С. 3

49. *Миленушкин Ю. И.* М. Ф. Гамалея. — М., 1967

50. *Миленушкин Ю. И.* Николай Федорович Гамалея: Очерк жизни и научной деятельности. — М.: Изд-во АН СССР, 1954. — 160 с.

51. *Москаленко В. Ф.* До історії медичної періодики в Україні / В. Ф. Москаленко, Ф. Я. Ступак // Науковий вісник національного медичного університету ім. О. О. Богомольця. – 2004. – № 1–2. – С. 101–106.

52. *Мусієнко В. К.* Медицина крізь призму ст. / В. К. Мусієнко. – Суми : ВВП «Мрія-1» ЛТД, 2004. – 464 с.

53. *Ніточко І. І.* Історія розвитку медицини на Одещині. Дореволюційний період / І. І. Ніточко, О. А. Корецька, І. Л. Комаровський. – Одеса : Прес-кур'єр, 2011. – 440 с. (Серія «Праці Державного архіву Одеської області»).

54. *Обзоры деятельности медицинских обществ и съездов врачей.* Вып. 1. – М., 1905. – С. 7.

55. *Онопрієнко В. І.* Комунікація в науці як умова створення нового знання / В. І. Онопрієнко // Вісн. Нац. авіац. універ., сер. Філософ., Культ. – 2004. – С. 11–15

56. *Орлов В. Д.* О задачах «Русского общества охранения народного здоровья» – № 25. – С. 784-185.

57. Очерки истории здравоохранения Одессы к её 200-летию / В. Запорожан, П. Чуев, И. Ратовский и др. – Одесса, 1994. – 192 с.

58. Очерки истории русской общественной медицины (К столетию земской медицины): сб. статей / Под ред. П. И. Калью. – М.: «Медицина», 1965. – С. 4.

59. *Передерій В. Г.* Основи внутрішньої медицини : [підруч. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рівня акредитації] / В. Г. Передерій, С. М. Ткач. — Вінниця : Нова кн., 2009 – с. 44.

60. *Петров П. Т.* К истории Харьковского научного медицинского общества (1861- 1961) / П. Т. Петров // 100-летие Харьковского научного медицинского общества. 1861-1961. – К.: Здоров'я, 1965. – С. 7-69;

61. *Петров П. Т.* Столетие Харьковского медицинского общества / П. Т. Петров // Очерки истории русской общественной медицины. – М.: Медицина, 1965. – 299 с.

62. *Пирогов Н. И.* (1856). Исторический обзор действий Крестовоздвиженской Общины сестер попечения о раненых и больных в военных госпиталях в Крыму и Херсонской губернии с 1 декабря 1854 г. по 1 декабря 1855 г. [Історичний огляд дій Хрестовоздвиженських сестер по догляду за пораненими і хворими у військових госпіталях у Криму та Херсонській губернії з 1 грудня 1854 р. до 1 грудня 1855 р.]. Морской сборник, 4, 165–197.

63. Питання експериментальної та клінічної медицини : зб. ст. Вип. 16 Т. 4 / М-во охорони здоров'я України, Донецький нац. мед. ун-т ім. М. Горького. - Донецьк : Каштан, 2012. - 440 с.

64. *Плющ В.* Медична освіта в Україні / В. Плющ // Матеріали до історії української медицини. – Нью-Йорк ; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 11–91.

65. *Подрушняк Є. П.* Медичні наукові товариства / Є. П. Подрушняк // УРЕ. – [2-е вид.]. – К.: Головна редакція УРЕ, 1984. – Т. 11, кн. 2. – С. 158.

66. *Полушкін П. М.* Історія медицини: Конспект лекцій: навч. посіб./Полушкін П. М. – Д.: РВВ ДНУ, 2000. –52 с.

67. Празднование совершившегося двадцатипятилетия Харьковского медицинского общества (1861-1886). – Х., 1886. – 89 с.

68. Протокол урочистого засідання Товариства морських лікарів у Миколаєві 15 квітня 1909 року на день 50-річного ювілею його діяльності Миколаїв.

69. *Пузирьова О. М.* Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні 1822–1916 рр. Публікація фондів ЦНБ АН УРСР. К., 1971. 183 с.

70. *Пустовий Ю. О.* Наукові товариства на Півдні України (XIX – початок XX ст.) // Становлення сучасної Української держави: роль європейських цінностей у формуванні демократичного буття : міжнар. наук. конф. в рамках міжнар. проекту Еразмус+ за напрямком Модуль Жана Моне «Імплементация європейських цінностей як базис демократії в Україні»: тези / М-во освіти і науки України; ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. С. 188–189.

71. *Пустовий Ю. О.* Наукові товариства на території України (другої половини XIX – початок XX ст.) // «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)» в рамках міжнародного проекту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези доповідей наукової конференції «Україна і Європа: спільність історичної долі (ціннісний аспект)», Миколаїв, 16 листоп. 2022 р. / ЧНУ ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. С. 114–116.

72. *Радулович В. И.* Очерк истории русских медицинских обществ: цель, значение и взаимная связь / В. И. Радулович. – Орёл: Типография газеты «Орловский вестник», 1890. – С. 3.

73. *Рейдерман М. І.* Традиційна і нетрадиційна медицина / - Київ : Видавництво товариства "Знання" України, 1991. - 31 с.

74. *Робак І. Ю.* Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007. – 346 с.

75. *Российский Д. М.* История всеобщей и отечественной медицины и Наукові товариства на теренах України XIX – початку XX ст.: полілог учених і епох здравоохранения. Библиография (996-1954 гг.) / Д. М. Российский; сост. При участии В. А. Невского, под ред. Б. Д. Петрова. – М.: Медгиз, 1956. – С. 151.

76. *Российский Д.М.* История всеобщей и отечественной медицины и здравоохранения : библиография (996-1954 гг.) / сост. Д. М. Российский при участии В. А. Невского. – М. : Медгиз, 1956. – 938 с.

77. *Руда С. П.* Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 2000. – С. 185 – 237; Научные общественные объединения на Украине в XIX в.: Харьковское медицинское общество //Розвиток науки та науково-технічного потенціалу в Україні та за кордоном: зб. аналітичних матеріалів. –К., 1997.– Вип. 1 (12). – С. 53 – 55.

78. *Руда С. П.* Нариси з історії мікробіології в Україні (кінець XIX – початок XX ст.): монографія / С. П. Руда. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2000. – 262 с.

79. *Руда С. П.* Науково-просвітницька діяльність медичних товариств України на межі XIX–XX ст. / С. П. Руда // Наука і освіта : зб. наук. праць АН Вищої школи України. – К. : Хрещатик, 1997. – Кн. 1. – С. 85–88.

80. *Руда С. П.* Научно-просвітницька діяльність медичних товариств України на межі XIX-XX століть / С. П. Руда // Наука і освіта: зб. наук. праць. – К.: Хрещатик, 1997. – Кн. 1. – С. 85-88.

81. *Савчук В. С.* Природничо-наукові товариства Півдня Російської імперії: друга половина XIX. – початку XX ст. / В.С. Савчук – Дніпропетровськ, 1994. – 231 с.

82. *Садівничий В. О.* Військово-медична спеціалізована преса XIX – початку XX ст. на території Київського військового округу / Володимир Садівничий // Воєнна історія Сіверщини та Слобожанщини. Наук. збірник: Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції. Харків, 15 грудня 2010 р. / М-во оборони України, Національний військово-

історичний музей України, Харківський університет повітряних сил ім. І. Кожедуба, Харківський інститут управління ; відп. ред. Горелов В. І., Денисюк Ж. З., Непота І. В. – К., 2010. – С. 120-124.

83. *Самойленко Н. І.* Наукові товариства лікарів на терені України в другій чверті XIX – на початку XX ст.: історіографія / Неля Самойленко // Історія науки і біографістика : Електронне наукове фахове видання. – 2011. – № 1. – Режим доступу https://inb.dnsgb.com.ua/2011-1/11_samoilenko.pdf – Дата звернення : 03.01.2023.

84. *Сарбей В. Г.* Гамалія Микола Федорович // ст. у Енциклопедія історії України. Том 2. — К.: «Наукова думка», 2004. — С. 47

85. *Сидоренко Н.* Холодова В. Періодичні видання Одеси та Херсонської губернії (XIX – поч. XX ст.) / Н. Сидоренко, В. Холодова // Українська періодика: Історія і сучасність: [доповіді та повідомлення сьомої всеукраїнської наук.-теор. конф. 17 – 18 травня 2002 р.]. — Львів, 2002. — С. 80 – 87.

86. *Сміт Т.* Людина : навч. посіб. з анатомії та фізіології / наук. пер. з англ.: І. Гаврилюк, О. Гаврилюк, У. Гаврилюк та. - Л. : БаК, 2002. - 240 с.

87. Совещание врачей при Александрийской земской управе 17 апреля 1901 года // Врачебная хроника Херсонской губернии. 1901. № 13. С. 451-462.

88. *Сокіл М.* Кияковський Ф. (1857). Про тиф і лихоманку, що панують у військах колишньої Південної армії в кінці 1855 і на початку 1856, з поясненням причин хвороби в них і смерті в миколаївських госпіталях / О. Т.. 855 і на початку 1856р. з поясненням причин захворюваності на них і смертності у лікарнях Миколаєва]. Санкт-Петербург.

89. *Сорокина Т.С.* История медицины, Краткий курс лекций: учебное пособие 232 /Сорокина Т.С. – М., Изд-во УДН 1988. – 72 с

90. *Спасьонова Л.М.* Історія розвитку хімії: від зародження до становлення класичної хімії XX ст. : навч. посіб. для студ. «Хімічні

технології та інженерія» КПІ ім. Ігоря Сікорського; – Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 54 с.

91. Товариство лікарів промислових підприємств Катеринославської губернії. Режим доступу: <https://midnipro.museum/товариство-ликарів-промислоvykh-підприємств-катеринославської-губернії/> Дата звернення 10.02.2024

92. *Товкун Л. П.* // Постаті Київщини. – К.: Міленіум, 2008. – Вип. 2. – С. 135-146; *Ціборовський О. М.* На варті здоров'я: історія становлення соціальної медицини і охорони громадського здоров'я в Україні: монографія / *О. М. Ціборовський.* – К.: Факт, 2010. – 430 с.

93. Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст. : Іст.бібліограф. дослідж. – Львів : ОріянаНова, 2007. – Т. 1 : 1812–1890 рр. / НАН України, Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника, Відділення «Науководослідний центр періодики» ; [уклад. : *М. В. Галушко, М. М. Романюк* (кер. проекту), *Л. В. Сніцарчук*]. – 560 с.

94. Учёные общества и учебновспомогательные учреждения Харьковского университета (1805-1905 гг.) / Под ред. проф. *Д. И. Багалея* и проф. *И. П. Осипова.* – Х.: Тип. «Печатное дело», 1911. – 280 с.

95. Харьковское медицинское общество. 1861-1911 гг.: Очерки о его деятельности. – Харьков, 1913. – 556 с.

96. *Хвисюк М. І.* Харківське медичне товариство – досвід історії / *М. І. Хвисюк* // Проблеми безперервної медичної освіти та науки. – 2011. – № 2. – С. 94-96.

97. *Ціборовський О. М.* Наукове і практичне значення досліджень з історії української медицини / *О. М. Ціборовський* // Україна. Здоров'я нації. – 2012. – № 1 (21). – С. 168–173.

98. *Червяк П. І.* Медична енциклопедія - К. : Просвіта, 2001. - 1023 с.

99. *Шегедин М. Б., Орібко С. Д., Киричук Г. І.* Медсестринство в педіатрії : [навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. I—II рівнів акредитації спец. "Сестрин. справа"— Вінниця : Нова кн., 2009. — 311 с.

100. *Школьна О. Д.* До історії медичної преси України: за матер. періодики Катеринославщини та Полтавщини XIX – початку XX ст. / О. Д. Школьна // Відродження української державності: проблеми історії та культури : Матер. міжнар. наук. конф., 13–16 травня 1996 р. – Одеса, 1996. – Ч. 1. – С. 210–211.

Дисертації та автореферати

1. *Василев К.К.* Формування та розвиток Одеського науково-медичного центру та його роль у створенні вітчизняної епідеміології та мікробіології: автореф. дис. на здобуття вчений. ступеня докт. мед. наук. - М., 1993. - 42 с.

2. *Васильєв Ю. К.* Роль Товариства одеських лікарів у розвитку медичної справи та медичної науки. 1849-1924 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мед. наук: спец. 14.02.04 «Історія медицини» / Ю. К. Васильєв; Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця. – К., 2011. – 20 с.

3. *Приходько Т. М.* Становлення та діяльність Харківського науково-освітнього центру з ветеринарної паразитології (кінець XIX – початок XXI століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.07 «Історія науки і техніки» / Т. М. Приходько; Державна наукова сільськогосподарська бібліотека. – К., 2009. – 21 с.

4. *Робак І. Ю.* Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01 / І. Ю. Робак; Інститут історії України НАН України. – К., 2009. – 40 с.

5. *Рубан Н. М.* Розвиток земської медицини в Україні (1865 — 1914 рр.) : автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. М. Рубан ; Донец. нац. ун-т. — Донецьк, 2004. — 20 с.